

Mari Marstein

- *Oldemors pion og sånne gule liljer*

Veger til viten om gamle stauder i nåtidas hager

**Masteroppgave i kulturhistorie, våren 2008
Institutt for kulturstudier og orientalske språk
Universitetet i Oslo**

INNHold:

Første del: Innledning	4
Tema og problemstillinger	4
Begreper og avgrensninger	5
Botaniske og norske plantenavn	7
Tidligere forskning om gamle hager og hageplanter	9
Plantearven	12
Et møte mellom botanikk og kulturhistorie	13
Empirisme	13
 Andre del: Kildene	15
Hageplantene som kilder	15
Plantenes presentasjon og representasjon	17
Muntlige kilder	20
Det kvalitative intervjuet	21
Informanter for denne undersøkelsen	24
Trykte kilder	27
Gamle hagebøker som kilder	28
Monografier om planteslekter	31
Bøker om hage- og plantehistorie	33
Ikongrafiske kilder	33
Forskerinitierte bilder	34
Bilder produsert av andre	35
Utbredelseskart	37
Kildepluralisme	37
 Tredje del: Plantene	41
Hageplantene – mellom kultur og natur	41
Russeblåstjerne	45
Marianøkleblom og hagenøkleblom	49
Gul daglilje og brun daglilje	52
Europeiske peoner – bondepeoner	55
Asiatiske peoner – silkepeoner	60
Kystfrøstjerne	62
Sibiriris	65
Hageiris	67
Georginer	71
Rekonstruksjon av historiske forløp	74
 Fjerde del: Menneskene	75
Sanseopplevelser, minner og fellesskap	75
Sansingens betydning for minnet	77
Kontinuitet og tilhørighet	81
Når våren åpenbarer seg	85
Å bytte planter	89
 Femte del: Avslutning og konklusjoner	93
Trekk ved moderniteten	93
Det umoderne i mennesket	95
De små og de store fortellingene	96

Vedlegg 1: Tabell over stauder funnet i gamle hager på Østlandet 2003-2005	98
Vedlegg 2: Fortegnelse over planter på Bogstad i 1792	101
Vedlegg 3: Intervjuguide	103
Kilder	106
Informanter	106
Andre muntlige kilder	106
Kilder til Tredje del: Plantene	106
Litteratur	110
Sammendrag	114
Alle foto og illustrasjoner: © Mari Marstein	

Første del: Innledning

Siden 1990 har jeg arbeidet med innsamling og dokumentasjon av gamle hageplanter, i regi av mitt arbeidssted Gamle Hvam museum og i regi av Genressursutvalg for planter. De innsamlede plantene er plantet dels på Gamle Hvam museum, dels i den nyanlagte avdelingen "Oldemors hage" i Botanisk hage i Oslo. Dokumentasjonen av plantene oppbevares på museet og benyttes i skriftlig og muntlig formidling. Gjennom dette arbeidet har jeg lært mange av de gamle norske hageplantene å kjenne, og denne undersøkelsen tar sikte på å redegjøre for hvordan kunnskaper om plantene er skaffet til veie.

Hageplanter er et kulturelt fenomen. Deres funksjon og rolle som hageplanter avhenger av menneskers valg og handlinger. Men samtidig må en del naturgitte forutsetninger være til stede. Dyrking og bevaring av planter er et samspill *med* og en kamp *mot* naturen, der skjøtsel og omsorg fra mennesker balanserer med naturens krefter og vilkår. Så snart skjøtselen opphører, tar naturen over kontrollen. Plantene står dermed i en mellomstilling mellom natur og kultur, og kunnskaper om balansen mellom naturens krefter og menneskenes kultiveringsprosjekt er nødvendig for å bevare plantene for ettertida. Hagens prydplanter er ikke nødvendige for menneskehetens overlevelse, men de er viktige for vår livskvalitet. De kan gi hverdagene våre farge, glød, varme og mening. Dermed spiller de en stor rolle i mange menneskers liv, og de fortjener å få en plass i kulturhistorisk forskning.

Tema og problemstillinger

Jeg er interessert i å undersøke forbindelsene mellom hageplanter og mennesker, slik de har kommet til syne gjennom historien og slik de kommer til syne i dag. Ved formidling på museet og i hagelag, bygdekvinnelag og lignende fornemmer jeg at interessen for de gamle hageplantene og deres historie er økende, men hittil har ikke dette vært et tema innen etnologi og kulturhistorie i Norge. Skyldes det at de ligger i en uklar kategori mellom materiell og immateriell kulturarv? Uansett er det på høy tid å innlemme dette feltet i det norske faget kulturhistorie.

Alle våre hageplanter har sin opprinnelse i villfloraen ett eller annet sted i verden. Innsamling, transport eller spredning, dyrking og hybridisering er forutsetninger som i større eller mindre grad har vært nødvendige for å endre deres status fra ville planter til kulturplanter. Deres rolle som kultiverte prydplanter har gitt dem nye kontekster og betydninger. Studiet av denne endringsprosessen og dens følger bygger på et mangfold av

kildetyper, som jeg her vil granske nærmere, både med hensyn til hvordan de kan brukes, hvilken informasjon de kan gi, og hvilke kildekritiske hensyn en må ta.

Hittil har ingen innen norsk kulturhistorie arbeidet med det metodiske grunnlag for en dokumentasjon av gamle hageplanter. Målet for denne studien er å gi noen retningslinjer for hvordan slikt arbeid kan utføres. Det fører fram til følgende problemstillinger:

- Hvilke kilder kan benyttes for å få kunnskap om gamle hageplanter, og hva slags kunnskap gir de ulike kildene?
- Hvordan kan disse kildene benyttes for å dokumentere og formidle hageplantenes kulturhistorie i Norge?

Kulturhistoriens kunnskapsmål handler om hvordan mennesker tenker om og former sin verden, og hvordan de finner tilhørighet, mening og sammenheng i tilværelsen. Kulturen er ingen skjematisk forklaringsmodell, og menneskene er enkeltindivider som former sine liv på ulike måter (Ehn & Löfgren 2001:12). Både mennesket selv og dets omgivelser er i stadig endring, og disse endringsprosessene er tema for kulturhistorikeren.

I denne oppgaven betyr det å undersøke hvordan samspillet mellom mennesker og hageplanter ytrer seg og hvordan det endres over tid. I oppgavens første del presenteres først problemstillingene, deretter redegjøres det for sentrale begreper og noe av den tidligere forskning innen feltet. I andre del diskuteres spørsmål knyttet direkte til kilder og metode. I tredje del viser jeg hvordan trykte kilder kan brukes til å undersøke hvordan plantene har blitt en del av vår kulturarv og våre omgivelser. I fjerde del gir jeg eksempler på hvordan intervjuer kan benyttes som kilde til å forstå de gamle hageplantenes betydning for enkelte hageeiere i dag. Her blir informantenes uttalelser sett i forhold til tanker og teorier jeg har funnet hos kulturgeografen David Lowenthal, litteraturkritikeren Susan Stewart og etnologene Eva Londos og Barbro Blehr. Disse forskernes tanker blir nærmere omtalt i forbindelse med at jeg anvender dem. Som en avslutning trekker jeg i oppgavens femte del noen konklusjoner knyttet til hageplantenes betydning i dag, både som personlige minnegjenstander og som del av vår felles kulturhistorie. Dette diskuteres opp mot deler av sosiologen Anthony Giddens teori om moderniteten.

Begreper og avgrensninger

Med ”gamle hageplanter” mener jeg utendørs prydplanter som var vanlige før 1960. På den tida var omsetningen av hageplanter gjennom planteskoler og gartnerier mye mindre enn i

dag. På landsbygda fikk man stort sett planter fra slekt, naboer og venner, og distribusjonen gjenspeilte menneskenes kontaktnett. Planteutvalget var relativt stabilt og hadde gjerne en lang historie i området.

Undersøkelsen legger størst vekt på stauder og løkvekster. Slike planter gir ofte et overskudd av røtter som kan deles fra og gis bort, og dermed vandret plantene fra hage til hage. Tradisjonen med å dele og gi bort planter mellom slektninger og naboer er fortsatt levende i 2008. Rundt 1970 begynte sanitetsforeninger, bondekvinnelag og hagelag med plantebytte og plantesalg, og mange av de staudene som skifter eier på slike møter, hører til det gamle planteutvalget.

Betydningen av ordet ”gamle” er selvfølgelig relativ. De som var unge og i etableringsfasen på 1950-tallet, opplever ikke disse plantene som gamle, mens for dem som er født etter 1970 oppleves de som tilhørende ”gamle dager”. På slutten av 1920-tallet undersøkte botanikeren Signe Fransrud det *hun* oppfattet som ”gamle hager og hageplanter” (Fransrud 1931). Hun definerer ikke hva hun mener med ”gamle”, men ut fra sammenhengen tolker jeg det som at hun mener planter som var dyrket i hagene før 1900.

Disse plantenes lange historie og stabilitet forteller at de trives i vårt klima. Eldre hageplanter har en bred genetisk sammensetning, slik ville planter har for å kunne overleve og formere seg under ulike vekstvilkår. Denne variasjonen gjør at individene innen en bestand har flere former for resistens. Dermed vil ikke hele bestanden dø om den utsettes for stress i en periode. I tillegg har plantene vært utsatt for en klimatisk tilpasning etter at de kom til vårt land, og de egenskapene som passer det lokale klimaet har blitt dominerende. Dermed kan plantene trives på sitt nye voksested, selv om de opprinnelig kommer fra en annen del av verden (Minnhagen-Alvsten m.fl. 1996:5f). Disse plantene har en bedre lokal overlevelsessevne enn planter som i dag innføres til hagesentra fra Danmark, Nederland eller Belgia.

Det er imidlertid viktig å ha i minne at ikke alle planter som ble innført til Norge har vist seg like levedyktige. På slutten av 1800-tallet var utvalget i norske planteskoler svært stort (Saxhaug 1989). Mange av plantene ble nok innført som kuriositeter eller som forsøk, og de har ikke klart tilpasningen til norske forhold. I dag finner vi ”overleverne”, de robuste artene, som i tillegg til å ha klart den klimatiske tilpasningen har hatt en sprednings- eller formeringsevne som produserte et overskudd, og dette overskuddet har gått inn i nettverket av bytting og utveksling av hageplanter. Slik har de blitt en del av vår kulturhistorie. Disse

livskraftige plantene, med en lang historie om vandring og kontinuitet i lokalmiljøet, betegner jeg som ”de gamle hageplantene”.

Betegnelsen ”staude” brukes om en flerårig, urteaktig plante, der plantedelene over jorda vokser opp og visner ned i løpet av vekstsesongen hvert år, mens rotsystemet ligger i dvale under jorda om vinteren. I norsk, dansk og tysk språk brukes det tyske ordet *staude*, mens i svensk og engelsk brukes avledninger av ordet *perennis*, som betyr flerårig. På svensk kalles plantene *perenner*, på engelsk kalles de *perennials*.

Staudenes røtter øker som regel i omfang fra år til år, og ved å dele disse røttene og plante dem flere steder, får en stadig flere planter med nøyaktig samme egenskaper som morplanten. Dette er den vanligste formeringsmåten for stauder, og metoden kalles vegetativ formering. De nye plantene betegnes som kloner av morplanten. Løkplantene har et annet rotsystem. Løken, som egentlig er et kort skudd med tykke blad, fungerer som overvintrings- og lagringsorgan (Lid & Lid 2005:49), mens røttene vokser ut fra løkens basis. Det dannes sideløker, og disse er grunnlag for nye planter med samme egenskaper som morplanten. Jeg behandler også georginer, *Dahlia*, med kraftige rotknoller som øker i antall fra år til år og gir grunnlag for nye planter. Georginene regnes til staudene, men de er ikke vinterherdige hos oss, derfor må røttene tas opp og lagres frostfritt om vinteren.

Både stauder og løkvekster kan frøformeres, men da er en ikke garantert å få planter med nøyaktig samme egenskap som morplanten. I utgangspunktet behandler jeg i denne undersøkelsen stauder og løkvekster som er vegetativt formert.

Botaniske og norske plantenavn

Det finnes flere kategorier plantenavn: Vitenskapelige navn, norske navn, folkelige navn, lokale navn, og det jeg kaller personlige plantenavn. Jeg vil gi en kort innføring i hvordan jeg bruker disse.

Vitenskapelige plantenavn skrives alltid i kursiv. Det binære navnesystemet, altså et system av navn som alle er sammensatt av to ord, ble utarbeidet av Carl von Linné på midten av 1700-tallet. En plantes artsnavn består av slektsnavnet, f. eks. *Iris*, som alltid skrives med stor forbokstav og et artsepitet, f. eks. *sibirica*, som alltid skrives med liten forbokstav (Lid & Lid 2005:21). Dette systemet er regulert av en internasjonal kode som forteller hvilken form navnet skal ha, og hvilken plante det spesielle navnet gjelder for. For å være helt presis, skal en bak det vitenskapelige navnet skrive en forkortelse som forteller hvilken forfatter (autor) som først brukte dette navnet etter reglene i den internasjonale koden (Lid & Lid 2005:23).

Det botaniske navnet *Iris sibirica* L. forteller at planten hører til sverdliljeslekta, at det dreier seg om arten med det norske navnet sibiriris og at det var Carl von Linné som først brukte det botaniske navnet etter de gjeldende reglene. Jeg opplyser bare autornavn i særskilte tilfeller. Nivået over slektstilhørighet forteller hvilken familie planten tilhører. For eksempel hører alle irisene til sverdliljefamilien, eller *Iridaceae* som er den botaniske betegnelsen. I synkende orden hører hver plante til familie, slekt, art, og blant hageplantene forekommer dessuten ofte sort, som forklares nedenfor.

Botaniske metoder for å bestemme plantenes slektskap har endret seg mye de siste 25 år, ikke minst på grunn av vår tids muligheter for DNA-analyse. Dette har ført til at noen planter har blitt flyttet over til andre slekter. Som eksempel kan nevnes slektsnavnene *Scilla*, *Chionodoxa* og *Othocallis*. Russeblåstjerne, som folk flest kaller ”scilla”, hadde tidligere det vitenskapelige navnet *Scilla sibirica* Haw. Men nå er den plassert i en egen slekt og har fått navnet *Othocallis sibirica* Haw. Snøstjerne, som tidligere hadde det vitenskapelige navnet *Chionodoxa forbesii* Baker, er nå plassert i slekta *Scilla*, og den skal nå hete *Scilla forbesii* Baker. Ja, det er forvirrende, også for botanikere.

Flere av prydplantene er et resultat av en bevisst krysning fra planteforedleres side, og vi får det som kalles for en sort eller kultivar. Denne bestemte planten får da et sortsnavn i tillegg til artsnavnet. Sortsnavnet skrives innenfor enkle anførselstegn, med store forbokstaver og ikke i kursiv. Et eksempel på dette er silkepeonen *Paeonia lactiflora* 'Festiva Maxima', der sortsnavnet forteller at denne planten har egenskaper som skiller den fra andre individer innen *Paeonia lactiflora*. Når en gruppe planter har spesielle karaktertrekk som skiller den fra selve arten, brukes betegnelsen underart, *subspecies*, forkortet til ssp. Det kan i mange tilfeller være vanskelig å trekke et skille mellom sort/kultivar og underart når det gjelder hageplanter.

Disse peonene er ulike sorter innen arten *Paeonia lactiflora*. Fra venstre: 'Mons. Jules Elie', 'Festiva Maxima' og muligens 'Karl Rosenfield' eller 'Louis van Houtte'.

Kun planter som er vegetativt formert fra morplanten kan få det samme sortsnavnet. Ved beskrivelse av sorter i plantebøker, opplyses det ofte hvilken foredler som har introdusert sorten på markedet, og hvilket år dette skjedde, for eksempel 'Festiva Maxima' (Mieliez 1851).

Med norsk navn mener jeg det norske navnet som brukes i Lids flora. Det norske navnet skrives med liten forbokstav, og det skal være stabilt og ikke endres selv om planten plasseres på et nytt sted i plantenes systematikk (Lid & Lid 2005:20). For eksempel beholder russeblåstjerne sitt norske navn, selv om planten er flyttet fra slekta *Scilla* til slekta *Othocallis*.

Med folkelig navn mener jeg de navn som folk bruker om planten i dagligtale. Det folkelige navnet kan i noen tilfelle falle sammen med eller ligne på det norske navnet, slik som er tilfellet med peon, eller "pion", som folk gjerne sier. Ofte er folkelige navn felles for store deler av landet. Folkelige navn skriver jeg i anførselstegn. Det samme gjør jeg med folkelige navn av en mer personlig eller lokal karakter. Med personlige plantenavn mener jeg navn som enkeltpersoner eller eventuelt enkelte familier bruker om sine planter. Slike navn forteller ofte hvem eller hvor de har fått planten fra, som for eksempel "døsenrose" og "sandmorose", eller det kan være en folkelig forvrengning av det botaniske navnet, for eksempel at man kaller *Scilla* for "silas". Jeg velger samme skrivemåte for disse navnene som for folkelige navn.

Tidligere forskning om gamle hager og hageplanter

Eldre og moderne hager, med vekt på utforming og bruk av hagerommet, er et relativt nytt tema blant etnologer og kulturhistorikere i Norden. Den svenske etnologen Maria Flinck har arbeidet med hagehistorie siden tidlig på 1990-tallet. Hennes bok *Tusen år i trädgården* (1994) er et stort og viktig arbeid om hager og parker i Södermanland i Sverige, fra de tidligste tider og helt fram til i dag. Hun gir en bred beskrivelse av hagene og deres innhold, og hun har med plantefortegnelser over de mest brukte plantene i alle periodene. Hun nevner imidlertid bare artsnavn og har ikke med illustrasjoner av enkeltplanter. Maria Flinck har også skrevet kapitlet "Trädgårdar" i bind 2 av verket *Människan och floran: Etnobiologi i Sverige* (2005).

Den danske etnologen Helle Ravn har skrevet boka *Havetid* (2000), der hun beskriver den danske hagens utvikling fra 1700-tallet til i dag. Hun diskuterer ulike hageidealer og hageeiernes holdninger til sin hage. Sammen med Peter Dragsbo har hun dessuten skrevet *Jeg en gård meg bygge vil – der skal være have til* (Dragsbo & Ravn 2002). Dette er en

kulturhistorisk-etnologisk undersøkelse av de lange linjer og regionale forskjeller i danske gårders landskap. Her tar hun opp spørsmål knyttet til dansk hagekultur og hagenes utforming og utvikling, men hun behandler ikke de enkelte prydplantene i noen av bøkene.

Etnologen Eva Londos har også studert folks hager. Etter at hun skrev sin doktoravhandling *Uppåt väggarna i svenska hem* (Londos 1993), der hun undersøkte hvordan folk bruker bilder og annen veggpynt til å uttrykke identitet og kulturell tilhørighet, har hun ført dette arbeidet videre til hagenes inventar i artikkelen ”Vackert och vedervärdigt i villaträdgården” (Londos 1996). Tema for denne undersøkelsen er hagen som estetikkens arena, ikke hvilke vekster som dyrkes i hagen.

Det er skrevet tre hovedoppgaver i etnologi om hager i Norge. Kjersti Rustens *Uti vår hage* (1998) tar opp spørsmål knyttet til hagens utforming, bruk og betydning. Ingvil Hoftuns *Eget hus med hage i byens grønne utkant* (1999) tar blant annet opp hagene som resultat av menneskelig virksomhet og som arena for familiens aktivitet. Gry Ingunn Eliesens *Eneboligen – naturen – kjernefamilien* (2005) behandler idealer knyttet til byggefeltets hus og hager. Ingen av disse går inn på plantematerialet i hagene.

Men plantene har vært tema for studier innen andre fag. I Storbritannia, et land med dypt rotfestede hagetradisjoner i alle lag av befolkningen og i alle deler av landet, finnes mye litteratur som omhandler hageplantenes kulturhistorie. Mye av dette er skrevet av forfattere med bakgrunn i hagearkitektur og journalistikk. Som eksempler kan nevnes hageskribenten, hagedesigneren og hagehistorikeren Penelope Hobhouses bok *Plants in garden history* (1994), en rikt illustrert bok som omhandler hageplantenes historie og deres betydning innen hagekunsten fra antikken til i dag, og Anna Pavords *The Tulip* (1999, svensk oversettelse 2000), som er en historisk, kunsthistorisk, hagehistorisk, kulturhistorisk og botanisk framstilling av tulipanens historie i Europa.

En annen betydningsfull bok er *The culture of flowers*, skrevet av sosialantropologen Jack Goody (1993), med blomstenes symbolske betydninger som tema, både som levende planter, og som representasjoner i kunst og dekorative utsmykninger. *Man and the natural world* av historikeren Keith Thomas (1984) behandler endringer i engelskmennenes holdning til naturen i perioden 1500 til 1800, og den gir et viktig teoretisk grunnlag for forståelsen av plantenes kulturhistorie i Europa.

Kjell Lundquist ved Institutionen för landskapsplanering, Alnarp i Sverige, publiserte i 2005 sitt doktorgradsarbeid *Lilium martagon L. Krolliljans introduktion och tidiga historia i*

Sverige intill år 1795 – i en europeisk liljekontext. Ved siden av det som tittelen forteller, tar han for seg plantens navnehistorie og alle problemene en støter på når en skal prøve å knytte riktig navn til riktig plante i arbeidet med historisk plantemateriale.

Den svenske middelalderarkeologen Marie Hansson har undersøkt gamle hager i Skåne, noe som har resultert i boka *De skånska trädgårdarna och deras historia* (Hansson 1997). Hun behandler plantene og deres innførselshistorie og bruk noe mer inngående enn Flinck og Londos.

Biologen Birgitta Carlberg har skrevet *Gömda växter i glömda trädgårdar* (1988) ut fra sin ”förkärlek till gränsmarkerna mellan kulturhistoria och botanik”. Hun har studert gjenstående planter i 322 forlatte hager i deler av Sverige, og hun henvender seg både til de som vil vite mer om sine omgivelser og de som er interessert i hvilke planter som var typiske i gamle hager.

Alle de botaniske forskningsinstitusjonene i Norge er nå i gang med egne prosjekter knyttet til gamle hageplanter, og alle deltar i det riksdekkende prosjektet Plantearven. Flere rapporter, artikler og småskrifter er produsert av disse, men de er skrevet ut fra en botanisk, ikke kulturhistorisk, fagtradisjon.

Botanikeren Signe Fransruds hovedoppgave i botanikk, med tittelen *Gamle hager og hageplanter på Ringerike* (Fransrud 1931), har vært en svært viktig inspirasjonskilde for mitt eget arbeid. I løpet av somrene 1927-1929 undersøkte hun plantematerialet i 91 hager på Ringerike. Hennes vinkling av stoffet ligger nær den kulturhistoriske, og jeg refererer til hennes undersøkelse i flere sammenhenger.

Ved UMB på Ås, tidligere NLH-Ås, har flere forskere ved instituttene for plantefag og landskapsplanlegging arbeidet med plantenes og hagenes kulturhistorie. Signe Saxhaugs hovedoppgave fra 1989 er en undersøkelse av plantematerialet som var tilgjengelig for østnorske hageeiere i tiårene før og etter 1900. Annegreth Dietze tok i 2006 tok sin doktorgrad med vekt på import og bruk av hageplanter blant det norske borgerskapet mellom 1750 og 1850 (Dietze 2006a). Rådgiver Mette Eggen ved Riksantikvaren har arbeidet med hagehistorie og hageidealer. Av relevans for mitt arbeid er to artikler i boka *Gjennom hageporten*. Den ene omhandler sogneprest Sigvard Nielsens prestegårdshage i Hadsel, den andre omhandler Sigrid Undsets hage ”Bjerkebæk” på Lillehammer (Eggen 2000).

Finske Leena Arkio-Laines bok fra 1991 tar for seg potteplantenes historie i Finland. Boka behandler ikke hageplantene direkte, men undersøkelsen har et kulturhistorisk perspektiv, som gjør at den bør nevnes her (Arkio-Laine 1991).

I denne sammenhengen er det naturlig å nevne to kunnskapsrike norske forfattere: Knut Langeland og Madeleine von Essen, som begge arbeider med hagehistorie og hageplanter. Begge er medarbeidere i prosjektet Plantearven, og vi har i flere år hatt et rikt og givende samarbeid, som jeg har lært svært mye av. Deres bøker er av stor betydning for oss som arbeider med gamle norske hageplanter.

De nevnte titlene gir et inntrykk av det tverrfaglige internasjonale feltet som behandler gamle hager og hageplanter. Sverige er foreløpig ledende i Norden både når det gjelder forskning, publisering og innsamling. Deres *Program för odlad mångfald*, forkortet til POM, engasjerer flere forskere i arbeidet med innsamling av frø, roser, frukt og bær, trær og busker, stauder, løker og knoller. De siste årene har det dessuten vokst fram et etnobotanisk, tverrfaglig miljø med base i Sverige. I forbindelse med dokumentasjonsprosjektet *Människan, växterna och djuren* utgis bokserien *Etnobiologi i Sverige* i tre bind, der andre bind omhandler samspillet mellom mennesker og planter. I 1995 dannet svenske forskere det tverrvitenskapelige "Forum för trädgårdshistorisk forskning" som i dag har nær hundre medlemmer, hvorav rundt ti kommer fra Norge. Det samarbeides godt på tvers av landegrensene i Norden, og det holdes en åpen kontakt mellom miljøene.

Plantearven

Betegnelsen "Plantearven" vil stadig bli brukt i denne oppgaven. Siden 2003 har jeg deltatt i arbeidet til Genressursutvalg for kulturplanter, som har som mål å holde gammelt kulturplantemateriale levende gjennom bruk. Genressursutvalget er fra 2006 en del av Norsk Genressurssenter ved UMB på Ås. Et av senterets ansvarsområder er Plantearven, som skal ivareta det genetiske mangfold i nytteplantene våre. Slik presenteres Plantearven på hjemmesiden www.plantearven.no:

Norge har et stort mangfold av plantetyper, både i naturen og dyrket i jordbruk, hager og grøntanlegg. Kulturplanter som har vært lenge i Norge har genetiske tilpasninger som det er viktig å ta vare på, samtidig som slike planter har stor kulturhistorisk verdi. PLANTEARVEN er en overskrift og en logo for informasjon og markedsføring av plantegenetiske ressurser.

I denne undersøkelsen bruker jeg betegnelsen Plantearven i en vid forstand, som også omfatter det arbeidet som gjøres for å samle inn, dokumentere og formidle kunnskap om

kulturplantene her i landet. Planteavren har etablert såkalte ”klonarkiv” ved flere institusjoner i Norge. Et klonarkiv er en samling av levende planter, plantet i jord. Hovedsamlingene av prydplanter finnes ved de botaniske hagene knyttet til universitetene i Tromsø, Trondheim, Bergen og Oslo, og ved Agder Naturmuseum og botanisk hage i Kristiansand. Samlingen ved Gamle Hvam museum inngår som en av flere mindre samlinger knyttet til Planteavren.

Et møte mellom botanikk og kulturhistorie

Dette er en tverrfaglig undersøkelse som tar for seg både kulturhistoriske og botaniske tema, og den baserer seg på både kulturhistoriske og botaniske kilder og metoder. Botanikk er en naturvitenskap, som beskriver og registrerer forekomster, kartlegger utbredelse, konstruerer utviklingslinjer og studerer slektskap og samspill mellom arter i naturen. Den botaniske siden av denne studien identifiserer og bestemmer plantene som fysiske forekomster. Den kulturhistoriske siden undersøker menneskers bruk og opplevelse av plantene. Hvilke kvaliteter er det plantene har som gjør at de bevares og verdsettes? Hvilke sosiale strukturer og tankemønstre er knyttet til denne planteavren? Tverrfaglighet er en nødvendighet og en forutsetning for at problemstillingene skal kunne besvares, og for at denne studien skal kunne fungere som et nyttig redskap for botaniske og kulturhistoriske museer som tar vare på gamle kulturplanter.

Oppgavens tema er en beskrivelse og diskusjon av alle de ulike kildene som kan bygge opp fortellingen om plantenes kulturhistorie, og oppgavens metode består i å undersøke og diskutere hvordan disse kildene kan og bør benyttes, og hvilke problemer som er knyttet til hver enkelt av dem.

Empirisme

Som tidligere nevnt ble de gamle hageplantene ikke tatt med i 1900-tallets store etnologiske dokumentasjonsprosjekt. Det finnes ei spørreliste fra Norsk etnologisk gransking¹ som omhandler temaet, men meg bekjent er de innkomne svarene ikke bearbeidet. Det mest systematiske arbeidet på dette feltet er det som er utført i regi av Planteavren. Hittil har mitt eget arbeid foregått etter den metoden som Kjelstadli kaller ”impresjonistisk empirisme” (2000:132), der en ”skulle gå forutsetningsløs, men med et åpent sinn, til kildene for å se hva en fant der, og så rekonstruere hvordan det var før, ut fra hva en fant” (ibid.).

¹ Spørreliste nr. 168: Hage og hagestell fra 1994

Jeg begynte mitt arbeid rundt gamle hageplanter for femten år siden ved å snakke med folk om hva som ble brukt i gamle hager. Alle notatene fra disse samtalene er fortsatt bevart. Dessuten reiste jeg rundt og så på hager og fikk med meg plantemateriale, fordi jeg ønsket å bruke slike planter i oppbyggingen av hagen ved Gamle Hvam museum. Notater fra samtaler under slike besøk er også bevart. Derfra gikk jeg til registreringer i regi av Planteavren, der formålet var å finne ut hva som fortsatt fantes i gamle gårds- og villahager. Også denne registreringen bygger på samtaler rundt plantene.

Det som da ble kartlagt og innsamlet, førte til en interesse for taksonomi, det vil si identifisering av plantene til art og eventuelt sort, og innplassering av dem i det botaniske system. I løpet av registreringene fikk jeg alle historiene, både om hvordan plantene vandret fra hage til hage, hvordan de var knyttet til familien, om spesielle hendelser, hvorfor enkelte planter var viktigere for dem enn andre og hvilke lokale og personlige navn som ble brukt.

Dette har vært den naturlige framgangsmåte i mine tidligere undersøkelser, i og med at så lite har vært gjort innen feltet på forhånd. Det har vært nødvendig å bygge opp et bilde fra bunnen av, både av hvilke planter som har vært dyrket og hva folk sier om dem, basert på empiriske data, uten noen teoretisk forforståelse (Kjeldstadli 2000:133). Disse intervjuene, innsamlingene og registreringene har skapt en plattform, et empirisk grunnlag, som nå gjør meg i stand til å sette det gamle plantematerialet inn i en større kulturhistorisk ramme. Mye arbeid gjenstår fortsatt, og store deler av landet er ennå ikke undersøkt, men etter femten års tilknytning til feltet, begynner jeg å se ulike mønstre, slik at jeg nå kan bevege meg ut fra den rene empirien og ta fatt på arbeidet med å studere plantene ut fra andre synsvinkler.

Andre del: Kildene

Den viktigste betingelsen for å kunne definere noe som en kulturhistorisk kilde, er at det foreligger en problemstilling som kilden kan bidra til å svare på. Det må eksistere et spørsmål eller et tema som skal undersøkes, og kilden må være relevant i forhold til dette. Vi omgis av potensielle kulturhistoriske kilder over alt i våre omgivelser, men reelle kilder blir de først når de nyttes til å besvare spørsmål som kulturhistorikeren har stilt. Kildens egenskaper kan være uendelig varierte og framstå i alle mulige slags former, men det er kun dens relevans i forhold til en problemstilling som gjør den til en kilde.

De gamle plantene har vært her lenge og fungerer som representanter for både den tida da de ble innført og det tidsrommet som har fulgt etter. Forskerens oppgave er å tolke det som finnes, sammenstille det og derigjennom bygge opp en historie som forteller noe mer enn det enkeltelementene hver for seg gjør. Gjennom behandling og bearbeiding av kildene veves enkeltelementer og løse episoder fra fortida sammen til en helhet, som først vi i ettertida kan klare å se, og det skapes et bilde av fortida som er mer logisk og sammenhengende enn det den egentlig var. På den måten kan en si at kulturhistorien omfatter mer enn fortida, vi får en forståelse av fortida som samtida ikke hadde (Lowenthal 2003:219f). Kildene er de elementene som muliggjør en oppbygging av slike historier. Jeg tar først for meg hvordan hageplantene selv fungerer som kilder, deretter behandler jeg muntlige kilder, tekstkilder og billedlige framstillinger.

Hageplantene som kilder

Hageplanter er en spesiell kildegruppe. Plantene er i seg selv stumme, og en må ha både plantehistoriske og botaniske kunnskaper for å kunne bestemme dem. Først når en plante er plassert med sine kjennetegn i tid og rom kan den tolkes og dermed fungere som kilde. Planten inngår både i et historisk og i et romlig forløp, som forteller om sammenheng i tid og om bevegelse i et geografisk rom, og plantens navn identifiserer den slik at vi kan bygge opp kunnskap om den. Men det er ikke alltid like enkelt å knytte riktig navn til en plante.

Linnés binære navnesystem, som benyttes av botanikere over hele verden i dag, var opprinnelig basert på plantenes morfologi, altså læren om deres form og oppbygning. Denne metoden har vært en viktig metode for identifikasjon og klassifikasjon innen botanikken helt siden Aristoteles' tid. Italieneren Andrea Caesalpino (1519-1603), engelskmannen John Ray (1627-1705), franskmannen Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708) og franskmannen

Antoine-Laurent de Jussieu (1748-1836) har ved siden av Carl von Linné (1707-1778) levert verdifulle bidrag til det vitenskapelige feltet botanisk klassifikasjon, og alle har bygget sine metoder på plantenes morfologiske trekk.

Et klassifikasjonssystem kan bygges opp ved den analytiske/kunstige metode, som bruker ett eller få karaktertrekk for å inndelegge et materiale i stadig mindre grupper, eller ved den syntetiske/naturlige metode, som bygger opp større grupper ved hjelp av mange felles karaktertrekk (Judd & al.1999:36, Blunt 2001:246). Linné benyttet seg av den analytiske metode, idet han brukte plantenes seksual- eller reproduksjonsorganer som grunnlag for sin gruppering. Det er ikke nødvendig å være fortrolig med disse systemene for å kunne arbeide med gamle hageplanter, men det kan være nyttig å reflektere over at kunnskap som er selvfølgelig i dag, er et opparbeidet gjennom flere århundrers studier og tenkning, og at også denne tenkningen er en del av vår kulturhistorie.

Linné delte plantene inn i slekter og arter ut fra hvordan deres seksualorganer var utformet. Han identifiserte 7700 plantearter og ga dem slektsnavn og artsepitet som han koblet til beskrivelse, diagnose og eventuelt en illustrasjon (Blunt 2001:246). Teorien bak Linnés system var i store trekk fullført i 1735, da han utga *Systema naturae* første gang (Koerner 2000:147), men det er *Species Plantarum* fra 1753 som regnes som startpunktet for den gjeldende botaniske nomenklatur (Blunt 2001:246). Linnés undersøkte levende eller pressede planteeksemplarer. Han var forsiktig med å benytte seg av beskrivelser utført av andre for å klassifisere planter. Mange av hans holotyper, det vil si de eksemplarene artsbestemmelsen er basert på, finnes fortsatt i dag. Dermed kan disse sammenlignes med hans beskrivelser, og en slik sammenligning bekrefter Linnés ekstraordinære evner og nøyaktighet (ibid.), som han var kjent for allerede i sine unge år. "All that this well-informed man thinks and writes is methodically treated, [...] for he has an altogether remarkable power of judgement combined with an innate power of observation," skrev professor Kohl, redaktør av det vitenskapelige tidsskriftet *Hamburgische Berichte von Neuen Gelehrten Sachen* i 1735 (sitert i Blunt 2001:88).

Linné utviklet sin binære nomenklatur midt på 1700-tallet. Latiniserte, beskrivende plantenavn hadde vært brukt tidligere, men navnebruken manglet konsekvens; den kunne være kort og knapp eller lang og utfyllende. En slik navnebruk fungerte sannsynligvis overfor planter som var kjent i Europa før 1600. I England antas at det på 1500-tallet var rundt 200 kultiverte planter. Europeiske herbalister hadde i alt beskrevet noe over 6000 planter i bøker som var publisert før 1610 (Loxton 1996:110). Til da hadde det vært en utveksling av planter

mellom Europa og det nordlige Afrika, det nære Østen og det fjerne Østen via Silkevegen. Men som følge av sjøreisene til de nyoppdagede delene av verden økte antallet voldsomt, og i de påfølgende årene fram til 1839 steg antallet til rundt 18 000. Mange av nykommerne var rene pryddplanter (Thomas 1984:226). Alle disse nye plantene forsterket behovet for å kunne identifisere dem kort og presist og å gi dem en plass i et større klassifikasjonssystem. I 1799 fantes det over 50 ulike system for klassifisering av planter (Fara 2004:20), og hvert av dem var ment å skulle reflektere naturens orden. Men et klassifiseringssystem må være lett å orientere seg i, lett å memorere og det bør være stabilt, forutsigbart og konsist (Judd et al. 1999:36). Linnés system fikk gjennomslag og har overlevd fordi det oppfyller disse kravene.

Hageplanter er ofte et resultat av flere generasjoner med krysninger av nærstående arter eller sorter, og de har egenskaper som er forskjellige fra de artene Linné beskrev. Dessuten kan plantebestander endre karakter over tid, naturlige hybrider kan oppstå, og mutasjoner kan forekomme. Derfor er det viktig at vi studerer flere forekomster av levende planter, og at de dyrkes side om side under like betingelser for sammenligning. Flere beskrivelser fra ulike forfattere bør konsulteres. Selv om en plante er gitt et navn, behøver ikke det å bety at den er korrekt identifisert. Det finnes flere eksempler på at ulike miljøer benytter samme navn på planter med forskjellige egenskaper. Dette er kildekritiske faktorer som en må ha i minne når en arbeider med planter.

Ofte er det vanskelig å finne beskrivelser av gamle hagesorter, selv i et rikholdig botanisk bibliotek. Samarbeidet med kolleger i Plantearven i Norge og det tilsvarende Programmet för odlad mångfald (POM) i Sverige har vært til svært god hjelp når det gjelder bestemmelse og identifikasjon av gamle hageplanter. Mellom ti og femten kulturhistorikere, botanikere og hagebrukskandidater møtes jevnlig og utveksler bilder og beskrivelser for å diskutere aktuelle slekter. Dermed øker sannsynligheten for at vårt miljø har en felles forståelse og bruk av plantenavnene. Dette samarbeidet og alt jeg har lært gjennom det, har gjort meg ydmyk og omhyggelig, og det har vært en viktig forutsetning for at jeg nå i en viss grad er i stand til å kunne bruke plantene som kilder.

Plantenes presentasjon og representasjon

Fagkonferansen for kulturvitenskap og kulturhistorie i januar 2007 hadde tittelen "Sansene i historien og i museene". I konferansens innledningsforedrag åpnet Camilla Mordhorst fra Medicinsk Museion i København med å si at det ser ut til at *representasjonsdiskusjonen* blant kulturhistorikerne er i ferd med å avløses av *presentasjonsdiskusjonen*. Når en gjenstand

framstår som en *representasjon*, legges det størst vekt på gjenstandens bakenforliggende betydning og kontekst. Når den framstår som en *presentasjon*, ”møter den betrakteren som seg selv”, som Mordhorst uttrykte det. Det vesentlige er da hvordan den fysiske gjenstanden oppleves med sansene, hvordan den kan undersøkes og beskrives.

Beskrivelse og identifikasjon av en plante avhenger av at en har den levende planten foran seg. Opplevelsen av farge, proporsjoner, overflate, struktur og duft henger sammen med syn, berøring og luktesans. Floraens beskrivelser har kommet til ved at botanikere har betraktet og berørt levende planter og deretter har omformet det sansede til tekst. Denne teksten suppleres ofte med tegninger eller fotografier. Den som så skal forsøke å identifisere en plante, må på samme måte se, berøre og lukte på den; den fysiske planten må erfares og sanses. Deretter må sanseinntrykkene fra planten sammenlignes med den beskrivende teksten og bildene i floraen.

Det kreves en trening av samspillet mellom sanser og intellekt for å beherske denne teknikken. Lissa Roberts beskriver noe tilsvarende, men da knyttet til faget kjemi, slik det ble utført før presise tekniske måleinstrumenter fikk enerett på kjemiens sannheter. Da måtte kjemikeren stole på egne sanser og intellekt ved undersøkelsen av de kvalitative egenskapene ved naturlige fenomener (Roberts 2005). En beherskelse av slike sansebaserte teknikker er nødvendig for å kunne bli en god botaniker. Ikke minst er den lavt rangerte sansen berøring av stor betydning. Et øyeblikks lett berøring, eller gnidning av et blad mellom fingrene, kan definere en plante på en måte som verken syn eller luktesans kan konkurrere med. Ved å la fingeren gli langs bladkanten på en peon, kjenner en umiddelbart om bladkanten er ru eller glatt. Ru bladkant betyr *Paeonia lactiflora*, glatt bladkant betyr *Paeonia officinalis*. Ved å gni lett på et blad kan en skille mellom *Anemone canadensis*, som er ruhåret, og *Anemone sylvestris*, som er filthåret. Av utseende er disse to plantene svært like, både av blomsterfarge, bladform og blomsterform.

En må både ha kunnskap om plantenes fysiske egenskaper og om deres kontekst eller historie for at de skal kunne fungere som kilder. Når samme plante identifiseres i flere sammenhenger eller kontekster, øker dens kildeverdi, fordi kunnskapen om den samtidig øker, og historiene som fortelles om planten vil kunne sammenlignes. Kunnskapen bygges opp gjennom denne vekselvirkningen mellom presentasjon og representasjon. Dermed skapes en spirallignende utvikling av forståelsen, en spiral som slynger seg langs en tidsakse der planten står i sentrum. Den hermeneutiske sirkel er et tilsvarende bilde på en økende forståelse rundt et tema (Zeuner 2000:17), men forståelsesprosessen rundt plantene er svært kompleks, og den beveger seg mellom plante, tekst, refleksjon, til andre planter og andre

tekster med påfølgende refleksjon. Denne prosessen strekker seg over flere år og vekstsesonger. Bildet ”den hermeneutiske sirkel” kan fungere i forhold til forståelse av en avgrenset tekst, men som bilde på forståelsen av en plantes botaniske og kulturhistoriske sammenhenger, blir det for enkelt. Det kreves det en mer kompleks figur som illustrasjon, skjønt en spiralfigur er også en skjematisk forenkling av virkelighetens lære- og erkjennelsesprosesser.

Både innen botanikk og kulturhistorie defineres planter som feltarbeidsmateriale, og en botaniker vil som regel ta med seg planter for pressing. Det er en nyttig, men tids- og arbeidskrevende metode også for kulturhistorikeren. Et presset materiale vil en kunne gå tilbake til når en ønsker, og det kan gi informasjon som ikke kan formidles via fotografier og beskrivelser. Ved pressing er det viktig å velge ut eksemplarer som viser en typisk vekstform for arten, og en bør legge vekt på å arrangere planten på arket slik at den presenteres tydelig. Et eget omslag merket med relevant informasjon skal følge planten gjennom hele pressingen, og ved montering skal denne informasjonen overføres til det botaniske arket.

Plantenes korte vekstsesong og det at så mange kompliserte slekter kommer i vekst og blomstrer omtrent samtidig, gjør at mye arbeid må utføres på kort tid. For å ha et godt grunnlag for identifikasjon i forhold til nærliggende varieteter, bør planten følges fra de første skuddene viser seg over bakken til den har visnet ned, og blomstene bør dokumenteres fra knoppstadiet til avblomstring. Dette er det ideelle, men som regel er det uoppnåelig i løpet av en vekstsesong.

Staudene eldes ikke på samme måte som mennesker og dyr. De preges ikke av tidens tann, de falmer ikke, de slites ikke ned, og om en stilk skulle knekke, er det ikke fatalt. Selv om de visner ned om høsten, gjenoppstår de på samme sted og i samme form neste vår, med forbehold om de naturlige variasjoner og endringer som tidligere er omtalt. En gjenstand vil alltid være utsatt for aldring og patinering, og dens utseende vil dermed signalisere at den hører til fortida (Lowenthal 2003:241). Slike signaler gir ikke plantene. Den fysiske sanseopplevelsen av en plante er den samme i dag som for hundre år siden.

Dermed kan vi lett tro at plantene har samme betydning for folk i dag som for folk i fortida. Men det er nødvendigvis ikke tilfelle. Alle mennesker er produkter av sin egen samtid. I løpet av de siste hundre år har vår del av verden gjennomgått store forandringer. Mens tida går, opparbeider mennesker og samfunn nye perspektiver, og hadde vi levd i ei anna tid, ville vi opplevd plantene med andre perspektiver enn de vi har i dag (Kaldal 2003:35). Planter som i

dag finnes i de fleste hager, og som vi regner som typisk norske og verdsetter på grunn av deres lange tradisjon, har en gang representert det moderne, eksotiske og nytenkende.

Annegreth Dietze har for eksempel vist hvordan det norske borgerskapet på slutten av 1700-tallet brukte eksotiske planter, her i betydningen ikke stedegne norske planter, for å markere status og egen identitet overfor sine europeiske forretningsforbindelser. Hun bruker teorien om "conspicuous consumption", demonstrativt konsum eller påfallende forbruk, for å vise hvordan den norske overklassen markerte seg i forhold til europeiske handelspartnere. Ved hjelp av planter som deres gjester ikke forventet å finne så langt mot nord, og ved bruken av disse plantene i egne hageanlegg, demonstrerte de en form for dannelse som ga dem status. Flere av plantene som ble importert i denne perioden, finnes i dag i det sortimentet som jeg beskrev som "de gamle hageplantene". Det er også verdt å merke seg at på den tida var det stort sett mennene som stod for planteimporten, og som på denne måten demonstrerte sin status og modernitet (Dietze 2006b).

Et annet eksempel er hentet fra Signe Fransruds hovedoppgave i botanikk. Hun skriver om iris: "De gamle pryd- og nytteplanter, sverdliljene, fant jeg i atskillige hager på Ringerike. De moderne arter er derimot praktisk talt ukjent" (Fransrud 1931:234). På hennes tid var dvergiris og hageiris gamle planter, og tabellene hennes viser at hun fant dem i henholdsvis 38 og 19 hager. Dermed må hun med "moderne arter" mene sibiriris, som hun bare har registrert i én hage. At sibiriris ikke er så gammel i norske hager, bekreftes av undersøkelsene på Sørlandet. Der var den antakelig ikke kjent før rundt 1940, men nå regnes den som tradisjonell og vanlig dyrket (Åsen 2003:42). Sibiriris ble ikke bare sett på som en *vakker* plante, men også som en *moderne* plante på 1920-tallet, mens den i dag regnes som en *gammeldags* plante, noe som nå gir den en ekstra verdi.

For at hageplantene skal kunne fungere som kilder, må de både være botanisk identifisert og dessuten kunne plasseres i tid og rom gjennom historien. Når denne kunnskapen er på plass, kan vi undersøke deres betydninger til ulike tider. Slike konnotasjoner, røper ikke planten i seg selv noe om. For å få tak i slik kunnskap, må vi søke til andre kildetyper.

Muntlige kilder

Jeg har foretatt ti intervjuer der hageeiere forteller om sine gamle hageplanter. Disse intervjuene benyttes som kilder i oppgavens fjerde del, men her benytter jeg dem som utgangspunkt for refleksjoner rundt intervju som kilde til kunnskap om gamle hageplanter.

Å definere hva som er en muntlig kilde har vært mye diskutert i fagmiljøene (bl. a. Kjeldstadli 2000, Klepp 1988, Hodne et al. 1981). Informanten som person kan være en kilde, men det samme kan lydbåndopptaket, transkripsjonen og notater foretatt under intervjuer. I mange tilfelle formidles relevante opplysninger muntlig uten at det foreligger et formelt intervju, og disse noteres av forskeren, på papir eller digitalt, med informantens navn, personlige data og dato for når opplysningene ble gitt. I denne sammenheng regner jeg alt dette for *muntlige kilder*, mens den videre bearbeidingen av opplysningene som framkommer er mer å regne som *metode*. Men det er vanskelig å trekke en klar grense mellom kilde og metode, for utformingen av spørrelista eller intervjuguiden kan også sees på som en del av metoden, og metodiske spørsmål vil også kunne prege intervjuets forløp.

Det kvalitative intervjuet

Det kvalitative intervjuet er et naturlig valg for å etablere et materiale som kan belyse gamle hageplanters betydning for folk. Første skritt er å sette opp en intervjuguide eller spørsmålsliste ut fra undersøkelsens problemstillinger og kunnskapsmål, som igjen er basert på de forkunnskapene og den forforståelsen forskeren har. Min intervjuguide finnes bakerst i oppgaven som vedlegg 3.

Det er viktig å ikke se på intervjuguiden som en rigid ramme en ikke kan bevege seg ut av, for de fleste forskere erfarer at selv de mest gjennomtenkte problemstillinger og spørsmål vil endre seg underveis. ”Informantens totale register av reaksjoner vil [...] kunne lede til omformulering eller nyformulering av problemer under intervjuprosessen. Dette betyr i praksis at selve kildekapingen kan generere problemstillinger,” skriver Klepp (1988:33). Denne dialektikken gjør intervjuprosessen både spennende og informativ. Forskeren kan både finne nye innfallsvinkler og nye spørsmål underveis. I løpet av mine to første intervjuer oppdaget jeg mangler ved min intervjuguide, og jeg bygget den derfor ut med flere spørsmål, som jeg tok med i de resterende intervjuene.

Andre skritt i kildekapingsprosessen er å komme i kontakt med informanter som kan bidra med relevante opplysninger i forhold til undersøkelsens problemstillinger og kunnskapsmål. Selv hadde jeg et nettverk fra tidligere registreringer som jeg benyttet meg av. Dessuten kontaktet jeg personer som jeg visste hadde gamle planter, og spurte om de kunne tenke seg å bli intervjuet. Alle de forespurte var positive.

En kvalitativ undersøkelse søker etter den personlige fortellingen, den selvopplevde virkeligheten som reflekterer forholdet mellom individ, kultur og samfunn (Hodne 1988:42f).

Informantene velges ut etter kriterier som har sin bakgrunn i undersøkelsens problemstillinger og mål. Dette er bestemmende for de felles kriterier som må kjennetegne hele informantgruppa. Men innenfor gruppa bør informantene representere et mangfold som kan belyse problemstillingen ut fra flere perspektiver (Thorsen 1994:27). I denne undersøkelsen betyr det at de for eksempel kan ha ulik holdning til det å bevare, at de har forskjellig forhold til den de har arvet planter etter, eller at de tar vare på planter ut fra forskjellige motiver.

Tredje skritt er selve intervjuet. Min erfaring er at folk svært gjerne forteller om sine hageplanter. Det er et uproblematisk tema for de fleste, og det å snakke om plantene er en kommunikasjonsform som hageeiere er fortrolige med. En støter sjelden på kontroversielle emner og kommer sjelden opp i etiske dilemmaer. Likevel gjør jeg dem oppmerksom på at det de sier på lydbåndet, blir bevart for ettertida, og jeg ber dem være forsiktige ved bruk av steds- og personnavn. Forskeren beveger seg inn i det private rom, både bokstavelig talt og i psykologisk betydning (Alver & Øyen 1997:132). Det kvalitative intervjuet har preg av en fortrolig samtale, derfor bør forskeren alltid signalisere respekt, sensitivitet og oppmerksomhet overfor informanten, og informanten må vernes mot å formidle informasjon som han seinere kan angre på å ha gitt. Alle informanter må signere et gjensidig samtykkeskjema som gjør rede for undersøkelsens formål og hva som vil skje med de innsamlede data (ibid.:90). Jeg har aldri opplevd at noen har nølt ved signeringen, og når jeg opplyser om at alle opplysninger vil bli anonymisert, blir det ofte blåst bort med at det er ikke så nøye. Men forskeren må likevel vise sin profesjonalitet ved både å opplyse om dette og å signalisere respekt for informantens personlig grenser. Informanten må selv få bestemme hvor langt inn i temaet han vil gå (Thorsen 1994:34).

Jeg benyttet meg av lydbåndintervju, som ble transkribert så snart som mulig etter at intervjuet var foretatt. Et intervju er en kunnskapsmessig og psykologisk interaksjon mellom to personer (Klepp 1988:31), og som i alle mellommenneskelige situasjoner gir åpenhet og ærlighet det beste grunnlaget for en god kommunikasjon. Kunnskapsbalansen mellom forsker og informant vil prege intervjuet. Alle informantene kjente til mitt arbeid med gamle hageplanter. Derfor var det viktig å få fram at selv om jeg hadde store kunnskaper, hadde jeg en forventning til at nettopp *de* kunne bidra med ytterligere relevant informasjon. Gjennom å ha en oppmerksom og lyttende holdning, signaliserte jeg et ønske om en samtale på like fot. Dette førte til at vi ofte utvekslet erfaringer knyttet til stell og vedlikehold av plantene, der deres kunnskaper var like viktige som mine.

Intervjuets store fordel framfor skriftlige spørrelister er at informasjonen kan utdypes og presiseres ved hjelp av gjensidige spørsmål. Gjennom informantens assosiasjoner kan nye felt åpne seg, og intervjueren får en større forståelse for hva som er viktig for informantene. Toneleie og stemmens valør kan gi informasjon som ikke kommer fram i et skriftlig svar. Gamle hageplanter er et privat og personlig tema, og det er like viktig å få fram plantens betydning og hvilke assosiasjoner den skaper, som å registrere fakta om årstall og geografisk lokalisering. Intervjuformen gjør det enklere å følge opp de følelsesmessige trådene. De færreste er vant med å uttrykke i ord de tanker og følelser som de gamle plantene vekker i dem, derfor kan det være nødvendig fra intervjuerens side å utøve et lett press for å få dem til å formulere dette. Hvis en benytter skriftlige spørrelister lar ikke dette seg gjøre. Det kvalitative intervjuet er derfor overlegent det beste når en søker denne typen kunnskap.

Å snakke om hageplantene en kommunikasjonsform som hageeiere er fortrolige med. Det å gå rundt i hagen og småprate rundt plantene har vært, og er, vanlig ved besøk og visitter i sommerhalvåret. En kommenterer hvor langt alt er kommet, og hva som blomstrer. Deretter kan en sette seg ned for å spise eller drikke kaffe. En slik prat bringer ikke fram konfliktstoff eller problemer. Det er en samtaleform som bygger opp et fellesskap som hageeierne verdsetter.

Den svenske etnologen Barbro Blehr tar opp flere aspekter ved prat, eller hverdagslige samtaler, som hun også kaller det, i sin avhandling *Lokala gemenskaper* (Blehr 1994:99). I en prat rundt felles interesser bygges det opp et fellesskap der deltakerne bidrar, med hver sitt. Det snakkes både om personlige opplevelser, vurderinger eller refleksjoner, og det snakkes om erfaringer og opplevelser som kan henføres til miljøer i lokalsamfunnet som ligger utenfor den private og personlige arena (Blehr 1994:103). Disse samtalerne konkretiserer det en kan kalle felles relevansfelt, som alle deltakerne i samtalen er engasjert i.

Begrepet relevansfalt är inspirerat av en passage i Bergers och Luckmanns "The social construction of reality" (1967:45), där författarna beskriver hur en individs vardagsverklighet, som helhet, är strukturerad efter anleggenhetsgrad (structured in terms of relevances) (Blehr 1994:104).

Det finnes møtepunkter mellom ulike menneskers relevansfelt, og når samtalen dreier seg om slike felles interesser, blir den gjerne homogeniserende og inkluderende. Deltakerne i samtalen kjenner seg igjen i temaene og det er rom både for å bidra med egne erfaringer og for å lytte til hva de andre sier. I en slik samtale skjer det oftere at deltakerne bekrefter hverandres utsagn, enn at de motsier hverandre (Blehr 1994:105). Samtidig flettes referanser til fortida inn i samtalen, slik at det bygges opp en form for "spontan historie" (Blehr

1994:114). Blehr benyttet seg av slike samtaler for å få grep om hvordan kunnskaper spredte seg i det lokalsamfunnet hun studerte. I min undersøkelse fungerer praten som en metode til å få informasjon om plantene. Samtidig illustrerer den hvordan kunnskapene om plantene opprettholdes. På grunn av at jeg allerede var engasjert i og fortrolig med undersøkelsens emne, fikk intervjusamtalene mange felles trekk med de samtalene Blehr viser til, og med de samtalene som utspiller seg mellom hageeier og gjest. En utveksler erfaringer rundt en felles interesse, og både avdøde og nålevende personer har sin naturlige plass i samtalen. Det samme har steder og miljøer som hører til både i hageeierens fortid og nåtid.

Men selv om intervjuet har en ytre form av småprat der samtalen går løst og ledig, er det i virkeligheten en kontrollert prosess, der intervjueren hele tida har oppmerksomheten rettet mot samtalens gang og mot hvilke tema som tas opp. Det er dermed ikke en demokratisk prosess, fordi samtalens hovedretning styres av den som leder intervjuet (Thorsen 1994:34). Ved hjelp av spørsmål og kommentarer holdes samtalen på det ønskede sporet. Intervjueren er seg hele tida bevisst at det er opp til henne om de relevante spørsmålene skal bli besvart. Informanten gis en viss frihet, men det er en frihet som avgrenses av rammer som settes opp av intervjueren. Dersom samtalen ikke holdes i stramme tøyler, vil resultatet bare være løse tråder som ikke fungerer i forhold til de aktuelle problemstillingene, og intervjuet vil dermed være et dårlig redskap for det fortsatte arbeidet.

Jeg har erfaring både med intervjuer som er tatt opp innendørs på vinterstid og utendørs i sommerhalvåret. Det blir gjerne to ulike former for samtale. Innendørs ved et kjøkkenbord konsentrerer informanten seg lettere om de mer abstrakte spørsmålene, som for eksempel hagens og plantenes betydning, holdninger til hagearbeid og fellesskapet rundt plantene. Går en rundt ute i hagen, assosierer informanten mer rundt de konkrete plantene, hagestellet og hagens utseende. I min undersøkelse har jeg vært interessert i alle disse temaene. For å få mest mulig ut av situasjonene, har jeg ved innendørs intervjuer om vinteren hatt med meg bilder av planter eller en rikt illustrert hagebok, mens jeg ved sommerintervjuer har foreslått at vi tar en prat inne ved kjøkkenbordet etter runden i hagen. Dermed formidles alle aspekter lettere.

Informanter for denne undersøkelsen

Jeg har foretatt ti intervjuer for denne undersøkelsen. Siden den dreier seg om forhold knyttet til det å ta vare på gamle hageplanter, var mitt viktigste kriterium for utvelgelsen at informantene disponerer en hage som inneholder slike planter. Men siden jeg ønsket å få fram

ulike holdninger til dette, var det også viktig å finne fram til informanter som var innbyrdes forskjellige. Noen hadde overtatt planter fra slektninger, andre hadde overtatt ferdige hager ved huskjøp. Felles for alle var at jeg hadde fornemmet at hagen hadde stor betydning for dem. I løpet av intervjuperioden ble dette inntrykket forsterket. Alle som én ga uttrykk for at de ikke kunne tenke seg et liv uten hage på dette stadium i livet, og så lenge helsa holdt, kunne ingen av dem tenke seg å flytte i leilighet. De uttrykte en kjærlighet overfor hagen og plantene, som gjorde inntrykk på meg.

Intervjuene er foretatt i perioden fra og med januar 2007 til og med juni 2007. Ni av intervjuene er tatt opp på lydbånd, og de ble transkribert i løpet av få dager etter at intervjuene var foretatt. Ved ett tilfelle ble det ikke noe opptak. Da ble de sentrale opplysningene skrevet ned etter hukommelse og notater umiddelbart etter intervjuet, og dette er gjennomlest og godkjent av informanten. Informantene omfatter åtte kvinner og to menn som alle bor på Østlandet, og de er i alderen fra 43 til 73 år. Hver informant er gitt en signatur som forteller om kjønn og alder. Signaturen "M1 1950" forteller for eksempel at informanten i første intervju er en mann, født i femårsperioden 1948 og 1953. Ved tre av intervjuene var ektefellen til stede og bidro med kommentarer som er kommet med på båndopptaket og på utskriften. Der disse refereres, har de fått signatur med samme intervjunummer og fødselsår som hovedinformanten, men motsatt kjønn.

Seks av informantene har høyskole- eller universitetseksamen, to har videregående skole og to har framhaldsskole. To av informantene er enslige. De fleste informantene samarbeider eller har samarbeidet med ektefelle eller samboer om hagearbeidet, kun i ett tilfelle opplyses det at kvinnen har vært alene om det. Alle informantene opplyser at kvinnene tar hovedansvaret for lusing og stell av staudene gjennom vekstsesongen. De mennene som deltar minst i hagearbeidet har kroppslige problemer som vond rygg eller lignende. Hadde de kunnet, ville de tatt større del i hagearbeidet, slik de gjorde tidligere.

Tre av informantene er aktive medlemmer i hagelag, én er passivt medlem, mens seks er ikke medlemmer. Alle informantene har hager som ligger i tilknytning til gårdsbruk eller eldre villabebyggelse. Ingen av hagene ligger i byggefelt eller i bymessige strøk. Jeg kjenner alle hagene fra besøk før, under eller etter intervjutidspunktet. Intervju åtte og ti ble delvis foretatt mens vi gikk rundt i hagen. De andre intervjuene ble gjennomført innendørs. Jeg har tidligere registrert og beskrevet to av hagene, representert ved intervju en og tre.

I løpet av intervjuet har jeg prøvd å berøre alle temaene fra spørreguiden i hver samtale. Intervjuene er relativt frie i formen, og hva som ble vektlagt i samtalen er forskjellig fra

informant til informant, avhengig av hvordan samtalen utviklet seg og hvilke tema som var sentrale for hver enkelt informant. Til sammen utgjør intervjuene 239 sider utskrift, og utskriftene omfatter en samtaletid på 9 timer og 44 minutter.

Dessuten refererer jeg opplysninger jeg har fått gjennom undersøkelser for Planteårven i årene 2003-2005, foretatt på Ringerike, Hadeland og Romerike. Dette materialet foreligger i form av referater av samtaler med hageeieren, der de kommenterer de ulike plantene de har i hagen, deres historie og hvem de har fått dem fra. Dette materialet omfatter nærmere femti hager. Uttalelser fra disse intervjuene refereres for eksempel som "Planteårven 2006/2, kvinne 1927", som forteller at uttalelsen stammer fra andre intervju foretatt i 2006, der informanten var en kvinne født i 1927. Halvparten av disse hagene har vært gjenstand for en grundigere registrering. I den resterende halvparten har jeg foretatt en enklere registrering, eller jeg har konsentrert meg om spesielle planteslekter.

I flere tilfelle har jeg referert fra andre samtaler med informanter jeg har møtt i forbindelse med mitt arbeid ved museet. Referanser til disse er satt sammen av informantens initialer, kjønn og fødselsår, for eksempel "J. J., kvinne 1919". Notater og sitater fra disse samtalene oppbevares ved Gamle Hvam museum.

Intervjuguidens spørsmål var ordnet i seks grupper, der temaene dreide seg om hagens størrelse og historie, om ervervelse og stell av plantene, om hagerommets utforming og funksjoner, om informantens plantekunnskaper, om plantenes betydning for informanten og om plantenes framtid. I løpet av intervjuperioden og transkriberingen dannet det seg et inntrykk av hva som var viktig for informantene, og det samsvarte ikke helt med de forestillingene jeg hadde hatt på forhånd. Barndommens rom og sanseopplevelser viste seg å være viktigere enn jeg hadde forestilt meg, mens plantenes navn og historie utenfor lokalmiljøet var mindre viktig.

I etterarbeidet med intervjuene grupperte jeg utsagnene i ulike kategorier, definert ut fra den informasjonen informantene har gitt. Under gjennomlesning av utskriftene markerte jeg de ulike kategoriene med indeksslapper i ulike farger. Deretter gikk jeg på nytt gjennom utskriftene og skrev utsagnene fra de ulike kategoriene på egne ark med sidehenvisninger, slik at det skulle være lett å finne tilbake til den opprinnelige konteksten. Ved å arbeide med tekstene på papir, opplever jeg at jeg får en bedre oversikt enn ved å arbeide digitalt med å klippe ut og lime inn i dokumenter. Det å kunne la blikket gli over papiret og å vite hvor mange sider en blar fram og tilbake, gir en visuell og kroppslig erfart oversikt som jeg ikke

oppnår via datamaskinen, derfor foretrekker jeg en slik metode. Etter at utsagnene var fordelt på tema og kategorier, kunne arbeidet med tolkning og diskusjon begynne.

Muntlige kilder gir i første rekke opplysninger om plantenes betydning for informantene og informantenes holdninger til plantene. Videre kan de fortelle om hvilke navn som har vært brukt. De kan også være til hjelp for å rekonstruere plantenes lokale historie, ved at plantene knyttes til steder, tidspunkt og perioder. Seinere i oppgaven vil jeg gi eksempler på hvordan intervjuer er benyttet for å bygge opp slike kunnskaper.

Trykte kilder

Jeg benytter flere trykte kilder for å kartlegge hageplantenes historie. Disse kan grupperes i tre kategorier: Bøker om plante- og hagestell, bøker om plante- og hagehistorie og monografier om planteslekter. Dessuten omtaler jeg avbildninger av planter som en egen kildekategori, selv om disse som regel finnes i bøker.

Bøkene om plante- og hagestell er skrevet for det generelle publikum sin samtid, med det formål å spre kunnskaper om plantene, deres egenskaper og hvordan de dyrkes. De forteller om hvilke planter som var vanlige og tilgjengelige på den tida da bøkene ble skrevet, og de forteller om samtidas idealer, holdninger og moteretninger. Forfatterne er som regel gartnerkyndige eller hortikulturelt interesserte personer. Bøkene om plante- og hagehistorie redegjør for plantenes opprinnelse, utvikling og spredning, og deres kulturhistoriske og eventuelle etnobotaniske betydning. Monografiene om planteslekter har som formål å redegjøre for de ulike arters, underarters og eventuelle hybriders botanikk og historikk. De er beregnet på et spesielt interessert publikum, og gir botaniske og historiske beskrivelser av plantene. Forfatterne av de siste to kategoriene er ofte forskere ved vitenskapelige institusjoner, planteskoleiere som har spesialisert seg på enkelte planteslekter eller skribenter med spesiell interesse for planter. Andre trykte kilder som ikke tas opp her, er hagetidsskrifter, bygdebøker og historiebøker. Disse kan også gi opplysninger både om plantene selv, om deres samtidige kontekster og om deres historie.

”Historikere skjelner mellom kilder og litteratur. Kilder er de sporene fra fortida som vi bruker til å gi en historisk framstilling. Historisk litteratur er andre historikers framstillinger, som vi nytter og forholder oss til,” skriver historikeren Knut Kjeldstadli (1999:170). Det er dessuten vanlig å skille mellom primære og sekundære kilder, begreper som forteller om forskerens nærhet til det som studeres. Ofte finnes flere av de ulike kategoriene i ei og samme bok, og overgangene er glidende. Som eksempel kan nevnes botanikeren W. R. Dykes bok

om slekta iris (1974). Han refererer irisenes historie basert på eldre skriftlige kilder, samtidig som han gir detaljerte beskrivelser av de ulike artene basert på egen observasjoner. Han diskuterer andre botanikeres konklusjoner og boka hans inneholder nærmere femti fargeplansjer og tretti tegninger av hele planter eller detaljer. Denne boka faller dermed inn i flere kategorier. Etter min mening er det viktigste å ha klart for seg hvor en selv står i forhold til det opprinnelige fenomen eller den originale opplysning, hendelse eller vurdering. Jo fjernere en selv står, jo mer kritisk må en være.

Gamle hagebøker som kilder

Flere danske hagebøker var tidlig tilgjengelige i Norge, men mange av dem var skrevet av danske forfattere og reflekterer sannsynligvis danske og kontinentale forhold. De inneholder mye stoff om planter som ikke kunne trives i Norge, og dette kan være et problem i arbeidet med å rekonstruere norsk plante- og hagehistorie. Men allerede i 1694 ble det utgitt ei bok som presiserer at forfatteren skriver ut fra norske forhold. Det er *Horticultura*, skrevet av Christian Gartner i Trondheim i 1694. Gartner var født i Slesvig-Holstein, fikk sin utdannelse i København og arbeidet deretter ved fire ulike fyrstelige hager i Tyskland før han var noen år ved de kongelige hagene Tuileriene og Versailles i Frankrike. Han hadde reist mye og sett mange av de anleggene som var verdt å se i Tyskland, Frankrike og Holland. Han dro sammen med den trønderske amtmannen Peder Tønder til Norge og kom ved hans hjelp i gang med egen næringsvirksomhet i Trondheim (Balvoll & Weisæth 1994:5). Gartners hagebok var et viktig skrift. Den ble trykket i nytt opplag i 1746, og biskop Erik Pontoppidan omtalte den i sitt verk ”Det første forsøg paa Norges Naturlige Historie” som kom i 1752 (Balvoll & Weisæth 1994:7). Gartners bok betraktes som et originalt verk uten avskrifter fra andre forfattere, og det gjør det til en verdifull kilde. Men den er skrevet et halvt århundre før Linnés nomenklatur fikk gjennomslag, så plantenavnene må i mange tilfelle tolkes ut fra andre tilgjengelige kilder.

Norsk Huusholdningskalender ble skrevet av kanselliråd Christopher Hammer på Hadeland og utgitt i 1773 (Hammer 1773). Både Gartners bok og denne viser at det fantes prydhager på 16- og 1700-tallet i bymiljøer og overklasse miljøer også i Norge. Hammers bok er skrevet i en tid uten de samme krav til kildekritikk og kildehenvisninger som vi har i dag. Husholdningskalenderen bygger delvis på manuskripter og bøker skrevet av andre forfattere, delvis er den skrevet ut fra Hammers egne erfaringer. Vi vet dessverre ikke alltid hvilke planter han selv har gjort seg erfaringer med. Hammer var godt orientert i både eldre og samtidig litteratur om økonomi, landbruk, hagestell, kokekunst, jakt og fiske med mer, det

viser hans kapittel ”om Oeconomisk Bibliothek” (1773:177ff) som omtaler flere hundre boktitler. Her nevnes blant annet den tyske oversettelse av Philip Millers *Gardener’s Dictionary*, som Hammer stadig refererer til (Hammer 1773:189), og flere av Linnés skrifter (ibid.:205).

Når Hammers bok brukes som kilde, må en være kritisk, noe som illustreres i hans avsnitt om narsisser. Han skriver at Miller oppregner 47 sorter narsisser, men selv mener han det finnes mange flere. ”De ere store og smaa, med brede og smale Blade, hvide, gule, røde, enkelte, dobbelte og vellugtende. Der er den Constantinopolitanske, Cypriske, Amerikanske, Persiske, Indianske, Virginianske, som er først hvid og siden rød, og Zeilandske Narcisser.” Denne oppramsingen gir ikke mange holdepunkt for å forstå hvilke arter og sorter han mener, og om disse er brukt i norske hager. Tilsynelatende gjenspeiles kontakten med de nye verdensdelene, men alle narsisser som vokser i vår del av verden i dag, har sin opprinnelse fra Middelhavsområdet, det nære Østen eller Vest-Europa (Phillips og Rix 1998). Det kan se ut til at Hammer, eventuelt Miller, har latt seg rive med i en begeistring over introduksjoner fra den nye verden, eller plantene kan ha blitt registrert med galt opphavsland ved ankomst til de nyopprettede botaniske hagene på 16- og 1700-tallet².

Svanberg (2005:25) tar opp problemer knyttet til slik upresisitet. Ofte bygger svenske bøker på danske eller tyske forbilder, skriver Svanberg. Disse er igjen ofte rene avskrifter av Henrik Harpestreng som døde rundt 1244. Harpestrengs skrifter finnes i flere versjoner, og de bygger igjen på eldre latinspråklige kilder. Etter at forfattere har sitert hverandre gjennom lang tid, er kildens opprinnelse forsvunnet, og vi får det som svenskene kaller *spøkuppgifter* (Svanberg 2005:27).

Dette betyr ikke at jeg vil redusere verdien av Hammers arbeid. Han var en ildsjel og entusiast, og en sann folkeopplyser, og ut fra sin samtid var han en kritisk og reflektert person. Han hadde et bredt kontaktnett, og skriftene hans var av stor betydning for utvikling og nytenkning i siste halvdel av 1700-tallet. Men jeg har trukket fram dette aspektet for å presisere hvor forsiktig en må være med å referere opplysninger i eldre litteratur.

Jeg har hatt fire hagebøker fra 1800-tallet tilgjengelig under mitt arbeid. Av disse er *Norsk Havebog* (Lundh & Hansen 1849) den eldste. Deretter følger *Havebog for norske Jorddyrkere* og *Haveelskere* (Jensen 1851), *Praktisk Havebog* (Christensen & Thøgersen 1885) og *Norsk Havebog* (Nøvik 1902), opprinnelig utgitt i 1891. I de to første bøkene er henholdsvis 51 og

² Personlig medd. fra Knut Langeland 2007

17 staudeslekter nevnt, og relativt nye arter som silkepeoner (*Paeonia lactiflora*), høstfloks (*Phlox paniculata*) og dobbelte georginer (*Dahlia*) nevnes i begge. Lundh og Hansen (1849) opplyser i forordet at de til dels har brukt ”den danske Havetidende” som kilde i omtale av blomsterplantene, mens Jensen (1851) legger vekt på at det er tatt hensyn til det norske klimaet. Christensen og Thøgersen omtaler 108 slekter. Det er usikkert hva de har bygget sitt utvalg på, men de fleste ser ut til å være hardføre nok for norske forhold, om ikke i de kaldeste strøkene. Statsgartner Peter Nøviks *Norsk Havebog* ble første gang utgitt i 1891. I andre utgave, som kom ut elleve år seinere, skriver han i forordet at den skiller seg ”ikke væsentlig” fra den foregående, men at flere arter som sjelden dyrkes er tatt ut, og noen nye er kommet til. En gjennomgang av innholdsfortegnelsene i de to utgavene viser at for staudenes vedkommende er det bare snakk om to-tre av 94 slekter. Dette tyder på at han har hatt en reflektert vurdering av hvilke stauder han har tatt med.

I Lundh & Hansen og Jensens forord framheves at hagekunsten er dårlig verdsatt blant norske bønder. Forfatterne håper deres bøker vil bidra til å hjelpe på dette, noe som indikerer at prydhagen foreløpig har svært begrenset utbredelse i Norge. Enkelte større landsens gårder, eid av prester, embetsmenn eller militære, hadde hatt både prydthage, frukthage og grønnsakhage i flere tiår. Men blant alminnelige bønder var det en treghet eller motstand. I løpet av andre halvdel av 1800-tallet ser prydhagen likevel ut til å få et visst gjennomslag, noe som stor grad skyldes Frederik Christian Schübeler (1815-1892). Som bestyrer for den botaniske hagen i Oslo drev han et utstrakt forsøks- og opplysningsarbeid, der han engasjerte privatpersoner og bønder i hele Norge til å utføre dyrkningsforsøk. Han har en stor del av æren for at Selskabet Havedyrkningens Venner, i dag Det norske hageselskap, ble stiftet i 1884. Christensen og Thøgersen skriver i sin innledning i 1885:

Heldig maa man prise den, siger Schübeler, som ved Siden af sit egentlige Livserhverv i By eller Bygd har en Have, og som har Hu til og Forstand paa at stille den saaledes, at han faar Urter og Grønt til Familiens daglige Næring. Endnu heldigere maa man anse den, som ved Siden af sin Kjøkkenhave ogsaa kan have en Frugt- og Blomsterhave. Hvilken Fornøjelse og Adspredelse er det ikke om Sommeren i sine Fristunder at stille i sin Have. Til noget skjønnere, ædlere og sundere kan man ikke benytte sine ledige Timer, og heri kan ogsaa en Hustru, Børn og Tjenere deltage, hvorved disse kan indgives en renere og bedre Smag for det skjønnere i Almindelighed og en klarere Opfatning af vort Forhold til Naturen i Særdeleshed (Christensen & Thøgersen 1885:IX)

Forfatterne av disse bøkene var gartnerkyndige eller hortikulturelt interesserte personer, som gjerne ville åpne allmuens øyne for at det vakre førte til det gode, noe som til en viss grad stod i motsetning til bøndernes gamle ideal om nøysomhet og maksimal utnyttelse av jorda.

Anlegg av en prydhage er samtidig et uttrykk for et visst overskudd, både av tid og penger, og det at bøndene på slutten av 1800-tallet begynner å vise interesse for dette, er en indikasjon på at deres økonomiske situasjon var blitt bedret.

Vi må være oppmerksomme på at selv om hagebøkene er et uttrykk for samtidas stemme, reflekterer de ikke nødvendigvis virkeligheten slik den var på den tida bøkene ble utgitt. De kan uttrykke et motebilde eller en trend som forfatteren er begeistret for og ønsker å propagandere for, noe som Signe Saxhaug behandler i sin hovedoppgave fra 1989. Hun bruker Peter Nøviks hagebok som eksempel. Han skriver at ”paa faa Undtagelser nær staar to- og fleraarige Blomsterplanter ikke i høi kurs for tiden,” noe han begrunner med at de på grunn av manglende stell ”ikke længere er til noen Pryd, eller endog er uddøde” (Nøvik 1902:30). Likevel finner Saxhaug at det på denne tida er svært mange stauder både i bruk og i salg.

Det er forbausende sett på bakgrunn av Nøviks arbeid på denne tiden og hans iver for å spre kunnskap om ett-årige blomsters velsignelse. Det stemmer imidlertid godt med undersøkelsene av husmannshaver på Ringerike, (Fransrud 1932), og prestegårdshaver i Østfold, (Skard 1965). Stauder ble brukt, de var en viktig del av prydhaven til tross for ”motetrender” (Saxhaug 1989:56).

Jeg har her sett på enkelte kildekritiske sider ved bruk av gamle hagebøker. Etter at disse sidene er tatt hensyn til, må en vurdere kildens relevans og troverdighet (Kjeldstadli 2000:179). Relevansen bestemmes ut fra forskerens problemstillinger, mens troverdigheten må forskeren vurdere ut fra hva han mener om opphavsmannens objektivitet i forhold til det som framstilles.

Et utgangspunkt for en tolkning er å huske at en tekst alltid blir lagd av en opphavsmann i en viss sammenheng, en viss kontekst. En forståelse for teksten må for det første hvile på en viss innsikt i personen. [...] Og dernest: Hvilken kontekst stod han i? Var han ute etter å oppnå noe spesielt? (Kjeldstadli 2000:185)

Dette er berørt over, i vurderingen av Nøviks uttalelser om stauder på slutten av 1800-tallet. Som nevnt drev flere av hageboksforfatterne handelsgartnerier, og de kunne dermed få en økonomisk gevinst hvis flere anla hager og kjøpte planter. Slike bøker kan på den ene side tolkes som oppfordringer til å anlegge en hage fordi det vil tjene folket, på den andre side kan de tolkes som markedsføring av egen virksomhet. Men gamle hagebøker er uansett viktige og verdifulle kilder, som formidlere av kunnskap både om plantene og om den samtid og kontekst som bøkene er skrevet i.

Monografier om planteslekter

Monografiene om planteslekter har som formål å redegjøre for de ulike arters, underarters og eventuelle hybriders botanikk og historikk. De er beregnet på fagfolk eller et særskilt

interessert publikum, og de gir ofte svært detaljerte beskrivelser av plantene. I undersøkelser av gamle planter er de eldste bøkene ofte de beste, fordi de omtaler arter og sorter som var i bruk tidlig på 1900-tallet. Flere av disse monografiene gir et godt grunnlag for identifisering av plantene. Forfatterne er gjerne botanikere eller planteskoleeiere som har spesialisert seg på enkelte planteslekter. Kunnskapene hos de sistnevnte står ikke nødvendigvis tilbake for kunnskapene hos de førstnevnte, men de kan være av en noe annen karakter. Disse forfatterne har årelang egen erfaring med dyrking og studier av de planteslektene de skriver om, og de har praktisert sitt fag med en slik seriøsitet og grundighet, at det de formidler gjennom sine bøker er meget vel utprøvd. I tillegg til å gi hjelp til identifikasjon av plantene, kan slike bøker gi opplysninger om blant annet opphavsland, historie, kulturhistorie og vekstforhold.

Likevel kan de ha ulik kildeverdi og -funksjon. For iris har jeg hatt særlig stor glede av botanikeren William Rickatson Dykes bok *The genus Iris* fra 1913, som kom i uendret nyutgivelse i 1974. Sammen med botaniker Brian Mathews *The Iris* regnes den som et standard referanseverk om *Iris*-slekta (Mathew 1990). Dykes har detaljerte og presise botaniske beskrivelser av de rene artene, men han behandler ingen av sortene. Det gjør imidlertid boka *Classic irises and the men and women who created them* av Clarence E. Mahan (2007). Den gir ingen botaniske beskrivelser, men den setter sortene inn i en historisk og kulturhistorisk kontekst og presenterer de personene som står bak deres introduksjon. Mahan har imidlertid ingen kildehenvisninger eller noter, men han redegjør både i forordet og andre steder for den hjelp han har fått av andre, både med hensyn til arkivstudier og opplysninger.

For dagliljer er botanikeren Arlow Burdette Stouts bok *Daylilies*, opprinnelig utgitt i 1934, det viktigste verket (Stout 1986). Jeg har hittil ikke funnet noen nyere bok som kan måle seg med denne. Han beskriver 175 sorter, eller "horticultural clones" som han kaller dem, i tillegg til de rene artene, som også i mange tilfelle har vært dyrket i hager. Han henviser stort sett til andre botaniske skrifter når det gjelder å finne den botaniske beskrivelsen, noe som forutsetter tilgang til et godt botanisk bibliotek. Men ellers ser han de ulike sortene i forhold til hverandre, og han redegjør grundig for plantenes historikk.

Monografier om planteslekter inneholder med andre ord mange kategorier informasjon. Ren historisk og kulturhistorisk kildekritikk fungerer ikke alltid her. Men en bør etterstrebe å gjøre seg kjent med så mye som mulig av det som er skrevet og få oversikt over hva som regnes for de viktigste arbeidene innefor hver planteslekt. Dette er et arbeid som kan strekke seg over år hvis en ønsker å gå i dybden, men det må ikke skremme en fra å begynne.

De nyere monografiene legger stor vekt på sorter som er utviklet etter 1960, og mange av de gamle sortene utelates for å gi plass til de nye. I stedet for å bruke tid på nyere bøker, bør en prøve å få tak i de eldre, noe som i mange tilfelle lar seg gjøre via internett. Det anbefales å eie bøkene selv, slik at en har dem tilgjengelig til enhver tid. Å sette seg inn i de gamle artene og sortene er et tidkrevende arbeid, der en vekselvis må studere planter, lese beskrivelser, skjerpe blikket og gå tilbake til plantene igjen, lese andres beskrivelser, gå tilbake til plantene med andre detaljer for øyet og så videre. Dette er en komplisert prosess, der forståelsen er basert på trening av sansene, skjerpet blikk, grundige studier og lang erfaring gjennom flere vekstsesonger. Langsomt og gradvis kan så kunnskapene vokse fram.

Bøker om hage- og plantehistorie

Bøkene om plantehistorie redegjør for planters opprinnelse, utvikling og spredning, deres kulturhistoriske og eventuelle etnobotaniske betydning. Noen av dem er historiske framstillinger, andre har mer form av oppslagsverk. Beskrivelsene av plantene er ofte relativt enkle, men til gjengjeld er sannsynligheten stor for at forfatteren har kalt dem ved sine rette navn og at identifiseringen er relativt sikker. Forfatterne er som regel forskere ved vitenskapelige institusjoner eller skribenter med spesiell interesse for planter. I England har de en lang tradisjon for slike bøker, og herfra kommer flere viktige utgivelser. Men vi kommer etter også i Norden, særlig har Sverige nå en stor produksjon. Flere bøker tilhørende denne kategorien er nevnt under tidligere forskning om gamle hager og hageplanter.

Når det gjelder kildekritikk i forhold til slike bøker, er det vanskelig å si noe generelt, fordi bøkene har ulike tema, vinklinger og oppbygninger. Men bøker med tydelige kildehenvisninger og noter er relativt trygge å holde seg til. Selv om leseren ikke har den opprinnelige kilden foran seg, vil han ha gjennom henvisning ha mulighet til å kunne oppsøke den. Sannsynligvis er den opprinnelige tekst sitert eller referert så nært opp til originalen som mulig. Ved studium av bøker uten henvisninger i teksten, men med en litteraturliste bak, bør en være mer oppmerksom. Det kan være vanskeligere å bedømme hva som er den opprinnelige kildens tekst, eller hva som er den herværende forfatters tolkning av denne.

Ikonografiske kilder

Fotografier, plansjer og tegninger er uunnværlige i arbeidet med planter. Ikonografiske kilder leses og tolkes på en annen måte enn en beskrivende tekst. En tegning eller et fotografi er en redusering av virkeligheten, men fordi de gir en fokusert framstilling, blir de verdifulle kilder.

Jeg behandler først ikonografiske framstillinger, eller bilder, produsert av meg selv som forsker, deretter behandler jeg framstillinger skapt av andre.

Forskerinitierte bilder

Forskerinitierte bilder er framskaffet på initiativ av forskeren selv, med en bevisst hensikt bestemt ut fra forskerens arbeid. Ofte er denne hensikten å identifisere eller gjenkjenne planten, men det kan også være å vise bruken av planten i et hageanlegg. Selv bruker jeg både tegninger og fotografier for å kunne studere planten når den ikke lenger er tilgjengelig, eller for å sammenligne med andre planteindivider.

Fotografiet eller tegningen har den fordel at det kan fiksere plantens utseende på ulike stadier i vekstsesongen. For eksempel har flere arter av dagliljer forskjellig bladform straks bladene viser seg over bakken, slik at identifikasjonsarbeidet kan begynne lenge før blomstene viser seg. Et fotografi vil kunne brukes som et hjelpemiddel til å huske, sammenligne og beskrive disse ulike bladformene. De følgende to bildene viser bladskudd av tre ulike dagliljer der alle har gul blomst. De ulike formene kan både identifisere planteindividet, og de kan dessuten fortelle noe om arvestoffene i de ulike plantene.

Den venstre planten har sannsynligvis mye av brun daglilje, *Hemerocallis fulva* i sine arvestoff, siden bladene er brede og bølgete.

Gul daglilje, sannsynligvis *Hemerocallis lilioasphodelus* syn. *Hemerocallis flava*, med smale, opprette bladskudd.

Dersom en ønsker å identifisere peoner før de er kommet i blomst, kan studium av bladform og knopp være til hjelp, slik følgende eksempler viser. Et fotografi eller en tegning kan vise planten fra flere ulike vinkler, slik at formen kommer bedre fram, eller en kan framheve detaljer. Jeg fotograferer ofte planten mot en hvit plate, slik at planten framtrer alene uten en forstyrrende bakgrunn. Slik kan en bygge opp bildeserier som viser de mest karakteristiske kjennetegn for hver enkelt art eller sort. Når spørsmål om planten dukker opp i løpet av

vinteren, kan en sjekke om det en lur på kan avleses av bildene. Hvis ikke, kan en legge seg på minnet at det må fotograferes eller tegnes neste vekstsesong.

Begerbladene har lysegrønne kanter og knoppen er litt tilspisset. Sort foreløpig ikke sikkert identifisert, men det er muligens 'Baronesse Schroeder'.

Begerbladene har røde kanter og knoppen er kulerund. Dette er den mye brukte sorten 'Festiva Maxima'.

En egenprodusert tegning eller akvarell vil alltid være mer informativ for tegneren selv enn for andre. Det skyldes at det er tegneren som har tolket og omformet virkeligheten til streker og farger på papiret. Det opprinnelige synsinntrykket vil i en viss grad være lagret i hukommelsen og spille inn ved tolkningen av tegningen. Det betyr ikke at bildet vil være uten verdi for andre, men verdien vil være noe mindre.

Bilder produsert av andre

Gamle botaniske plansjer med tegninger av planter er til god hjelp for identifikasjon og tidfesting. Har en tilgang til de originale plansjene, er det absolutt det beste. Men som regel må en klare seg en trykt kopi, eller en digital kopi, funnet på internett. Som eksempel på slike plansjeverk kan nevnes *Gottorfer Codex*, som består av kolorerte plansjer av flere hundre planter fra slottshagene ved Gottorp slott i Slesvig på 1600-tallet. Her var Friedrich III hertug fra 1616 til 1659. Han var en kunnskapsrik mann, og i tillegg til sine hager bygget han opp et kunstkammer i tilknytning til slottets bibliotek. I 1649 engasjerte han blomstermaleren Hans Simon Holtzbecker for å avbilde alle plantene som vokste i hagen. Holzbecker arbeidet med dette fram til hertugens død i 1659, og da hadde han fullført tegninger av 1180 planter.

Flere illustrasjoner fra *Gottorfer Codex* er gjengitt i den danske landskapsarkitekten Annie Christensens bøker (1997, 1999), og flere av dem kan finnes på internett. Disse plansjene er spesielt interessante for oss i Norge fordi de avbildede plantene vokste i en hage med tilknytning til det dansk-norske kongehus. Hertug Friedrich III var kong Frederik III's fetter.

Det er ikke umulig at planter fra hagene ved Gottorp også kom til Norge. Selv har jeg funnet en illustrasjon av en fylt påskelilje, som jeg mener har stor likhet med planter jeg har funnet på indre Østlandet.

Et nyere plansjeverk er *Florilegium Harlemense* (2003), som ble publisert første gang som enkeltplansjer i årene 1896-1902. Dette var et standardverk for eksportørene av blomsterløk i den nederlandske byen Haarlem. Illustrasjonene ble utført under nøye overvåkning av ”Allgemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur”. Sannsynligvis har mange av disse plantene blitt eksportert til Norge, og dette verket kan dermed hjelpe oss til å sortsbestemme blant annet narsisser.

Illustrasjoner som er gjengitt i svart-hvitt, er vanskeligere å bruke for identifikasjon, fordi mye av informasjonen ligger i plantens farger. I Olaf Billes bok er flere illustrasjoner fra *Hortus Eystettensis* avbildet i svart-hvitt. Dette store verket fra 1613 gjengir over ett tusen planter, dyrket i biskopen av Eichstätts hage og presist tegnet av apotekeren Basilius Besler. Flere av disse plansjene finnes i fargegjengivelse på internett, der de finnes gjennom et enkelt søk på kunstnerens navn. Selv har jeg studert plansjer av både Holzbecker og Besler på denne måten, for å se i hvilken grad de har felles trekk med planter jeg finner i dag.

Men bruk av internett krever særlig streng kildekritikk. I dag legger både seriøse forskningsinstitusjoner og privatpersoner ut fotografier. Fotografier på private hjemmesider bør en være varsom overfor. Men søker en opp sider fra seriøse planteforhandlere, antikvariat, kunsthandlere og forskningsinstitusjoner, får en tilgang til en stor mengde eldre og nyere ikonografisk materiale, som en før bare fikk tilgang til ved å oppsøke biblioteker eller antikvariat.

Også nyere tegninger og fotografier produsert av andre kan brukes som kilder. De kan finnes som illustrasjoner i bøker, som eldre og nyere private bilder, eller som kunstverk. Formålet med framstillingen har betydning når vi skal vurdere dem som kilder. En botanisk illustrasjon, utført i den engelske tradisjonen, ville jeg vurdere som en sikker kilde. Men jeg er forsiktig med å benytte en kunstnerisk fortolkning som kilde. Da bør plantens spesielle karaktertrekk være særskilt framhevet og gjenkjennelige.

Ved besøk i et hagelag kom en dame fram og viste to fotografier: Et svart-hvittfoto av henne som fireåring og et fargebilde av henne som sekstifemåring. Bildene var tatt på samme sted, i den samme hagen, ved siden av den samme peonen, en 'Edulis Superba', som lett lot seg identifisere ved hjelp av fargebildet. For meg fungerte bildene som en av mange

bekreftelser på at denne peonsorten har lang historie i gamle hager, at den var en av de vanlige, og at peoner i mange familier fungerer som symbol på kontinuitet. Jeg vurderer kildeverdien som høy, fordi bildene ble presentert for meg av den personen som var avbildet, og bildene var tatt i en hage som tilhørte familien.

Utbredelseskart

Jeg regner også kart som en ikonografisk framstilling. Innen botanikken er kartfesting og geografisk lokalisering en selvfølgelig del av metoden. Et kart visualiserer en utbredelse og gir utgangspunkt for problemstillinger og hypoteser. Selv har jeg benyttet meg av utbredelseskart i arbeidet mitt med planten *Scopolia carniolica* (Marstein 2007).

Kartfestingen viser at planten ser ut til å ha en snever utbredelse i Norge, begrenset til områdene rundt Oslofjorden, Romerike, Mjøsbygdene, Solør-Odal og Trøndelag. Utbredelsen av denne planten ser ut til å ha mye felles med utbredelsen av den fylte varieteten av peonen *Paeonia officinalis* ssp. *humilis*, som jeg behandler i neste avsnitt. Utbredelseskartet har gitt grunnlag for en foreløpig hypotese om at begge disse plantene er knyttet til områder med tømmerdrift som en viktig næring, og at de muligens kan være spredt i tilknytning til Anker- og Collettfamilienes tømmerhandel.

Kildepluralisme

Jeg må alltid være åpen for at kilder uten direkte tilknytning til planter også kan vise seg å være relevante. Dette vil jeg illustrere med mitt arbeid med den lille, fylte peonen *Paeonia officinalis* ssp. *humilis*. Denne peonen stod på Gamle Hvam museum da jeg ble ansatt i 1980. Den fantes dessuten i mange hager i nærmiljøet på Hvam og ellers på Romerike. Den ble gjerne omtalt som ”den lille gamle” som ”alltid” hadde vært der, noe som ut fra min erfaring betyr at den var godt etablert før 1940. Det botaniske navnet fikk jeg opplyst fra Hermann Krupke, eier av Guldsmedsgårdens Plantskola ved Borås i Sverige. Han visste om enkelte eksemplarer av samme peon i sitt nærområde. Jeg kjenner dessuten til en forekomst i Sør-

Odal, og Fremstad har funnet den i Levanger i Trøndelag (Fremstad og Solem 2005b:9ff). Alle disse sies å være eldre enn 50 år, og i ett tilfelle har jeg fått opplyst at peonen stod på husmannsplassen Fallet under prestegården i Høland i 1927 (Plantearven 2006/2, kvinne 1927).

I 2007 fikk jeg en ny interessant opplysning fra en kvinne som flyttet til Hvam på 1950-tallet. Hun kunne fortelle at da ble den ble kalt for "Karen Hvams pion" (J. J., kvinne 1919). Dermed ble bygdebokas opplysninger om Store-Hvams gårdshistorie en relevant kilde for denne peonen. Karen Hvam var av den gamle Hvamsslekta, men siden hennes far, Ole Olsen, var uekte sønn av Store-Hvams eier Christen Hellesen, fikk han ikke overta gården på odel. Han ble imidlertid eier av nabogården Tomter i 1809, mens Store-Hvam ble solgt til Lars Bredesen i 1819. Lars Bredesen hadde vært tømmeroppkjøper for John Collett på Store Ullevål før han flyttet til Hvam, og i 1807 ga han sin yngste sønn navnet John Collett Bredesen. Det kan tyde på en relativt nær forbindelse mellom familiene.

Hvam var en av de største gårdene i Nes, og familien Bredesen eide senere Odals verk. Dette var altså mennesker på tilnærmet samme økonomiske og sosiale nivå som Collett-familien. Da Bredesen-familien fikk økonomiske problemer, ble Store-Hvam kjøpt tilbake av den gamle Hvamsslekta ved søskenparet Martin og Karen Hvam. De flyttet til gården i 1866. Martin Hvam døde i 1902, mens Karen solgte gården og flyttet derfra i 1908, da var hun 77 år gammel (*Nes på Romerike Bind V* 1969:622).

I 2007 ble jeg bedt om å hjelpe en hageeier i Oslo med å identifisere en av hennes peoner. Hun hadde funnet planten på møddingen på Store Ullevål på 1980-tallet. Samtidig fortalte hun at det ble sagt om John Collett, eier av Store Ullevål på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet, at han gjerne sendte planter hjem med unge menn som var i arbeid på Ullevål, for å stimulere dem til å anlegge hager der de kom fra.

Jeg tok så for meg alle gamle hagebøker jeg har tilgang til, og jeg kunne identifisere denne peonen i Lundh og Hansens hagebok fra 1849. Der står den oppført som "P. humilis fl. pl." Ellers er den ikke funnet, verken i hagebøker eller i tilgjengelige planteskolekataloger 1900-1950. Lange (1999:240) skriver at *P. officinalis* var. *humilis* ble dyrket i 1817 på Gisselfeld i Danmark, men om dette er den fylte formen som vi ser i Norge, er usikkert. Den enkle formen ser ut til å være atskillig mer utbredt i Europa, viser et internettsøk på plantenavnet.

Vinteren 2008 ble jeg oppmerksom på et sitat gjengitt i Jane Fearnley-Whittingstalls *Peonies* (1999:108). Sir Thomas Hanmer, en engelsk adelsmann som i 1646 trakk seg tilbake til sin landeiendom Bettisfield i Flintshire på grensa mot Wales, skrev en hagedagbok som var fullført i 1659. Imidlertid ble den ikke utgitt før i 1933³. Han skriver blant annet om peonene:

³ Hanmer, Sir Thomas (1933): *The garden book of Sir Thomas Hanmer Bart* (1659). London 1933.

Of DOWBLE Peonyes wee have the COMMON CRIMSON, the BLUSH colour (this turnes not white), the DEEPER CRIMSON, or the PURPLE, as it is usually called, whose green leafe is smaller & lighter & not soe deep cutt as the former, the CARNATION, or light pinke colour, which is yet somewhat rare. The flower of this kind withers on the stalke, and sheds not its leaves as the other sorts doe.

Til høyre *Paeonia officinalis* 'Rubra Plena', sannsynligvis den Hanmer omtaler som "the common crimson". Til venstre *Paeonia officinalis* ssp. *humilis*, muligens den som Hanmer omtaler som "the deeper crimson or the purple". Fotografert i Nannestad 2007.

Jane Fearnley-Whittingstall har dessverre ikke sidehenvisning til dette sitatet. Det var "the deeper crimson, or the purple" som påkalte min oppmerksomhet. Både beskrivelsen av blomsterfarge, bladfarge og bladform kan tyde på at Sir Thomas Hanmer omtaler samme peon som vokser på Romerike. Det følger imidlertid ingen illustrasjon med dette sitatet, og høyden på planten er ikke angitt. Men beskrivelsen er så presis i all sin enkelhet at det er på sin plass å ha den i minne ved videre undersøkelser.

Det er altså *mulig* at peonen på Gamle Hvam stammer fra Store Ullevål, selv om jeg ennå ikke vil si at det er *sannsynlig*. Det er likeså *mulig* at det er den samme peonen som Sir Thomas Hanmer omtaler. Ved å legge ut en artikkel på www.plantearven.no håper jeg på tilbakemeldinger om andre forekomster, en metode jeg har god erfaring med fra arbeidet med planten *Scopolia carniolica*. En presentasjon av planten i det lokalhistoriske tidsskriftet *Solør – Odal* vil kanskje kunne gi flere opplysninger. Dersom utbredelsen viser seg å være knyttet til områder med tradisjonell næring knyttet til tømmerhandel, øker sannsynligheten for at planten virkelig stammer fra Store Ullevål. I alle fall er det mye som tyder på at vi har å gjøre med en gammel hageklon⁴, som kanskje ikke har vært i handelen siden 1850-tallet, om den har vært i vanlig handel i det hele tatt.

Vi kan aldri kjenne fortida annet enn gjennom de få sporene den har etterlatt oss. I mitt arbeid med gamle planter benytter jeg ofte min assosiasjonsevne og intuisjon, kombinert med kilder og kildekritikk. Det er et tidkrevende arbeid som innbærer mye leting på måfå, men

⁴ En hageklon er en spesiell variant som har oppstått spontant, og som er beholdt i kultur på grunn av sine verdifulle egenskaper. Slike kloner har karaktertrekk som skiller dem noe fra arten, men i hovedtrekkene er de like.

forskning er ikke alltid strukturert og rettlinjet arbeid. En må lete og lete, og en må følge alle potensielle spor for å bygge opp et lager av kunnskaper. Deretter kan en begynne å strukturere og analysere det en har funnet, samtidig som en alltid må være åpen for nye funn.

Tredje del: Plantene

I denne delen viser jeg hvordan trykte kilder kan brukes for å rekonstruere hageplantenes historie. Planteutvalget var stort i norske hager tidlig på 1900-tallet. Narsisser, aurikler, dagliljer, akeleier, fjellflokk, peoner, brannliljer, hjelm, valmuer, moskuskattost, floks, gjerdesolhatt og georginer var svært vanlige, men det er dessverre ikke plass til å behandle alle disse. Jeg har valgt ut noen få arter fra slektene *Othocallis*, *Primula*, *Hemerocallis*, *Paeonia*, *Iris*, *Thalictrum* og *Dahlia* for å vise hvordan kildene kan brukes til å få kunnskap om plantenes plass i kulturhistorien. *Othocallis siberica*, blåstjerne, *Primula veris*, marianøkleblom, og *Primula elatior*, hagenøkleblom, er valgt fordi de er karakteristiske vårblomster. *Hemerocallis lilioasphodelus*, gul daglilje, *Hemerocallis fulva*, brun daglilje, *Paeonia officinalis*, bondepeon, *Paeonia lactiflora*, silkepeon, *Iris sibirica*, sibiriris, og *Iris x germanica* er valgt fordi de lenge har vært og fortsatt er av de aller vanligste høysommerstaudene i hager på indre Østlandet. Det ville ikke være riktig å skrive om gamle hageplanter uten å ta med disse. *Thalictrum minus*, frøstjerne, er tatt med fordi den er en særegen staude som ikke bør gå i glemmeboka. *Dahlia x cultorum*, georgine, er iøynefallende høstblomster ser nå ut til å få en renessanse. Alle disse er trukket fram av informantene og brukes som eksempler i fjerde del. Også *Narcissus pseudonarcissus* 'Van Sion', fylt påskelilje og *Astrantia major*, stor stjerneskjerm, er omtalt i fjerde del, men jeg har vært nødt til å utelate disse av plasshensyn.

Jeg gir her en redegjørelse for disse plantenes opprinnelse, kontinuitet og endringer gjennom europeisk og norsk historie. Jeg benytter meg av et diakront perspektiv, og jeg bygger for det meste på trykte kilder. Metoden går ut på å gjennomgå kildene for å kunne trekke ut informasjon som belyser deres introduksjon og tidlige historie i Norge. I noen tilfelle benyttes sitater fra intervjuene for å illustrere eller bekrefte det de skriftlige kildene forteller. For hver slekt, eventuelt art, gir jeg først en beskrivelse av planten og en forklaring på navnet, deretter følger jeg plantens veg inn i norske hager. Men først diskuterer jeg hageplantene som et uttrykk for kultivert natur.

Hageplantene – mellom natur og kultur

At naturens formål var å stå til menneskets disposisjon, var en udiskutabel tanke i Europa fra de klassiske filosofene, gjennom middelalderen og fram til renessansen. Alt det naturen kunne gi, skulle mennesket utnytte og livnære seg av. Men ved framveksten av "den moderne tid" inntraff det endringer i holdningene overfor dyr, planter og omgivelser. Menneskets rett til å

utnytte alt til sin egen fordel ble utfordret og satt under tvil (Thomas 1984:15), og denne tvilen har fått ny aktualitet i vår vestlige kultur gjennom det globale klimaspørsmålet.

Etter kristendommens innføring ble planter i Europa stort sett dyrket for å dekke menneskenes behov for mat, medisiner, klær og brensel. Den tidlige kristne kirke forbød all bruk av blomster som kunne minne om hedenske skikker (Goody 1993:74). Men delvis på grunn av introduksjon av nye planter fra andre verdensdeler, delvis på grunn av impulser fra den arabiske kulturkrets, fikk blomstrende planter i løpet av renessansen på ny en betydning som estetiske objekter (Goody 1993, Thomas 1984 m. fl.) Det er plantenes estetiske funksjon som ligger til grunn for norske hager i dag, og som medfører at vi dyrker planter som sanseobjekter. Selv plantene i dagens kjøkkenhager kan sies å ha blitt estetiske objekter. De dyrkes ikke av nødvendighet, men fordi en ønsker å oppleve den tilfredsstillende som ligger i å dyrke urter og grønnsaker selv, og da helst etter biologiske prinsipper.

Alle planter vi har i hagene våre i dag, stammer fra ville planter. De ulike artene har vært igjennom ulike grader av kultivering. Av marianøkleblom, russeblåstjerne og pinseliljer dyrkes ofte rene artene, og disse er nærmest identiske med de som vokser i naturen. Kultiveringen av disse ligger først og fremst i at planter er flyttet fra sitt opprinnelige vekstområde for å dyrkes under vår kontroll.

Peoner, iris, dagliljer og georginer har vært gjenstand for en utstrakt hybridisering fra begynnelsen av 1800-tallet og fram til vår tid. Det har resultert i planter som er ganske forskjellige fra de ville artene. De er kultivert i dobbel forstand, både ved at de er flyttet inn i menneskenes rom, og ved at deres egenskaper og utseende er videreutviklet for å tilfredsstille våre estetiske behov.

Allerede mot slutten av 1500-tallet hadde folk forstått at planter dyrket fra frø kunne gi variert avkom. Men det var fortsatt naturen som styrte prosessen, og menneskene gjorde bare et utvalg ut fra det beste naturen ga dem, og brukte disse plantene i hagene. På begynnelsen av 1800-tallet ble Paris et sentrum for utvikling av hybrider og for salgsproduksjon av både iris og peoner. Gartnere og planteskoleiere som hadde ansvar for aristokratiets hager, kunne samtidig utvikle sin egen næringsvirksomhet, beregnet på et voksende borgerskap. De var stimulert og inspirert av de kongelige og aristokratiet, og de hadde både nok tid og penger til å ta opp plantedyrking som hobby. Den hortikulturelle næring vokste, og plantene ble tilgjengelige for flere, skriver Clarence E. Mahan, en internasjonalt anerkjent irisspesialist (2007:10).

Som eksempel på næringens vekst, kan nevnes pariseren Jean-Nicolas Lémon (1817-1895). Han var den første som benyttet seg av kultivarnavn i markedsføringen av sine planter, og hans firma alene introduserte mer enn 150 nye hageiriser på markedet (ibid.:30, 32). Samtidig vokste det fram store hageplantefirma i andre deler av Frankrike, i England og i Tyskland, som også introduserte hundrevis av nye sorter innenfor flere slekter. Mange av disse sortene er nå forsvunnet, men det oppstod et mangfold i løpet av 1800-tallet, som fortsatt preger i våre hager. Slike sorter vernes om av mange hageeiere i Norge i dag, ikke fordi folk kjenner plantens opprinnelse, men fordi planten hører til i deres hage. Å sikre disse plantenes eksistens innebærer et samarbeid *med* og en kamp *mot* naturen. Ugraset må holdes unna, og plantene må gis gode forhold. Selv om mange av disse hybridene er sterke og hardføre, har de det best hvis de slipper å konkurrere med ugras som løvetann, kveke og krypsoleie.

Grensen mellom ugras og hageplanter er ikke alltid enkel å trekke, og den avhenger både av personlige preferanser og kulturelle faktorer. Kulturgeografen Yi-Fu Tuan skriver blant annet om planter og hagekunst i sin bok *Dominance & affection* (1984), der et av hans gjennomgående tema er at hagekunst og plantedyrking er maktutøvelse eller dominans, forkledd som lek og naturlighet. Dominans kombinert med kjærlighet, varme følelser og hengivenhet, skaper kjæledegger eller "pets", som en kan forme og leke med. Kjæledegger lar seg dressere, og deres viktigste funksjon er å være mennesket til behag (Tuan 1984:1f). Det gjelder også for planter. De som er lette å forme og kontrollere, blir kjæledegger (ibid.:47ff).

Ville, hjemlige planter som er ettertraktet, for eksempel blåveis, vil nok alltid være velkomne inn i hagen, og de blir i mange tilfeller plantet inn. En informant som har blåveis i hagen, forteller:

Og det har spredd seg. Og det øker på, fordi de som går forbi her i gangstien sier: "Ååå, så mye har det aldri vært før!" Så det må ha økt, naturligvis, for det er et ganske stort område, med ja, det er sikkert hundre kvadratmeter med helt blått (K6 1945).

Denne hageeieren er glad i blåveisen, som vokser i et skogparti ut mot vegen. Slike vakre villblomster med moderat spredningsevne er ettertraktet, men det er ingen selvfølge at plantene trives. Derfor uttrykkes det gjerne en ydmykhet og takknemlighet overfor naturen når det går bra. Hageeieren føler seg privilegert.

Liljekonvall derimot, er det delte meninger om. Blomsten er vakker og duften er vidunderlig, men den har en voldsom spredningsevne og er derfor ofte uønsket i hagen. Slik svarte en informant på spørsmål om hun hadde hatt liljekonvall: "Ja, grøss og gru. [...] Og den spredde seg så fælt at det – det var et forferdelig klunder å bli kvitt'n" (K4 1945). For

denne informanten har ikke plantens duft noen særlig betydning. For henne er det viktigere at hagen er velstelt og under kontroll.

”Alle som er villige, de er itte fine,” svarte en gang en informant på spørsmål om noen planter er regnet som finere enn andre (O.W., kvinne 1915). Hun mente blant annet at lupiner ikke var fine, fordi de spredte seg så veldig. Alt for villige planter er vanskelige å kontrollere. Det krever mye arbeid, derfor opparbeides det gjerne en motvilje mot dem. De blir ikke kjæledegger, fordi ingen ønsker en brysom kjæledegge. Planter som sender ut frø eller rotskudd i alle retninger og dermed skaper kaos i et ryddig staudebed, defineres derfor av noen ut av kategorien kjæledegge og inn i kategorien ugras.

Mange norske hageplanter er innført fra andre kontinenter. De ville ikke klart å spre seg hit uten ved hjelp av mennesker, men når de først har kommet hit, ser flere av dem ut til å kunne klare seg på egen hånd i norsk natur. Vi sier at de blir naturalisert, det vil si at de er i stand til å formere og spre seg, og at de etablerer seg i naturlig vegetasjon (Lid & Lid 2005:52). Forvilling innebærer en mindre aggressiv spredning. Da kan planten etablere seg og holde seg i live over flere år utenfor hagegjerdet, men de viser ikke særlige tegn til å spre seg.

Botanikerne Fremstad og Elven regner med at rundt 40 % fremmede plantearter som er i spredning i Norge, er forvillede hageplanter (Fremstad 2000:32). Disse ble opprinnelig innført på grunn av deres pryddverdi eller nytteverdi, og de kommer fra områder i verden med klima og naturforhold som ligner det norske. Men nettopp fordi de har naturgitte forutsetninger for å klare seg her, naturaliserer de seg. Dette er blitt et problem, som har resultert i utarbeidelse av den såkalte Svartelista, *Norsk svarteliste 2007*, offentliggjort i mai 2007. Alle de levende organismene på lista; planter, dyr, insekter, fisk, sopp og så videre, anses som en trussel mot det hjemlige arts mangfoldet. Svartelista er i seg selv et kulturuttrykk. Den er et resultat av en vurdering foretatt av mennesker, og den kategoriserer enkelte arter som uønsket i våre omgivelser. Natur og kultur er i konflikt.

Hvilke planter som oppfattes som ønskede, varierer fra person til person. Det kan forekomme at en plante som opprinnelig ble sett på som vakker, sprer seg så voldsomt at synet på planten skifter, og man går over til å betrakte den som et ugras. En informant fant en iris, som hun syntes var veldig vakker, i en skråning i utkanten av hagen. Hun plantet den inn

Den omtalte hageiris, *Iris x germanica*, med karaktertrekk fra *Iris variegata*. Et fint nettverk av blållilla årer gir fanen et gråaktig skjær, mens fallet har tydelige blållilla årer på en nærmest hvit bunn. Skjegget, som sees der fallet bøyer seg inn under den gule griffelen, er klart gult.

i bedene sine og viste den til sin gamle tante. ”Se på den fine her, tante. Vet du hva den heter og hva dette er for no?” spurte hun. Jo, det visste tanten, for dette var den gamle irisen som informantens oldemor bare ville bli kvitt. Den hadde vokst over alt og var som et ugras, de ble aldri kvitt den. Til slutt hadde oldemor blitt så lei av den, at hun slang den ned i skråningen, langt bak huset, for å bli kvitt den. ”Og der fant jeg den igjen, og så kom den opp i hagen,” forteller informanten (K10 1955).

Det er sjelden at en så vakker blomst som iris blir betraktet som et ugras. Stort sett knyttes slike holdninger til andre stauder med stor spredningsevne og mindre iøynefallende blomst. For det finnes et hierarki også innen hageplanter. Noen er regnet som finere og mer attraktive, og vanligvis hører iris med til disse, sammen med peoner og roser. De staudene som jeg behandler i det følgende, tilhører vanligvis de ønskede plantene. Jeg begynner med vårblomstene russeblåstjerne, primula og narsisser, deretter ser jeg på høysommerens peoner og iris, og jeg avslutter med høstens fargesprakende georginer.

Russeblåstjerne

Russeblåstjerne, *Othocallis siberica*, tilhører hyasintfamilien og stammer fra det sørlige Russland, Kaukasus og Tyrkia. Denne arten hadde tidligere det botaniske navnet *Scilla siberica*, eller *S. sibirica*, som også brukes. Nå er skilt ut i en egen slekt og har dermed endret navn. Navnet *Othocallis* kommer av gresk ”otheo”, som betyr å støte eller puffe, og ”kallos”, som betyr vakker (Lid & Lid 2005:1151). Dette navnet er nok valgt fordi den er en vakker plante som skyver seg opp gjennom jordskorpa tidlig om våren. Planten blir opptil 20 cm høy, med omtrent lik høyde på blad og blomsterstengel. Blomsten har seks mørkeblå blomsterblad; tre indre og tre ytre, slik at den ser ut som en stjerne, og det er som regel to eller tre hengende

blomster på hver blomsterstengel. Bladene er mørkegrønne, opp til 20 mm brede (Lid & Lid 2005:897). Vanligvis blomstrer russeblåstjerne i april på Romerike, men de første blomstene kan vise seg allerede i slutten av mars. Det er funnet enkelte individer med hvit blomst. Hvite blomster opptrer ofte spontant i slekter med blå blomster. I Lofoten er det funnet en hel bestand av hvitblomstrende russeblåstjerne i en hage anlagt ca. 1900 (Koesveld 2006:17).

Dette er en art med svært god evne til å spre seg. Russeblåstjerne er en løkplante, og den formerer seg både ved sideløker og ved frø. Frøene har et klebrig vedheng som gjør at de fester seg til maur og spres med dem bort fra den opprinnelige bestand. Arten klarer seg utmerket i gressbakke og vegkanter. Russeblåstjerne er forvillet og naturalisert på Østlandet opp til Lillehammer og Kongsvinger, ellers finnes den langs hele kysten av Norge opp til Tromsø (Lid & Lid 2005:897).

Russeblåstjerne, *Othocallis siberica*.

Akvarell: Mari Marstein

Russeblåstjerne har i årevis blitt kalt for ”scilla” blant folk flest, og det vil den sannsynligvis fortsatt bli kalt, uten at folk reflekterer over hvilken kategori navnet tilhører. Det som opprinnelig var et botanisk navn, har gått over til å bli et folkelig navn. Derfor behandler jeg det som et folkelig navn når informantene mine bruker det, og i slike tilfelle skriver jeg det i anførselstegn. Derimot behandler jeg det som et botanisk navn hvis jeg henviser til bøker som bruker det som botanisk navn. Da skriver jeg det i kursiv.

Chr. Gartner skriver i 1694 om *Hyacinthus stellatus*, og Balvoll og Weisæth mener dette må være russeblåstjerne (1994:89). Jeg tviler på at den kom til Norge så tidlig. I følge Johan Lange, som har undersøkt kulturplantenes innførselshistorie, nevnes ikke russeblåstjerne i Danmark før rundt 1840 (1999:318), og det ser ut til at den først har blitt vanlig i Norge etter

1850. Dette synet støttes av Åsen (2003:69), som skriver at den var kjent i Europa på 1500-tallet, men ble betraktet som en nyhet i Norge på 1800-tallet.

Lundh og Hansen (1849:173) nevner *Scilla amoena* og *S. verna*, men de nevner ikke *Scilla sibirica*. Her er det imidlertid grunn til å være oppmerksom, for det har vært en del navneforvirring knyttet til blåstjerner:

In 1807 REDOUTÉ confused this *Scilla* with *S. amoena*, a closely related variety, and when he discovered his mistake two years later, he committed a new inaccuracy by stamping this *Scilla* with the name of *cernua*, when it had already been made known by ANDREWS under the name of *sibirica* (*Florilegium Harlemense* 1901: tab.18).

Sitatet tilhører plansje 18, fra *Florilegium Harlemense* (2003), første gang publisert i 1898. Denne blomsten har kjennetegn knyttet til støtteblad, støvbærere og fruktknute som identifiserer den som russeblåstjerne ut fra Lid og Lids beskrivelse (2005:897).

Kunstnerne Pierre-Joseph Redouté og Henry Charles Andrews utførte illustrasjoner av planter på slutten av 1700-tallet og noen tiår ut på 1800-tallet. Den refererte teksten kan tolkes som om det var Andrews som ga navn til *Scilla sibirica*, men hans bidrag var kun en illustrasjon og publisering i den botaniske serien *The Botanist's Repository*. Den rettmessige autor var A. H. Haworth (1788-1833) (Lid & Lid 1998:975, Lid & Lid 2005:897). Uansett viser sitatet at det kan ha vært uklarhet rundt navnet i miljøer der Redoutés illustrasjoner hadde stor innflytelse. Dermed er det en *mulighet* for at den planten Lundh og Hansen omtaler, egentlig er *Scilla sibirica*.

Signe Saxhaug har undersøkt plantematerialet som var til salgs på Østlandet mellom 1870 og 1920. Hun har studert F. C. Schübelers *Viridarium Norvegicum* fra 1888, der han omtaler 139 planteslag som var brukt i hagene på den tid. Av disse vurderer han 62 arter som mye brukt og 77 arter som lite brukt. I følge Signe Saxhaugs tabell II (1989:114), omtaler Schübeler i 1888 *Scilla sibirica* som mye brukt, mens *Scilla amoena* er sjelden brukt. Schübeler nevner ikke flere blåstjerner, ifølge Saxhaugs tabell.

I de norske hagebøkene jeg har hatt tilgjengelig er *Scilla sibirica* først nevnt i Christensen og Thøgersens *Praktisk Havebog* (1885:107). De nevner flere arter av *Scilla*, og under omtalen av *Scilla amoena* skriver de at den ligner på *S. sibirica*. Dette kan tolkes som at forfatterne regnet russeblåstjerne som alminnelig kjent blant sine lesere, med andre ord at den hadde hatt en rask spredning i årene mellom 1849 og 1885, eller at de var usikre på de botaniske forskjellene mellom disse to artene. Nøvik (1902:114) nevner *Scilla amoena*, *S. bifolia* og *S. sibirica*. Han skriver om alle disse tre at de er vakre og har himmelblå blomster.

Maisen Pedersen (1929:152) nevner flere arter av *Scilla*, men hun framhever russeblåstjerne som den alminneligste. I 1953 skriver Nitzelius og Conradi om *Scilla sibirica*, at den sammen med *Scilla bifolia* ser ut til å ha foresatt seg å erobre hagene, fordi den har ”en nesten ubegrenset evne til å formere seg” (Nitzelius & Conradi 1953:31). De omtaler *S. sibirica* som den vakreste og den vanligste, og skriver videre:

Hvis blåstjernene får den temmelig dype og litt fuktige humusjord de vil ha, vokser de overalt, i full sol, i halvskygge, ja til og med i nokså dyp skygge. De okkuperer havens plener, trekker inn under busker og trær, og sprer seg gjerne videre ut i en vill eng for å blande seg med hvitveisen, til det en vakker dag brer seg et deilig teppe av hvitt og blått over marken. Den som elsker den stedegne floraen og er redd for fremmede innslag blant blåveis og gullstjerner, bør passe seg for *Scilla*.

”Ta itte den inn i bedet ditt, for da blir du aldri kvitt den,” sa en av mine informanter (K6 1945). Men hun synes den er veldig pen, og vil gjerne ha så mye som mulig av den i plenen. I løpet av de hundre årene fra 1850 til 1950 ser det altså ut til at russeblåstjerne har gått fra å være ganske ukjent til å bli et vanlig innslag i norske hager. Jeg har registrert den i rundt en femtedel av de hagene jeg undersøkte på indre Østlandet i perioden 2003-2005 (Marstein 2006:vedlegg 1). Birgitta Carlberg (1988:72) forteller at *Scilla sibirica* ofte finnes på fraflyttede gamle tomter i Sverige. Den blomstrer og trives lenge etter at all dyrking har opphørt og sprer seg på kort tid over store områder. Nettopp fordi den sprer seg så lett, kan den gi et feilaktig inntrykk av å være gammel, mener hun, og det er et syn som jeg støtter. Hun mener at den kom til Sverige på slutten av 1800-tallet.

Signe Fransrud (1931) nevner ikke russeblåstjerne. Enten var den ikke vanlig på Ringerike da hun foretok sin undersøkelse, eller så regnet hun den ikke som en gammel hageplante. Da jeg selv undersøkte gamle hager på Ringerike i 2003, utspant følgende samtale seg på en gård på Ask: ”Mor fikk fem løker av fru Rosenberg på slutten av 1940-åra,” fortalte informanten min. ”Var det nytt her da?” spurte jeg. ”Nei, vi så det jo i hager i Hønefoss,” svarte informanten. Hvorpå naboen, som også var med på runden i hagen, uttalte: ”Ja, jeg skulle til å si det, det var vel i sånne byhager” (Plantearven 2003/14, kvinne 1931). Denne samtalen bekrefter min antakelse om at den ikke var vanlig i bondehager fra gammelt av, selv om den var kjent og brukt i og ved byene fra slutten av 1800-tallet. Samtidig viser dens nåværende utbredelse i denne hagen på Ask at når den først er etablert, tar den fort store områder i besittelse.

Fremstad og Solem (2005a) registrerte ikke russeblåstjerne i sin første rapport, men i oppfølgingsrapporten skriver de at den er mye brukt i Midt-Norge. Også de framhever dens

evne til å bre seg utover (Fremstad og Solem 2005b: 9). Det ser altså ut til at *Othocallis siberica* har etablert seg som en alminnelig vårblostm i norske hager i løpet av 150 år, og at den har fortrent lignende arter som eventuelt har vært dyrket tidligere. Den raske spredningen, som har ført til at den både finnes i mange hager og dessuten vokser forvillet i store deler av landet, gjør at mange oppfatter den som eldre enn den er. Den har like god spredningsevne som liljekonvall, derfor er folk forsiktige med å ta den inn i bed. Men i motsetning til liljekonvalls blader, visner blåstjernens blader ned tidlig på sommeren. Den regnes dermed ikke som like brysom.

Marianøkleblom og hagenøkleblom

Marianøkleblom og hagenøkleblom tilhører nøkleblomfamilien. *Primula veris* – marianøkleblom vokser naturlig i store deler av Europa og det nære Østen (Ward 1997: 12). I Norge er den viltvoksende i varierende grad på Østlandet, Sørlandet og i Trøndelag. I tillegg finnes den forvillet og naturalisert flere steder i landet, også på Vestlandet og i Nord-Norge (Lid & Lid 2005:611). Marianøkleblom har gyllengule blomster med en mørk gul flekk ved svelget. Kronskena er traktformet, og begeret er ensfarget gulgrønt (Flatberg 2006:50).

Det kan ofte være vanskelig å skille marianøkleblom fra hagenøkleblom, for artene krysser seg med hverandre, og det finnes mange overgangsformer. *Primula elatior* – hagenøkleblom har en åpnere og videre blomst. Der marianøkleblom har en tydelig mørk gul eller oransje flekk innerst på hvert kronblad, er denne flekken nesten fraværende hos hagenøkleblom. Begeret er blekt gulgrønt med markerte mørkegrønne nerver. I Norge er hagenøkleblom en innført prydpilte med opprinnelse fra Europa og Asia, men den er så hardfør at den nå vokser forvillet mange steder i landet nord til Troms (Flatberg 2006: 49). Begge disse artene har blad som sitter i rosett. Bladenes form og kant varierer noe avhengig av hva slags arvemateriale de har i seg, men begge disse artene har nerver som ligger dypt i bladplata, noe som gir bladene et markert relieff. På indre Østlandet blomstrer begge artene og krysningene mellom dem i mai måned.

Marianøkleblom har vært dyrket i europeiske hager i flere århundrer (Essen 1997:21), og den trives med å vokse i plen eller gress. Der kan den spre seg, dersom den får stå i fred til den har satt modne frø. Skal den vokse i blomsterbed, må den få tilførsel av ny jord eller kompost hvert tredje år, da den taper jorda for næring.

Mange av de europeiske plantene har sin opprinnelse knyttet til eitologiske myter, det vil si myter som er skapt for å forklare opphav i en tid da menneskene ennå ikke hadde forutsetning

for å forstå de levende organismenes utvikling. Det offisielle norske navnet marianøkleblom er knyttet til myter om Jomfru Maria og hennes knippe med gullnøkler, som kunne åpne alle låser. Utgangspunktet for navnet er den middelalderske nøkkelformen og den gamle tradisjonen at husmora skulle ha ansvar for gårdens nøkler, som hun bar i et knippe. Det vanligste navnet i Sverige er gullviva, men navnet himmelsnycklar er også kjent. I Tyskland brukes Schlüsselblume eller Petersschlüssel.

Til venstre: *Primula veris*, marianøkleblom

Over: Kopi av middelaldersk nøkkel

Navnet er knyttet til troen på at St. Peter hadde nøklene til himmelens port (Skard 2003:54f). Jomfru Marias nøkler kunne også åpne opp himmelens port, og i tillegg mente man at de kunne de åpne fødselsveiene dersom det oppstod problemer under fødselen (Gentz 1998: 134). Slik forteller Nitzelius og Conradi legenden om hvordan planten fikk sitt navn:

Da St. Peter oppdaget at det var en som hadde skaffet seg en falsk nøkkel til himmerikes port, mistet han i forskrekkelsen sin egen gyldne nøkkel. Denne sank fra stjerne til stjerne og helt ned på jorden, og der hvor nøkkelen falt på marken, vokste det siden opp en primula. Denne blomst fikk navnet Herba St. Petri, men da Jomfru Maria jo også hadde makt til å åpne himmelens port, kom den også til å hete Jomfru Marias nøkkel (Nitzelius og Conradi 1953:108f).

En annen versjon forteller at Maria mistet nøkleknippet sitt, og der hvor nøkkelknippet lå gjemt, vokste den første marianøkleblom opp for å vise henne hvor hun kunne finne det (Langeland 2005:286). Denne legenden kan muligens ha røtter helt tilbake til hedensk tid. ”Frøya var livets og fruktbarhetens gudinne. Da hun mistet nøklene til skattkistene, vokste det opp en plante der nøklene hadde falt,” skriver Olav Skard (2003:55). Han oppgir ingen kilde, men dette illustrerer hvordan en plantes betydning kan overføres mellom religioner.

I tida etter kristendommens innføring i Europa, kom blomster i vanry. Dette har mange og komplekse årsaker. Dels ble de assosiert med materiell ofring til guddommen, noe som for de

kristne representerte hedenskap, dels ble de sett på som et symbol på luksus og overflod, som representerte umoral. Men behovet for det vakre ligger i alle mennesker, og kirken forstod snart at det var bedre å ”kristne” blomstene enn å bannlyse dem (Goody 1993). Dermed ble mange blomster bokstavelig talt døpt på ny, og de fikk nye betydninger og nye navn som knyttet dem til kristendommens persongalleri, for eksempel Jomfru Maria, den hellige Johannes og hellig Olav. Både Frøya og jomfru Maria er sentrale personer i hver sin religion, med ansvar for spesielle oppgaver. I begge religionene knyttes blomsten til at nøklene blir funnet igjen, slik at henholdsvis Frøya og jomfru Maria fortsatt kan skjømte de oppgavene de har fått tildelt.

I sin bok *Ville vekster – røtter i kulturhistorien* nevner Olav Skard (2003) mange lokale, norske navn, men han nevner ikke det navnet som brukes mest på Romerike, nemlig ”mainøkler”. Navneformen ”majnycklar” er også kjent fra Bohuslän (Rydén & Svanberg 2005:51). Navnet er funksjonelt og logisk, i og med at planten blomstrer i mai her. Det er kort og greit å si, og ser ut til å være enerådende i daglig tale på hele Romerike, skjønt folk kjenner til de andre navnene også.

Vi hører om *Primula veris* som hageplante allerede hos Christian Gartner i Trondheim i 1694. Han nevner den sammen med andre planter som ”bærer vacker Blomster og icke Frøe, men formeris af Roden” (Balvoll & Weisæth 1994:62), og omtaler dem som ”*Primula veris flore pleno*, dobbelt og enckel Himmels-Nøgel, den Enckelte groer vild her ofver alt, søndelig Stadsbygden” (Balvoll & Weisæth 1994: 64). Gartner forteller her tydelig at det er en vill plante som også vokser i hager. Det er litt underlig at han grupperer den sammen med planter som ikke bærer frø, men det er mulig han tenker på den doble varieteten, som må formeres vegetativt for å beholde den spesielle egenskapen. *Flore pleno* betyr fylt blomst. Jeg har ikke sett fylte blomster i noen hage på Østlandet, og jeg har heller ikke hørt det rapportert fra noen av de andre registreringene i Norge, så den er ikke vanlig i vår tid. Det er all grunn til å spørre seg om den fylte var så vanlig som Gartners tekst kan gi inntrykk av, eller om det var en plante som forkom ytterst sjelden, men som han tok med for kuriositetens skyld.

I *Norsk Havebog* fra 1849 omtales *Primula veris* blant staudene (Lundh og Hansen 1849:154). Her blir de også kalt ”Vårlyst”, et navn jeg ikke har støtt på andre steder, men det vitner om alle de positive følelsene som er knyttet til disse vårblomstene. I 1851 nevnes ”Nøglebaand (*Primula veris*)” som en av de alminneligste til innfatning, altså som kantplante langs bed (Jensen 1851:96).

Peter Nøvik (1902) skriver om ”*P. elatior*, Jacq. (*P. veris* var. *elatior*, L.), Haveprimel, Europa. Af denne Art dyrkes flere vakre Varieteter i Haverne”. Han omtaler marianøkleblom og hagenøkleblom under ett. ”Haveprimlen er en af vore bedste Vaarblomster; den trives overalt undtagen i en for raa eller for tør Jord,” skriver Nøvik videre (1902:110f). Også Maisen Pedersen slår sammen omtalen av *Primula veris* og *Primula elatior* (1929:143). De finnes i mange hageformer og i mange vakre farger, skriver hun. Signe Fransrud (1931) fant *Primula* cfr. *elatior* i 11 av de 91 hagene hun undersøkte. Det innskutte ”cfr.” betyr at hun er usikker på om alle tilhører denne arten.

I følge Bille (1959:105) var alle de europeiske arter, deriblant hageprimula, innplantet i hager og hadde utviklet ulike former allerede på 1500-tallet, men det er usikkert når de kom til Norge. Madeleine von Essen (1997:243) nevner *Primula elatior* blant 1800-tallets kulturplanter, men sannsynligvis kom den hit til landet tidligere. Jeg fant *Primula veris* / *elatior* i fire av tjuefem hager på indre Østlandet i 2003-2005, noe som ligger på omtrent samme nivå som det Fransrud fant i undersøkelse. Vi kan slå fast at nøkleblomstene har en lang historie som hageplante i Norge, og at de nok til alle tider har hatt betydning som en markør av vårens komme.

Gul daglilje og brun daglilje

Dagliljene stammer fra Asia, der de er kjent i kunst og legender fra Confucius’ tid, rundt 500 år før Kristi fødsel. De tilhører en egen familie, dagliljefamilien. De første plantene kom til Europa via handelsrutene fra det fjerne Østen, og ble første gang beskrevet i Europa på 1500-tallet. I følge Clusius (1525-1609) og Lobel (1538-1616) var både gul daglilje – *Hemerocallis lilioasphodelus* (Syn. *H. flava*) og *H. fulva* kjent i Europa på 1500-tallet, og begge disse finner vi fortsatt i norske hager, ved siden av nyere varieteter og andre arter som har kommet til seinere. Tidligere ble dagliljene plassert i liljefamilien, men fra 1985 har de vært skilt ut som en egen familie, dagliljefamilien – *Hemerocallidaceae* (Grenfell 1998:11).

Dagliljenes blomster består av seks blomsterblad, tre ytre og tre indre, som nederst er sammenvokst til et kronrør. Pollenbærerene og griffelen er lange og slanke, og de er med på å gi blomsten dens elegante preg. De gamle sortenes diameter varierer stort sett mellom 8 og 14 cm. Den gule dagliljen dufter, med en duft som noen oppfatter som god, men som for andre kan være ubehagelig. Blomsterstengelen er like høy eller høyere enn bladene, og den kan være mer eller mindre greinet i toppen. Hver blomsterstengel har mange knopper, og de springer ut over en periode på en til flere uker. Hele planten blir ca 100 cm høy. Alle bladene

Gul daglilje, sannsynligvis sorten 'Sovereign'. Blomsterbladene har brunlig utside. Bladverket når ikke opp til blomsterstanden.

Gul daglilje, sannsynligvis sorten 'Apricot'. Blomsterbladene er brede og bakoverbøyde. Bladverket når opp til blomsterstanden eller er høyere.

springer ut som en vifte i to rekker fra basis. Bladene er opp til 2 cm brede og linjeformede. De første sortene blomstrer i midten av juni på Romerike, og så følger de andre sortene etter, med noen sorter som blomstrer langt ut over ettersommeren. Røttene er som et knippe med til dels oppsvulmede eller spoleformede røtter. Nye bladvifter med tilhørende rotknippe oppstår ved siden av det opprinnelige, og plantene formeres ved å dele disse fra morplanten.

Navnet *Hemerocallis* ble gitt av Linné, etter de greske ordene for dag, *hemera*, og vakker, *kallos*, fordi hver enkelt blomst varer bare en dag, eller rettere sagt et halvt døgn. Hos noen arter/sorter springer blomsten ut om kvelden og er åpen hele natta før den lukker seg neste morgen. Andre springer ut om morgenen og lukker seg samme kveld. Dette benevnes henholdsvis *nocturnal* og *diurnal* blomstring. Hos den rene arten gul daglilje, *H. lilioaspodelus*, finner vi imidlertid en forlenget blomstringstid, noe som betyr at hver enkelt blomst er åpen opptil to døgn.

Gul daglilje skal ha vært omtalt i Danmark kort før 1700 (Lange 1999:164), men vi finner ingen sikre opplysninger om dem i Norge før etter 1800. Bille (1959:65) opplyser at den ble dyrket i Botanisk hage på Tøyen i 1918. Lundh og Hansen (1849) nevner ikke *Hemerocallis*, og det gjør heller ikke Jensen (1851), mens Christensen og Thøgersen gir slekten en kort omtale. Nøvik (1902:101f) skriver at dagliljene er vakre, hardføre vekster som trives nesten over alt. Det ser altså ut til at dagliljene har hatt en relativt hurtig spredning i årene mellom 1850 og 1900. I følge Åsen (2003:37) omtalte Schübeler den gule dagliljen som alminnelig dyrket i Sør-Norge på 1880-tallet, blant annet i Trøndelag. Fransrud fant den brune dagliljen i 39 av 91 hager, og den gule i 34 hager. Hun skriver at "de optrer alle steder i store mengder" (Fransrud 1931:231), noe som kan tyde på at de har vært vanlige i flere tiår. Pedersen

(1929:102) omtaler dem som ”villige, hardføre stauder” som ”bør finnes i alle haver”. Rundt 1930 ser de altså ut til å være vel etablerte som hageplanter i Sør-Norge.

Den første kjente kultivaren heter ’Apricot’ og ble utviklet av George Yeld i London i 1892 (Stout 1986:39f). I de følgende årtiene kom stadig nye krysninger, og flere av disse finnes fortsatt i gamle norske hager. Men de er sjelden beskrevet i nyere litteratur, noe som illustrerer hvilke metodiske problemer vi står overfor. Skal vi klare å identifisere disse, må vi ha tilgang til botaniske sortsbeskrivelser som er eldre enn 1950, og selv disse er ofte mangelfulle og tvetydige.

Plantearvens undersøkelse på indre Østlandet har kartlagt gule dagliljer i mer enn halvparten av de undersøkte hagene. De er så vanlige, at folk stort sett bare kaller dem for ”sønne gule liljer”. Bare silkepeon, *Paeonia lactiflora*, og akeleier, *Aquilegia vulgaris*, finnes i flere hager (Marstein 2006, vedlegg 1). Dersom en ikke ser planten i blomst, kan det være vanskelig for et utrent øye å bestemme om den hører til de gule dagliljene, *H. lilioasphodelus*, eller de brune, *H. fulva*. Brun daglilje har bredere blader. Den er noe sjeldnere på Romerike enn på Ringerike, med den må også regnes som vanlig. I Agderfylkene finnes både gul og brun daglilje i gamle hager, og begge omtales som svært gamle (Åsen 2003:36f). De finnes over hele Agder. Fremstad og Solem (2005a) har funnet både gul og brun daglilje i Midt-Norge. Den brune har de bare funnet i lavlandet langs fjordene, mens den gule er funnet over det meste av området. Også i Trøndelag er dette planter som har stått lenge i hagene. Dagliljene forekommer også i Nord-Norge, men de ser ikke ut til å være like utbredt der som i Midt- og Sør-Norge. I følge aksesjonslistene til Tradisjonshagen i Tromsø, finnes der ti innsamlinger fra Nordlandskysten nord for Meløy. Sammenlignet med Nord-Norges staude framfor noen, hjelm – *Aconitum*, med til sammen 45 aksesjoner, ser dagliljene ut til å ha hatt en mindre betydning i nordnorske hager.

En oppsummering av dagliljenes historie i Norge viser at de sannsynligvis kom til landet i løpet av 1800-tallet. Deres hardførhet og trivsel i norske hager gjorde at de spredte seg relativt hurtig, og tidlig på 1900-tallet er de godt etablerte i store bestander. I vår tid finnes fortsatt både de rene artene og flere av kultivarene i mange gamle hager, og de regnes som gamle planter som ”alltid har vært der”. Det gjenstår imidlertid mye arbeid med sortsbestemmelse før vi kan redegjøre nøyaktig for hva vi har funnet.

Europeiske peoner – bondepeonere

Det finnes to hovedtyper av peoner i norske hager. Bondepeonene, *Paeonia officinalis*, stammer fra Sør-Europa og har vært en del av den europeiske kulturhistorien i nærmere tre tusen år. Silkepeonene, *Paeonia lactiflora*, stammer fra Kina, Mongolia og Sibir, der de har like lange tradisjoner. Silkepeonene kom imidlertid ikke til Europa før ved slutten av 1700-tallet. Disse to artene har hver sine særpreg og hver sin historie. Den gjengse hageeier tenker sjelden over forskjellene på europeiske peoner og asiatiske peoner. Det viktige for dem er peonenes tilknytning til egen hage, til familien eller nabolaget. Men her i denne sammenheng er det på sin plass å gjøre rede for forskjellene: De europeiske peonene bærer alltid bare en blomst på hver stilk, mens de asiatiske kan ha to eller flere. De europeiske peonene dufter ikke, men det gjør de asiatiske. De europeiske peonene har glatt bladkant, mens de asiatiske har ru bladkant.

Alle peoner har vakre, iøynefallende blomster med en diameter som varierer mellom 7 og 20 cm. Blomsten er radiærsymmetrisk, det vil si at den har tre eller flere symmetriakser som alle møtes i ett punkt midt i blomsten. Peonenes blader er 20-40 cm lange, de er ulike finnet, og hvert småblad er som regel dypt fliket.

Siden 1830 har peonene vært skilt ut som en egen familie, peonfamilien, eller *Paeoniaceae* som er den korrekte botaniske betegnelsen i følge botanikeren Josef J. Halda (2004:33). Fortsatt ser en imidlertid at flere forfattere plasserer peonene i soleiefamilien, *Ranunculaceae* (Langeland 2005, Thomas 2004, Schul 2002). Halda nevner 25 peonarter i sin bok *The Genus Paeonia*, men han understreker at nye arter fortsatt oppdages, og at slekten er komplisert (2004:24).

Europeiske peoner i gamle hager omfatter både den rene arten av *Paeonia officinalis*, og av krysninger mellom denne og andre peonarter som finnes viltvoksende i Sør-Europa og Lille-Asia. De norske betegnelsene ”bondepeon”, ”bonderose” eller ”klosterpeon” er noe upresise. På samme måte som ”prestegårdsrose” brukes om flere rosearter som har en del felles trekk, uten at de hører til samme art, brukes disse betegnelsene om flere peonarter, og navnene har mer et kulturhistorisk enn et botanisk opphav. Betegnelsene bondepeon og klosterpeon kan også omfatte andre arter som *P. tenuifolia* og *P. anomala*, som også stammer fra Europa eller det nære Østen.

De europeiske peonene ble introdusert som pryd- eller nytteplanter i forhistorisk tid. Slektsnavnet *Paeonia* skal plantene ha fått etter Paeon som var elev hos Æsculap, de greske

guders lege. Underverdenens gud Hades og krigsguden Ares ble begge helbredet av Paeon ved hjelp av denne planten. Men Æsculap, Paeons læremester, tålte ikke elevens suksess og drepte ham. I takknemlighet overfor Paeon gjorde Ares ham udødelig ved å omskape ham til den samme blomstrende planten som var brukt til å kurere skaden (Harding 1995:13, Fearnley-Whittingstall 2000:110, min gjenfortelling). Denne forklaringen på hvordan peonen fikk navnet sitt, ble opprinnelig nedskrevet i Iliaden, ca. 700 år f. Kr. Artsepitetet *officinalis* betyr at planten har vært knyttet til apotekene og brukt som legemiddel.

Paeonia officinalis har enkle, purpurrosa blomster med en pute av gule støvbærere i midten. Fruktemnene er lys grønne og filthårete med røde arr. Denne blomsten har sine reproduksjonsorganer intakt, uten noen form for omdanning, slik at den kan utvikle modne frø. Bladene er blekgrønne og dypt fliket, med spisse bladfliker. Hele planten er 60-70 cm høy, og den blomstrer i midten av juni. I følge Halda har den viltvoksende *P. officinalis* vært i kultur i minst fem hundre år, og det finnes flere hagekloner (Halda 2004:51). Den planten jeg har funnet har purpurrosa blomst, mens Haldas beskrivelse sier ”bright red”. Rivières bok, som beskriver peoner i kultur, har et bilde av blomsten og omtaler fargen som ”rouge rosé pourpré”, en farge som jeg mener ligger nær den fargen jeg har observert.

Den gamle europeiske peonen
Paeonia officinalis

Paeonia officinalis 'Rosea Plena' er dyprosa når den springer ut, men blomsten blekner i løpet av ei uke til nesten hvit. Ytre blomsterblad er bredt avrundet, de midtre er spisst flikete med en bredde opp til 1,5 cm. Blomstens diameter er 10-12 cm. Bladene er opp til 32 cm lange, blanke og med en dyp fliking, mer enn halvparten av småbladets lengde. Hele planten er 80-90 cm høy, og den blomstrer i første halvdel av juni.

Paeonia officinalis 'Rubra Plena' er svært lik 'Rosea Plena', men blomsten er klar rød og beholder fargen gjennom hele blomstringen. Også denne har bredt avrundede blomsterblad ytterst med et fyll av smalere blomsterblad. Disse to sortene hører til den gruppen som i

Paeonia 'Rosea Plena', med blomster i to ulike stadier. Den venstre er kommet lenger i modning enn den høyre, og er dermed blitt bleikere.

Sverige kalles *Paeonia x festiva*, som sies å ha oppstått for flere hundre år siden som spontane krysninger mellom *P. officinalis* og tyrkisk peon, *P. peregrina* (Robild & Persson 2007:84). Men flere andre arter kan være involvert. Disse sortene er beholdt i samme form gjennom flere hundre år ved deling av røttene, altså ved vegetativ formering, og i dag er det så å si umulig å rekonstruere deres tilblivelseshistorie. Men de er like høyt verdsatt i dag som for flere hundre år siden.

Paeonia officinalis ssp. *humilis* fl. pl. har fylte, dyprosa blomster, med store avrundede blomsterblad ytterst og smalere blomsterblad i midten. De midtre er egentlig omdannede støvbærere, og den korrekte botaniske betegnelsen på disse er staminodier. Men for at beskrivelsene skal være lettere å lese, og for at blomstene skal være lettere å se for sitt indre øye, bruker jeg her betegnelsen blomsterblad. Blomstens diameter er 8-10 cm. Bladene er matt grågrønne. De er flikete, med innskjæringer som er om lag halvparten av småbladets lengde. Hele planten er 40-50 cm høy, og den blomstrer i midten av juni.

Til venstre: *Paeonia officinalis* ssp. *humilis*.

Til høyre: *Paeonia officinalis* 'Rubra Plena'.

Selv om peonene i dag dyrkes som pryddplanter, har det ikke alltid vært slik. Den greske legen Dioscorides skriver i *De Materia Medica* fra 77 e. Kr. om medisinsk bruk av rot og frø,

og det er verdt å merke seg at han bare nevner rot, blader, frø og frøkapsel i beskrivelsen av planten. Blomsten ser ut til å være uinteressant (Halda 2004:16). Den engelske abbeden Alexander Neckam (evt. Necham, Nequam), skrev på slutten av 1100-tallet om hvilke planter som burde finnes i en "noble garden" (Harding 1995:17), og han nevner peonen sammen med krydderplanter som fennikel og koriander. Bruken av peonfrø som smakstilsetning i det middelalderske engelske kjøkken bekreftes i *Vision of Piers Plowman* fra 1375, der peon nevnes sammen med pepper, hvitløk og fennikel (ibid.).

Det er mulig at peonene ble dyrket i norske klosterhager. Botanikeren Per Arvid Åsen har arbeidet spesielt med klosterplanter her i landet. Han har funnet flere referanser til peoner i Norge på 1600-tallet og mener det dreier seg om *Paeonia officinalis*, men han vil kun "indikere" at planten ble dyrket her i middelalderen (Åsen 2003:58).

Christian Gartner i Trondheim nevner "*Pæon* af alle slags farver" i sin *Horticultura* fra 1694. Peonen listes opp blant planter som skal settes i god, ren kåljord ved ny- eller fullmåne (Balvoll & Weisæth 1994:68ff). Jeg antar at det med "kåljord" menes jord som er gjødslet og forberedt som for kåldyrking. Opplysningen om "alle slags farver" tyder på at det fantes andre kultivarer enn den rene *P. officinalis* i Trondheim på 1600-tallet. Sannsynligvis var sortene *P. off.* 'Alba Plena', 'Rubra Plena' og 'Rosea Plena' kjent i Norge allerede på 1600-tallet. Innførselshistorien til disse tidlige peonsortene er imidlertid vanskelig å rekonstruere i detalj. I følge Graham Stuart Thomas (2004:284) var 'Rubra Plena' i handelen allerede på 1500-tallet, og i følge Bille (1959:97) fantes det fylte sorter i København i 1642, så det er ikke usannsynlig at de også var kommet til Trondheim på slutten av 1600-tallet. Borgerskapet og embetsmannsstanden i Norge på den tida kunne ha svært nære forbindelser til Europa. Amtmann Peder Tønder lærte for eksempel Christian Gartner å kjenne i Paris, og amtmannens utenlandsreise var ikke noe enestående tilfelle på 1600-tallet.

Christian Gartners formulering om at plantene skal settes ved ny- eller fullmåne, går tilbake til en eldre forestilling om hvordan månefasene påvirker naturen. Sett ut fra menneskenes erfaringer på 1600-tallet, er logikken forståelig. Folk observerte at månen påvirket hvordan havet steg ved flo og sank ved fjære, og det er derfor ikke underlig at de også mente at plantenes vekstkraft ble påvirket av månen. Alt arbeid som skulle sikre vekst og framgang måtte utføres på voksende måne. Ikke bare måtte en så og plante på voksende måne, en måtte også slakte på voksende måne, "for so var kjøt og flesk drygast i bruk" (Lid 1934:119). Slike forestillinger har vært kjent i norsk folketro til langt inn på 1900-tallet, selv om Christopher Hammer tok et grundig oppgjør med dem på slutten av 1700-tallet:

Denne daarlige Overtro forleder, forskrækker og hindrer Landmænd, fra den rette Jordens Drivt; derfor bør en Landmand aldrig fæste Tro til, hvad der i Endeel Huusholdnings-Bøger skrives om Stjærnernes Indflydelse, Maanens og Planeternes Gang, saavel som Aspecternes Betydning; men han bør i alle Ting efter bedste Overlæg, passe den rette og belejlige Tid, og foragte denne Astrologiske Kundskab, som er intet andet end Daarlighed og Bedrageri. [...] Desuden er det umueligt: at Legemer saa langt fra Jordkloden kan sende nogen Materie fra sig, som kunde gjøre saa stor Forandring i Væxterne og andet paa Jorden (Hammer 1773:169f).

Hammer forsikrer leseren om at det verken finnes ”forvorpne Dage” da alt man foretar seg vil mislykkes, eller noen astrologisk fødselsspådom, som kan forutsi et menneskes lykke og ulykke, rikdom og fattigdom, liv og død. Det bør forkastes som overtroisk, skriver han. ”En Landmand kan allene læse saadant for en Lyst og Fornøjelse, men ikke til nogen Efterrettelighed” (Hammer 1773:171). Disse uttalelsene illustrerer den tankegangen som preget opplysningstidas forfattere. Den nye naturvitenskapen førte til at både Bibelens ord og gammel overtro ble utsatt for kritisk gransking og ny vurdering, slik at gamle forestillinger måtte vike for observasjonsbasert kunnskap (Eriksen 2007:55).

Fra Madeleine von Essen har jeg fått en fortegnelse over planter som vokste på Bogstad gård i 1792 (Hammer 1794, vedlegg 2). Den er del av et manuskript som finnes i Hammers arkiv i Vitenskapsselskapets bibliotek i Trondheim, og den er tolket og skrevet ut av von Essen og Lars Roede. Christopher Hammer benyttet ikke den binære nomenklatur i Husholdningskalenderen. Men i denne fortegnelsen, som i tillegg til 71 trær og busker og 44 veksthusplanter omfatter 70 ”vedvarende planter”, behersker han det nye navnesystemet. Her nevnes kun én peon, ”Pæonie officinalisk *Pæonia officinalis*”, men den er ikke beskrevet. Femti år seinere nevner Lundh og Hansen både røde fylte og hvite fylte peoner, dillpeon og *P. humilis fl. pl.*, som der beskrives som ”violet dobbelt” (Lundh & Hansen 1849:153).

Både Lundh og Hansen (ibid.), Christensen og Thøgersen (1885:103f) og Nøvik (1902:107) kaller de fylte sortene av *P. officinalis* for ”almindelig” pion, evt. pæon. Maisen Pedersen (1929:130f) kaller *P. officinalis* for ”bonderose, almindelig peon”, og hun skriver at fylte former av denne art finnes i de fleste hager. I 1953 kaller Nitzelius og Conradi den rene arten med enkel blomst for ”klosterpion” og den fylte sorten ’Rubra Plena’ benevnes både som ”bonderose” og som ”bondepion” (1953:166). Fram til tidlig på 1800-tallet var de europeiske peonene enerådende i norske hager, men da silkepeonene begynte å komme, fikk en behov for å skille mellom de gamle og de nye. Den velkjente europeiske peonen ble da omtalt som ”almindelig”, i motsetning til de nyere asiatiske sortene. Det kan se ut til at navnene bondepion og klosterpeon er tatt i bruk på 1900-tallet, muligens som en følge av at da var

også silkepeoner blitt alminnelige, og en gikk derfor bort fra betegnelsen ”almindelig pion”. I Sverige er ”bondpion” brukt for første gang i 1893, i Svenssons ”*Flora öfver Sveriges kulturväxter*” og i flere planteskolekataloger⁵.

Signe Fransrud nevner bare *P. officinalis* L., som hun omtaler som ”den dyprøde, fylgte ”pion” eller ”pionrose”, som den ofte kalles på Ringerike.” Den var ofte eierinnens stolthet, og på 1920-tallet fant Fransrud den i nesten alle småhagene hun undersøkte, men sjelden i de store (Fransrud 1931:237). Ved Plantearevns undersøkelse i 2003-2005 fant jeg fylte former av *P. officinalis* i over halvparten av hagene på indre Østlandet (Vedlegg 1). Enten stod planten i hagen da nåværende eiere overtok, eller så har de fått den fra slektninger eller venner. Disse plantene er alltid høyt verdsatt og vernet om.

Asiatiske peoner – silkepeoner

Ved Genressursutvalgets staudeinventering på Østlandet i 2003-2005 var silkepeoner den hyppigst forekommende stauden i alle de undersøkte områdene (Vedlegg 1). Silkepeonene nedstammer fra *Paeonia lactiflora*, som i Asia har vært dyrket og verdsatt i minst 2500 år. I Kina har disse plantene hatt flere navn gjennom tidene. Trepeonene ble regnet som det ypperste, og de ble kalt ”blomstenes konge”. Silkepeonene var rangert under trepeonene og ble kalt *Hua Liang*, ”kongens ministere”. Et annet navn som har vært brukt om silkepeonene i Kina, er *Shaoyao*, som betyr ”medisinsk urteplante”. Men det kan også bety både ”velstående og ærbar” og ”sjarmerende og vakker” (Fearnley-Whittingstall 2000:44). Disse navnene vitner om silkepeonenes store betydning og høye anseelse i Kina.

Den opprinnelige arten har enkle hvite blomster med gule støvbærere og fruktknuter med rosa arr. Kronbladenes farge har gitt planten artsepitetet *lactiflora*, som betyr ”melkeblomst”. Da den kom til Europa ble den ofte kalt *Paeonia albiflora*, altså ”hvit blomst”. Begge navnene er gitt av den tyske botanikeren Peter Pallas, som ved utgivelsen av *Flora Rossica* i 1788 må ha glemt at han allerede hadde gitt planten navn i *Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs* fra 1776 (Halda 2004:132). Det eldste navnet har forrang, derfor skal den i dag hete *P. lactiflora*.

Arten har en vid utbredelse, og den viser stor variasjon, både i farge og form. Det er umulig å si hvilken genetisk historie som ligger bak de hageformene vi ser i dag. Nye variasjoner har oppstått både spontant i det fri og ved krysninger i kultur (Halda 2004:202). I følge Alice Harding hadde kineserne allerede i 1086 forstått hvordan de kunne forbedre peonenes

⁵ Opplysning fra Linnea Oskarsson, POM, 19. feb. 2008.

skjønnhet. Ved hjelp av gjødsling og kultivering produserte de stadig vakrere og større blomster, og på 1500-tallet var mer enn tretti forbedrede sorter listet opp i kataloger fra kinesiske foredlere. I løpet av 1800-tallet ble et stort antall av de vakreste silkepeonene importert til Europa, der de dannet grunnlaget for en utstrakt foredling i Frankrike og i England (Harding 1995:15f).

Silkepeonenes tidlige historie i Europa er ikke helt klarlagt. Flere kilder oppgir at første introduksjon var i 1784 (Campbell-Culver 2001:181, Rogers 2004:15, Thomas 2004:282), men ingen av dem opplyser hvem som stod bak denne tidlige introduksjonen, og den ser ikke ut til å ha hatt noen betydning. I 1805 importerte Sir Joseph Banks en plante med fylt, duftende blomst, og i 1808 importerte Reginald Whitley en plante med stor, enkel, hvit blomst (Harding 1995:21). Disse plantene var blant dem som ble brukt som utgangspunkt for nye kultivarer.

Sorten 'Edulis Superba' er en av de vanligste gamle peonene i østnorske hager. Denne peonen er en av de aller eldste lactifloraene, introdusert på markedet av franskmannen Nicolas Lémon på 1820-tallet. Mahan har gjennom sine arkiv- og kildestudier kunnet rekonstruere krysningshistorien bak 'Edulis Superba', og han opplyser at den blomstret første gang i 1826, åtte år etter at frøene var sådd, og at den deretter spredte seg raskt i Frankrikes hortikulturelle sirkler (Mahan 2007:23f).

Paeonia lactiflora 'Edulis superba', en av de eldste kultivarene av silkepeon, stammer fra 1820-tallet. Den blomstrer relativt tidlig, har skarpt rosa blomster og flere knopper på hver stilk.

Franskmennene ledet an i arbeidet med å foredle silkepeonene, og familienavn som Lémon, Guerin, Calot, Crousse, Dessert, Mechin, Miellez og Lemoine vil for alltid være knyttet til utviklingen av silkepeon. Mange av deres sorter finnes fortsatt i norske hager. Også den engelske familien Kelway, som virket fra 1860-tallet, har vært med på å prege det norske sortimentet. Disse firmaene har utviklet fylte peoner i vakre, til dels sarte farger, som ser ut til å samsvare med norske hageeieres smak. De amerikanske sortene som etter hvert kom på markedet, ser ikke ut til å ha truffet nordmenns hjerter på samme måte.

De norske hagebøkene på 1800-tallet omtaler silkepeonene bare med slektsnavnet, på den tid stavet *Paeonia*, eventuelt etterfulgt av ulike artsepitet som *albiflora*, *chinensis* eller *sinensis*. Først hos Pedersen (1929:130) finnes sortsnavn. Silkepeon er omtalt hos Jensen allerede i 1849, så det er tydelig at de fantes tidlig til salgs i Norge. Det er ikke alltid samsvar mellom planteskolenes utvalg og det som finnes ute i hagene. For eksempel nevnes 'Edulis Superba' sjelden i kataloger, men den er som tidligere nevnt en av de vanligste i gamle hager.

En annen vanlig sort er 'Festiva Maxima', som lett gjenkjennes på sitt store bladverk og sin rent hvite, fylte blomst med enkelte karminrøde stenk på de midtre kronbladene. Den forekommer oftere i planteskolenes lister. Også sorten 'Duchesse de Nemours' er hvit, men her finnes ingen karminrøde stenk, og blomsterbladene har et svakt gulskjær inn mot blomsterbunnen.

Jeg mener å ha funnet en rekke andre navnesorter, men her står vi imidlertid overfor store metodiske vansker. I hagene finner vi levende planter uten navn, og i bøkene og listene finner vi navn uten gode og presise beskrivelser. Å koble riktig plante til riktig navn er et tidkrevende, møysommelig arbeid uten noen fasit, som krever flere sesongers erfaring og studium av mange planter, samtidig som all tilgjengelig litteratur må saumfares. Det samme problemet er erfart av Kjell Lundquist i hans doktoravhandling om *Lilium martagon*. Han skriver: "En stor del av avhandlingen handlar om svårigheten att uppnå en korrespondens mellan namnen och de levande växterna gjennom historien" (Lundquist 2005:8).

Peonenes blomstringssesong er kort, bare 3-4 uker, og med enkelte sorter som bare blomstrer i sju-åtte dager, sier det seg selv at det er vanskelig å få tid til å registrere alle variasjoner, og å få tid til å vurdere det en har sett. Dette arbeidet forutsetter at en har ro til å se, sammenligne, vurdere, revurdere, sjekke beskrivelser, gå tilbake til planten, notere egne observasjoner i en sammenhengende og gjentakende prosess. Heldigvis er dette et felt der miljøene samarbeider. Den nære kontakten og samarbeidet mellom Norge og Sverige fører arbeidet stadig framover.

Kystfrøstjerne

Flere ulike frøstjerner har vært og er dyrket i norske hager, men jeg har bare funnet planter som ser ut til å tilhøre arten *Thalictrum minus*. Jeg kjente ikke denne planten i det hele tatt før jeg begynte å undersøke gamle hager, og jeg ble overrasket over at en plante med såpass unnselig blomst har vært så vanlig, og at historiene som ble fortalt om den var så like

hverandre. Men denne planten viste seg å ha hatt en helt spesiell bruk, som jeg kommer tilbake til.

Kystfrøstjerne hører til frøstjerneslekta i soleiefamilien. I følge Lid og Lid (2005:285) er den innført som prydblade, og den stammer fra Europa og Asia. De har ingen forklaring på navnet, men skriver at det kommer av det greske "thaliktron", og at det forekommer som plantenavn hos Dioskorides og Plinius, ca. 70 år etter Kristi fødsel (ibid.:1163). Planten blir rundt en meter høy, med en svært åpen blomsterstand i toppen. Hver enkelt blomst er svært liten, med minimale blomsterblad. Støvbærerne er blomstens mest iøynefallende trekk. De er opp til 5 mm lange, gule eller blekt gule, og henger som en liten dusk. Plantens blader er store og brede, men svært finkelte, slik at de gir et lett og bregneaktig inntrykk. Den blomstrer i juli.

Pressede frøstjerner, funnet på indre Østlandet.

Gartner (Balvoll & Weiseth 1994:66) nevner "*Thalictrum* eller Knep i Pande", men det er umulig å vite hvilken av frøstjerneartene han mener. Christensen og Thøgersen (1885:108) skriver om *Thalictrum aquilegifolium* og *T. glaucum*: "Disse med flere dyrkes for de vakre Blades Skyld." Den første av disse har fiolette støvbærere og den andre har gule, og bladene er større enn hos *T. minus*. Kystfrøstjerne er muligens inkludert i "med flere".

Nøvik (1902:115) nevner de samme to ved navn, men skriver også at det finnes flere andre arter. Pedersen (1929:156f) skriver mer utførlig om frøstjernene og nevner flere arter: *T. aquilegifolium*, med "vakre, kraftige, akeleielignende blader og mektige, purpurfiolette, rosa (var roseum) eller hvite (album) fjærtopper, juni-juli", og *T. dipterocarpum*, "bregnelignende blader og yndige blomster, lilla og blekgule i løse, buede topper, juli-sept" og *T. glaucum*, "stive svovelgule blomstertopper, juli". Ingen av disse beskrivelsene tilsvarer de plantene som er funnet på indre Østlandet. Pedersen nevner *T. minus*, men bare med underarter som blir opp

mot 50 cm høye. De plantene jeg har funnet, er alle rundt 100 cm høye. I følge Saxhaug (1989:115), nevner Schübeler fire ulike arter av *Thalictrum*, som alle er sjelden brukt. Det gjenstår fortsatt mye arbeid før disse plantene er nok utredet.

En gjennomgang av norske planteskolekataloger viser at flere frøstjerner har vært i handelen. J. Olsens enke solgte i 1902 ”*Thalictrum*, div. sorter, pent kransegrønt”. Beskrivelsen ”pent kransegrønt” brukes i hvert fall fram til 1917. På 1930-tallet nevnes ikke denne bruken lenger. Sandveds planteskole på Sandnes skriver at de selger fem sorter i 1929, uten at de nevner hvilke. Plantene beskrives som meget dekorative, og bladene sies å minne om *Adiantum*, en liten bregne. I 1938 og 1940 kaller Sandved planten for *Thalictrum adianthifolium*. Grudes planteskole, også på Sandnes, selger *Thalictrum adianthifolium* i 1930, og Statens hagebruksskole på Dømmesmoen ved Grimstad selger *Thalictrum minus* var. *adianthifolium* i 1936, og skriver at planten har ”findelte blade for snitt”.

Brynhild Mørkved har funnet flere frøstjerner i sine undersøkelser av gamle stauder i Nord-Norge. Hun velger å bruke navnet *Thalictrum minus* ssp. *adianthifolium*, og hun bruker hagefrøstjerne som norsk navn. I *European Garden Flora* er *T. minus* beskrevet som en ekstremt variabel art, både i størrelse og utseende⁶. Mørkved har funnet at plantens størrelse og form varierer etter hvilke forhold den vokser under, og dette gjør ikke bestemmelsen plantene enklere. Det gjenstår fortsatt mye arbeid før våre funn av frøstjerner er utredet og identifisert.

Det interessante ved frøstjernene er det som sies om bruken til kransegrønt og til snitt. Jeg har funnet høyvokste frøstjerner med minimale blomster i spredt blomsterstand i fire hager i Aurskog-Høland, i to hager i Nes og i en hage på Ringerike i 2003 og 2004, altså i til sammen sju hager. Ved alle funnene unntatt ett fikk jeg samtidig opplysninger knyttet til bruk i blomsterbuketter og blomsteroppsatser, og det ser ut til at både blomster og blader har vært brukt. En kvinne fortalte: ”Mor hadde en frøstjerne, men ikke med sånne gule dusker. Hun hadde den for å ta inn i buketter sammen med erteblomster, asters og georginer” (Plantearven 2003/10, kvinne 1929). Også på Ringerike ble den brukt i buketter: ”Den kom med en gruppe a mor fikk i 1950-åra. Det er så fine blader å ha sammen med erteblomster i poketten” (Plantearven 2003/14, kvinne 1925). Fra Høland har jeg to opplysninger om at den ble kalt for ”brudeslør” (Plantearven 2003/5, kvinne 1947 og Plantearven 2004/8, kvinne 1947). Bladene egner seg til omkransing av buketter, og blomsterstandene gir letthet og eleganse til enhver blomsterbukett.

⁶ Opplyst i e-post 19. februar 2008.

Flere ulike frøstjerner har altså vært dyrket i norske hager i lang tid, og alle ser ut til å ha vært verdsatt for sine vakre blader. Den formen som finnes oftest på indre Østlandet, er vanskelig å følge med sikkerhet lenger bakover enn til 1920-tallet. Dette er altså en plante med en helt spesiell funksjon, knyttet til de gamle skikkene med å ta med seg en blomsterbukett fra hagen når en gikk på besøk og å ta inn blomster for å pynte opp inne i huset. Det er vanskelig å si hvilken underart av kystfrøstjerne, *Thalictrum minus* disse plantene hører til. Men også denne planten ser ut til forekomme oftere i gamle hager enn det omtaler i gamle hagebøker skulle tilsi.

Sibiriris

Irisene tilhører sverdliljefamilien. *Iris* er en svært komplisert slekt med flere hundre arter og et stort antall hybrider, som har oppstått spontant eller som resultat av foredling. Autoriteter på feltet har diskutert opprinnelse og utvikling i mange tiår, og fortsatt står mange spørsmål ubesvart (Dykes 1974, Mathew 1990, Mahan 2007). Jeg konsentrerer meg om de to hovedtypene som ofte finnes i østnorske hager, hageris og sibiriris. På grunn av de kompliserte slektskapsforholdene brukes i dag den botaniske betegnelsen *Iris x germanica* om artskomplekser eller grupper av nærstående planter, innenfor det vi på norsk kaller hageriris. Alle irisblomstene har en egenartet form. De består av tre oppstående kronblad, kalt faner, og tre fallende kronblad, kalt fall. Blomstens tre grifler, som ligner på smale kronblad, ligger rett over hvert sitt fall.

Sibiriris ser ut til å ha kommet til Norge relativt seint. Det vil si, den vokste på Bogstad gård på slutten av 1700-tallet i følge Hammers plantefortegnelse (Hammer 1794, vedlegg 2), der den er omtalt som "Sverdlilie Siberisk – iris siberica". Den fantes i Botanisk hage på Tøyen i 1819 (Bille 1959:70). I følge Dykes (1974:22) hadde ikke Linné førstehånds kjennskap til planten, men han beskrev den og ga den navn på grunnlag av andre botanikeres beskrivelser. Dette kan tyde på at den ikke forekom i Norden før rundt de tider da den ble plantet på Bogstad, og det ser ut til at det tok ennå hundre år før den fant vegen til bondehagene og de mindre hagene.

Sibiririsene mangler skjegg, og blomstene er mindre og slankere enn hageirisens. Bladene er lange, smale og elegante, ca 1 cm brede. Sibiririsene blomstrer fra midten av juni, og de stammer dels fra den sentral- og østeuropeiske arten *Iris sibirica* og dels fra den asiatiske *Iris sanguinea*. Sibiriris har ingen symbolverdi i vår del av verden, slik hageiris har, og sannsynligvis skyldes det en relativt sein introduksjon hit. Den nevnes som hageplante i

Europa fra 1500-tallet (Bille 1959:74, Thomas 2004:237), og i Danmark i 1647, ”dersom ”Iris med smaale Blade oc Stengel” er denne,” som Lange skriver (1999:179).

To ulike former av sibiriris. Den venstre har lysere blomst, og bladverket er opprett og nesten like høyt som blomsterstilken. Dette er muligens sorten 'Perry's Blue'. Sibiririsen til høyre har mørkere blomst, og bladverket er kortere og bøyer seg grasiøst nedover.

En gjennomgang av hagebøkene viser at Jensen (1851:92) nevner tre iriser, nemlig *I. sibirica* og *I. germanica* i tillegg til den i våre dager mer ukjente *I. persica*, som vokser fra løk. Verken Christensen og Thøgersen eller Nøvik nevner *I. sibirica* i sine hagebøker fra henholdsvis 1885 og 1901, men Maisen Pedersen har den med (1929:112). Hun framhever sorten 'Perry's Blue' som svært vakker. Jeg mener å ha funnet denne sorten i en hage i Nannestad, der den har vokst fra før 1950. I tillegg har Gamle Hvam museum innsamlinger av minst fire andre sorter, med variasjoner i blomsterfarge, blomsterform og bladhøyde.

Signe Fransrud kan også tolkes dit hen at sibiriris kom seint inn i vanlige hager. Hun skriver: ”De gamle pryd- og nytteplanter, sverdliljene, fant jeg i atskillige hager på Ringerike. De moderne arter er derimot praktisk talt ukjent” (Fransrud 1931:234). Hun opplyser om funn av dvergiris og hageiris i henholdsvis 38 og 19 hager, dermed må hun med ”moderne arter” mene sibiriris, som hun bare fant i én hage. På Sørlandet var den antakelig ikke kjent før 1940, men nå regnes den som vanlig dyrket (Åsen 2003:42).

Det ser ut til at vi også her har å gjøre med en plante med sein introduksjon, men svært hurtig spredning, slik tilfellet var med *Othocallis siberica*. Undersøkelsene på Østlandet viser det påfallende trekk at i Asker/Bærum og Østfold er sibiriris funnet i rundt 20% av de undersøkte hagene, mens andelen på indre Østlandet er hele 68%. Her er det bare silkepeonene som forekommer hyppigere. Dette skyldes sannsynligvis at bondehagene har fått så å si alt sitt staudemateriale ved bytting og deling fra andre hager. Sibiriris har fra første stund trivdes og vokst raskt til store tuer i hagene på indre Østlandet. Dermed har de gitt et godt materiale for deling.

I følge Schübeler var *Iris sibirica* lite brukt. Saxhaug har sammenholdt de 62 mye brukte artene med utvalget i salgsfirmaer på samme tid, noe som viser at firmaene bare har hatt i salg rundt 10 % av de plantene som var vanlig forekommende i hagene. Hennes konklusjon er at ”90 % av de mye brukte staudene måtte haveeierne skaffe seg annetsteds fra. Sannsynligvis delte haveeierne opp staudene selv og ga til haveinteresserte naboer og kjente” (Saxhaug 1989:58). Saxhaug indikerer dermed at planteskolekataloger og hagebøker ikke nødvendigvis gir det sanne bildet av hvilke planter som vokste i hagene. Ut fra mine egne erfaringer og undersøkelser er jeg enig i dette. Forfatterne av de gamle hagebøkene var ofte salgsgartnere, og de var sannsynligvis interessert i både å reklamere for og å gjøre seg erfaringer med det stadig økende sortimentet av stauder som kom til landet på 1800-tallet. Derfor nevnte de mange ulike arter i bøkene sine, og de tok dem inn for salg. Det kan være flere grunner til at mange av disse ikke slo igjennom. Manglende hardførhet kan være en av dem, utseende og vekstform kan være andre. At en plante er nevnt i en hagebok eller i en salgsliste er altså ikke ensbetydende med at den har vært brukt, det bekrefter bare at den var tilgjengelig på det aktuelle tidspunkt. Gamle hagebøker og salgslister kan fungere som kilder til planter introduksjon til Norge, men de sier ingenting om plantenes hyppighet og popularitet.

Hageiris

Hageiris hører til gruppen skjeggiris, det vil si at fallet i blomsten har en hårstripe, eller skjegg, langs midten. Bladverket er stivt opprettstående, med 2-3 cm brede, flate blad som springer ut i vifteform fra rotstokkene. Hageiris, som starter blomstringen i løpet av juni, stammer fra flere europeiske arter, blant annet *Iris germanica*, *Iris variegata* og *Iris pallida* (Dykes 1974, Mathew 1989), men nært beslektede planter finnes også i Asia.

Hageiris er meget gammel i kultur i Europa, og den skal ha vært ført både i østlig og i vestlig retning allerede under Alexander den store og i Romertiden (Nitzelius & Conradi

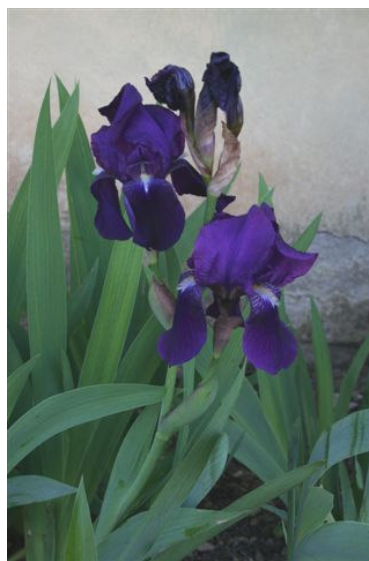
1953:134). Irisslekta er oppkalt etter den greske gudinnen Iris, som førte døde kvinners sjel til de elyseiske enger (Bille 1959:70). Hun var regnbuens gudinne, og det skal være blomstenes rike fargespill som har knyttet dem til regnbuen og gudinnen. I løpet av middelalderen ble den blå irisen symbol på jomfru Marias status som himmeldronning (Hobhouse 1994:89), noe som dels skyldes blomstens kronelignende form, dels den blå fargen, som var vanskelig og dyr å framstille, og som derfor gjerne var knyttet de kongelige. Fortsatt i dag kalles en klar blå farge for kongeblå.

Helt fra 500-tallet har iris vært knyttet til kongelighet. Frankernes konge Klodvig skal en gang ha reddet sin hær fra angrep, fordi han så en fluktveg der det vokste iris langt utover i Rhinen. Han skjønnte at der var det grunt og lot hæren vade over. I takknemlighet tok han iris som emblem på sine faner. Dette emblemet ble tatt opp igjen av Ludvig den 7. under 1100-tallets korstog, og planten har fra da av også vært kalt "Fleur de Louis" (Bille 1959:71), eller den franske lilje.

Christian Gartner nevner "Iris vulgaris, blaa og gule Sverd-lilier" (Balvoll & Weisæth 1994:70). Det går ikke fram om hver enkelt blomst er både blå og gul, eller om det fantes ulike planter med henholdsvis blå og gule blomster, dermed gis flere muligheter for tolkning. Den gule sverdliljen, *Iris pseudacorus*, som er viltvoksende i Norge (Lid & Lid 2005:889), har vært brukt som hageplante helt opp i vår tid. Den ble trolig brukt i hagene også på Gartners tid. Den blå irisen som Linné ga navnet *Iris germanica* er så gammel i kultur i hele Europa, at den fantes sannsynligvis i Norge på Gartners tid. *Iris variegata*, som har gule faner

Hageiris, *Iris x germanica*, med overveieing *Iris variegata*-trekk.

Hageiris, *Iris x germanica*, med overveieing *Iris germanica*-trekk.

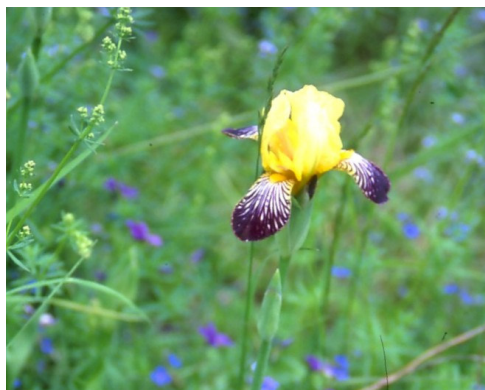
og blå fall med hvite tegninger, er også gammel i europeisk hagekultur. Det er ikke usannsynlig at Gartner omfatter alle disse tre under ”blaa og gule Sverd-Lilier”, selv om Balvoll og Weiseth har tolket ”*Iris vulgaris*” kun som den viltvoksende gule sverdliljen (1994:89). Åsen (2003:41) har som meg valgt å tolke Gartners iris som hageiris – *Iris x germanica*, med varierende former.

I fortegnelsen over planter på Bogstad gård i 1792 (Hammer 1794, vedlegg 2) nevnes både ”Sverdlilie Tysk – *Iris germanica*” og ”Sverdlilie Spraglet – *Iris variegata*”. Begge disse regnes inn i det komplekset som omfatter hageirisene. Går vi fram til midten av 1800-tallet, finner vi *Iris germanica* blant de få hardføre staudene Jensen vil anbefale (1851:92), uten at han gir noen beskrivelse av blomstens farger. Planten anbefales også av Christensen og Thøgersen (1885:101), som omtaler den slik: ”30-45 cm høj, mørkblaa, Juni; der gives af denne Art en Mængde prægtige Varieteter i alle Farver.” At den først omtales som mørkeblå og deretter i alle farger, indikerer at han innlemmer varieteter av *Iris variegata* under *Iris germanica*. Det samme gjelder for Nøvik (1902:103), som først skriver at den har mørk fiolette blomster, og deretter: ”Af denne Art haves en Mængde Varieteter i forskjellige meget vakre Farver.”

Maisen Pedersen (1929:110) omfatter også mange varieteter under betegnelsen *Iris germanica*. Hun angir plantens høyde til 30-80 cm, og hun skriver at blomsten finnes i en mengde fargenyanser. Hun nevner plantens fine duft, og før hun beskriver de enkelte sorter, skyter hun inn: ”Der finnes utallige haveformer av denne art, og de er meget vanskelige å holde fra hverandre.”

Signe Fransrud (1931:234) gir ingen beskrivelse av planten, noe som tyder på at dens utseende var selvsagt og underforstått. Da jeg i 2003 besøkte en av de gårdene som Fransrud hadde besøkt syttifem år tidligere, ble det funnet en iris med klare variegata-trekk, som ble omtalt som ”torskeflabb” (Planteavren 2003/10, kvinne 1925). Denne irisen hadde vært på gården i minst sytti år. Jeg fant den også på en annen gård i distriktet, der den skal ha vokst allerede i 1870 (Fransrud 1931:224, Planteavren 2003, kvinne 1931). Det er et nært, men ikke fullstendig, sammenfall mellom denne irisen og Dykes beskrivelse av *Iris variegata* (Dykes 1974:160). Lignende iriser, med en minst femti år gammel historie, er funnet i Nes, Høland, Lørenskog og Ullensaker. Irisen fra Lørenskog har faner med fine lilla årer på gul bunn, noe som gir fanene en grålig tone sammenlignet med irisen fra Ringerike, men ellers er de svært like.

Slike flerfargete hageiriser, med overveiende variegata-trekk, ser ut til å ha vært mye dyrket på indre Østlandet på slutten av 1800-tallet. Lenger tilbake enn det er det vanskelig å trekke historien med sikkerhet, men muligheten er til stede for at disse irisene har mye felles med iriser som vokste i Trondheim på Christian Gartners tid og på Bogstad på Peder Ankers tid. Blå iriser med overveiende germanica-trekk er sjeldnere å finne på indre Østlandet i dag, og for de få jeg har funnet, er historien uklar.

Øverst til venstre: Hageiris fra Ringerike, sannsynligvis av samme bestand som har stått der siden 1920-tallet.

Øverst til høyre: Hageiris fra Årnes, 1950-tallet. Tegningene i fallet er tynnere og rødere enn i irisen fra Ringerike.

Til venstre: Sammenligning av blomsterbladene fra disse to irisene. Begge har trekk fra *Iris variegata*, med gule faner og variegerte, det vil si tofargede, fall.

Signe Fransrud opplyser om flere lokale navn. Det vanligste var ”torskeflabb”, men også ”pinselilje” og ”sverdlilje” kunne bli brukt. Navnet ”torskeflabb” skal vise til at ”svelget” i irisblomsten ligner på torskens munn. På Sørlandet betyr ”flabb” en brei kjeft eller et gap (Åsen 2003:42), noe som tilsvarer *Norsk ordbogs* forklaring av ordet ”flabb” som ”snude”.

Det er gjort noen funn av hageiris i Trøndelag. Fremstad og Solem (2005a:46), men det ser ut til at noen av sortene er andre enn de vi finner på Østlandet. På Sørlandet er hageiris, med både blå og gule fargevariasjoner, en svært vanlig staude (Åsen 2003:42), og også her er ”torskeflabber” et vanlig lokalt navn, selv om dette også brukes om dvergiris. ”Trolig skjer det stundom en sammenblanding av begge artene,” skriver Åsen, og fortsetter med et hjertesukk som registratorene både i Trøndelag og på Østlandet kan slutte seg til: ”Dette ”problem” krever mer feltarbeid!” Innsamlede planter bør dyrkes side om side under samme forhold og sammenholdes med gode botaniske beskrivelser. Først da vil vi kunne vite mer om hva det er vi egentlig har foran oss.

Dahlia – *georginer*

Høstens mest iøynefallende blomster er Dahlia, eller georginer som de kalles i Norge. De stammer fra Mexico og tilhører korgplantefamilien, den største familien av blomstrende planter, med over 14 000 arter spredt over hele verden (Collins 2003:6). Det som vi vanligvis kaller en blomst i korgplantefamilien er egentlig en blomsterstand som består av ”ei korg der mange små blommar sit saman på eit flatt eller kjegleforma blomeleie, utan eller med små skjelforma agner (støtteblad) mellom blomane [...]” (Lid & Lid 2005:743f). Det er to typer av slike småblomster, nemlig rørkroner, som finnes midt i blomsterstanden, og som vi ser som det gule senteret, og tungekroner eller randkroner, som finnes langs periferien, og som utgjør det mange vil kalle kronblad. Georginens blader er motstilte, og hvert blad er finnet eller trekoblet. Hele planten blir som regel mellom en og to meter høy.

To ulike georginer som finnes ofte både på Østlandet og på Sørlandet. Som bildene viser, kan også bladene være med på å identifisere georginene. Bladene på den rosa har vanligvis fem slanke småblad, mens den gule har fra ett til fem bredere småblad.

Georginene blomstrer fra slutten av juli eller begynnelsen av august, og de produserer blomster helt til frosten kommer. Men med første frostnatt er sesongen brått slutt. Da mørkner fargen på blader og stilker, og de må skjæres ned. Knollene tas opp av jorda og ligger og tørker noen dager, før løs jord fjernes og de plasseres tørt og frostfritt i vinteropplag. Dersom knollene fryser, er de ødelagt. I løpet av en vekstsesong øker som regel knollenes antall, og før utplanting neste vår kan knippet av knoller deles, slik at en får flere nye planter.

Navnet *Dahlia* ble gitt til planten av den spanske botanikeren Antonio Jose Cavanilles (1745-1804), som var direktør for den botaniske hagen i Madrid. Han hadde mottatt frø fra den meksikanske botaniske hagen i 1789, samme år som den svenske botanikeren Anders Dahl døde. To år seinere publiserte Cavanilles en rapport om de tre artene han hadde fått fram fra frø, og han ga dem slektsnavnet *Dahlia*, for å hedre sin svenske venn og kollega.

Rapporten resulterte i flere forespørsler om frø fra andre hagemiljøer i Europa, men forespørslene forble ubesvart. Først i 1798 lyktes det Kew Gardens i London å motta frø etter hjelp fra Lady Bute, som var gift med den britiske ambassadøren i Spania. I 1802 skal det dessuten ha kommet frø til de tyske og franske miljøene (Rowlands 2003:9).

Linné hadde tidligere gitt navnet *Dalea* til en annen plante, og på 1790-tallet ble dessuten navnet *Dahlia* brukt om en afrikansk planteslekt. Derfor foreslo den tyske botanikeren Willdenow i 1802 å kalle den meksikanske slekta for *Georgina*, etter en russisk botaniker ved navn C. G. Georgi (Bille 1959:43, Collins 2003:7, Langeland 1995:102). Dette er opphavet til det norske navnet georginer. Men siden det første navnet som er publisert for en slekt skal ha prioritet foran senere publiserte navn, sier de internasjonale reglene at *Dahlia* skal brukes som botanisk navn. Dahlia er innarbeidet som plantens navn i dagligtale i England og Frankrike. Også svenskene kaller planten for dahlia, forståelig nok, siden den er oppkalt etter en av deres egne, men August Strindberg brukte navnet georgine (Söderbergh:2000:73). I Danmark har georgine tidligere vært mest brukt, men det ser nå ut til å fortrenkes av dahlia. I hele Øst-Europa brukes georgine. I norske hagebøker fram til tidlig på 1900-tallet brukes *Georgina variabilis* som botanisk navn (Jensen 1851: 94, Nøvik 1902:99). Maisen Pedersen (1929:77) brukte *Dahlia variabilis*, mens i dag brukes ofte *Dahlia x cultorum* (Langeland 1995:106). Norges kontakter for innførsel av planter tidlig på 1800-tallet var i stor grad rettet mot Danmark og Tyskland, ifølge Annegreth Dietze (2006b). Særlig var planteskoler i Tyskland en viktig kilde for planteimport til de toneangivende hageanleggene i Norge tidlig på 1800-tallet. Det ser ut til at navnet har fulgt med importen. Et interessant fenomen er at navnet georgine fornorskes til ”jørgine”, siden Jørgen er den dansknorske formen av Georg. Det samme fenomenet finnes i Tsjekkia. Der er Jiří den nasjonale formen av Georg, og planten kalles følgelig for ”jiřína”⁷.

Georginene var omtalt i Europa lenge før plantene ankom. I 1651 ble det i Roma publisert omtale og illustrasjoner av store blomster med randkroner i mange farger, større enn asters, som fantes i Mexico, men det skulle ennå gå over hundre år før de blomstret i europeisk jord. De første frøene, som ble sådd i Madrid i 1789, ga for det meste enkle og noen få halvfylte blomster, og disse stammet sannsynligvis fra viltvoksende bestander. I 1804 kom en ny introduksjon fra Mexico via den tyske forsker og oppdager Alexander von Humboldt, og fra da av har blomstene vist større variasjon i form. Sannsynligvis stammet disse sist ankomne plantene fra former som hadde vært dyrket lenge i meksikanske hager, og som var resultat av

⁷ Opplyst av Tom Jøran Bauer.

naturlige genetiske endringer og naturlig pollinering mellom ulike planter som har vokst nær hverandre. De hadde dermed en større variasjon enn frøene som var samlet i naturen (Bille 1959:45, Rowlands 2003:11). Slike sorter har preget de sortene vi dyrker i hagene i dag, og det var slike sorter som muliggjorde det engelskmennene kaller ”show dahlias”.

I England utviklet det seg i løpet av 1600-tallet en mani for å drive fram blomster med nye spennende farger og fargekombinasjoner. Fra denne tid organisert engelske entusiaster seg i ”florist’s societies”, floristforeninger. De utvekslet erfaringer og arrangerte ”flower shows”, der de konkurrerte om å dyrke fram de mest perfekte blomstene. De tradisjonelle floristplantene er aurikler, polyanthus-primula, hyasinter, anemoner, ranunkler, tulipaner og nelliker. Fra 1800-tallet kom stemorsblomster, krysantemum og georginer i tillegg. Dette utstillingsmiljøet har som et biprodukt produsert georginer som ikke nådde opp i konkurransen om å bli best, men som viste seg godt egnet for blomsterhagen, og arvestoff fra noen av disse har sannsynligvis funnet vegen til norske hager (Duthie 1988).

I Norge har georginene særlig vært i spredning fra midten av 1800-tallet. Hos Lundh og Hansen (1849:168) omtales enkle, halvfylte eller ”fuldkommen fyldte, og det er med Hensyn til disse sidste, her endnu ikke meget udbredte, vi troe særskilt at burde omhandle den.” Omtrent på samme tid skriver Jensen (1851:94) at georginen er ”meget kjælen [ømfintlig], hvorfor man ofte hertillands ikke faaer synderlig Glæde af den.” Begge disse forfatterne gir uttrykk for at planten er relativt ny og ennå ikke særlig utbredt. Christensen og Thøgersen derimot, omtaler den som ”denne vel bekjendte Pragtplante” (1885:98). Pedersen (1929) uttrykker at hun setter pris på plantens skjønnhet. I Sverige var August Strindberg (1849-1912) begeistret for georginenes farger og prakt: ”Men när de blommade, då var det musikk som av et zigeunarkapell, skärande ibland, men vilt, präktigt!” (Sitert i Söderbergh:2000:106).

Verken i svenske eller norske kilder har jeg kommet over tekster som tyder på at *Dahlia* var miskjent eller ansett for å representere dårlig smak. Men en dansk artikkel fra 2007 av hageskribenten Camilla Plum, forteller noe annet:

Georginer er en utænkelighed i pæne kredse med god smag, og sådan har det været i mange mange år. Georginer er som brillanter om formiddagen, sokker i sandaler, havenisser, begonier i trillebøre og kantlobelia, aldeles uantageligt. Georginer har været for landbokoner og ikke noget der bør snige sig ind over en bygrænse. Opvokset i netop sådan et hjem med helt ustyrlig, nedarvet god smag tror jeg ikke jeg så en georgine i virkeligheden før jeg var 30, og så var jeg solgt (Plum 2008).

I følge henne hørte georginene hjemme på landsbygda. Kanskje var det deres overdådighet som virket støtende på dem som mener å representere den gode smak? Per Harald Salvesen

ved Universitetet i Bergen, som samler inn gamle georginer for Planteavren, har opplevd at enkelte kan oppfatte blomstene som litt vulgære, noe han antar har sammenheng med fargene. Han sammenligner med det han kaller ”strilefarger” på hus, altså sterke farger som ikke er harmonisk sammensatt⁸. Odd Brochmann skriver i *Om stil og smak* at hva vi oppfatter som pent, avhenger av våre kunnskaper, hva vi vet om tingene. Det er ikke nødvendigvis bare tingens utforming som avgjør hva vi synes om den. ”Stygt og pent er altså relative begreper,” sier Brockmann (1987:77), og de kan variere mellom ulike tidsperioder, ulike land og ulike samfunnslag. De som anser seg som ledende innen smakshierarkiet, legger vekt på enkelhet og renhet, og der passer ikke georginene inn.

Den største trusselen mot georginer i dag er knyttet til oppbevaring av knollene. Både kjellere og oppholdsrom er som regel i varmeste og tørreste laget for en god overvintring. De gamle sortene som har overlevd til i dag, er sannsynligvis de mest hardføre og de som danner flest sideknoller. I dag finnes fortsatt georginer i familier som har holdt sine gamle knoller i kontinuerlig hevd, uavhengig av moteretninger i samfunnet rundt dem, i respekt for familiens tradisjoner. Disse løftes nå opp i lyset og får oppmerksomhet gjennom Planteavren. Planteavrens registrering og innsamling er i tolvte time, men den ser ut til å gi resultater.

Rekonstruksjoner av historiske forløp

De fleste av de omtalte plantene har sin opprinnelse utenfor Norden, men vi har i tidens løp gjort dem til våre egne. I dag framstår de som mye brukte hageplanter på indre Østlandet, og de er knyttet til lokale tradisjoner. Noen av plantene har endret seg underveis. Det handler altså dels om et spredningsforløp, en bevegelse i tid og rom, av elementer som har eksistert i samme form fra begynnelsen av og fram til i dag, og dels en utviklingshistorie, der elementene har endret form underveis. I begge disse forløpene har menneskers inngripen og handlinger, både på det internasjonale, nasjonale og lokale plan vært med på å bestemme utviklingen. Slik er våre gamle hageplanter knyttet til verdens kulturhistorie.

Som denne gjennomgangen har vist, er det fortsatt langt igjen før alle arter og sorter er identifisert og utredet. Det fortsatt mange trykte kilder jeg ikke har studert, både utenlandske og norske. Men bestrebelsene i retning av en rekonstruksjon av de korrekte historiske forløp fortsetter, i den grad kildene eksisterer, oppdages og lar seg tolke.

⁸ Opplysning januar 2008.

Fjerde del: Menneskene

I denne delen viser jeg hvordan intervjuene kan brukes som kilder til gamle hageplanters betydning for hageeiere i dag, som sanseobjekter, som minnegjenstander og som opplevelseskilder. Dessuten undersøkes tradisjonene rundt det å dele planter med andre og hvordan plantene har spredd seg i lokalmiljøene. Jeg vil i det følgende gi eksempler på hvordan dette kan belyses og diskuteres ut fra ulike synsvinkler. Intervjuene er de viktigste kildene til slik kunnskap. Men først ser jeg nærmere på tanker og teorier fra de forskerne som har inspirert mitt arbeid.

Sanseopplevelser, minner og fellesskap

Den sanselige vendingen innen kulturhistorien oppstod gjennom et ønske om å erstatte tekstuelle og språklige tolkningsmodeller med tolkning basert på sanseerfaring og sanseverdener (Howes 2005:2). Også den sensoriske verden må imidlertid tolkes og omformes til tekst eller tale for å kunne formidles. Min erfaring gjennom feltarbeidet er at de fleste har et dårlig utviklet begrepsapparat for å uttrykke sanseopplevelser. Repertoaret av ord er begrenset, og når vi kom til slike tema under intervjuene, ble informantenes setninger ofte korte og enkle, og det oppstod flere tenkepauser og mer nøling. Men ved hjelp av deres kroppsspråk og toneleie tolket jeg dem slik at opplevelsen bak de enkle ordene likevel var svært betydningsfull og assosiert med glede og velvære.

Vi sanser våre omgivelser, og gjennom persepsjon og lagring i hjernen produseres våre minner. Susan Stewart tar i essayet *Remembering the senses* opp spørsmålet om hvordan sanseinntrykk og minner påvirker hverandre, og hvordan de igjen påvirker kunstnerisk uttrykksform. Hun mener det er for snevert å avgrense sansenes historie til å bare dreie seg om deres taksonomi og eventuelle hierarki, derfor er hun opptatt av sansenes rolle i menneskelig kreativitet. Ut fra sanseerfaring produseres det uttrykksformer som er nært knyttet til det grunnleggende i det å være menneske (Stewart 2005). Slik Susan Stewart undersøker forbindelsen mellom sansene og kunstnerisk form, undersøker jeg forbindelsen mellom sansene og bruken av plantene.

I boka *The past is a foreign country* behandler kulturgeografen David Lowenthal hvordan mennesker forholder seg til fortida (Lowenthal 2003). I kapittelet "How we know the past" diskuterer han hvilke hjelpemidler vi benytter for å holde fast på fortida. Jeg tar spesielt tak i det han skriver om minner og relikter. Lowenthal fokuserer ikke spesielt på sanseopplevelser,

men likevel er hans tanker relevante for min undersøkelse, fordi han tar opp hvordan mennesker knytter fortid og nåtid sammen:

Habit embraces all mental residues of past acts and thoughts, whether or not consciously remembered. Recall, more limited than habitual memory but still pervasive, involves awareness of past occurrences or state of being. Mementoes are cherished recollections purposely saved from the greater mass of things recalled. This hierarchy resembles relics: everything familiar has some connection with the past and can be used to evoke recollection; out of a vast array of potential mnemonic aids we keep a few souvenirs to remind us of our own or the wider past (Lowenthal 2003:194).

Her påpeker Lowenthal at ut fra et stort potensielt forråd av vaner, hukommelse, kjære minner og relikter velger vi noen som vi holder fast ved, fordi de knytter oss til fortida gjennom de tankene de vekker. Dette kan overføres til mine informanternes opplevelse av plantene.

Tanker og minner er først og fremst private. Når vi deler dem med andre, blir de en del av en større, kollektiv bevissthet, som forener oss med andre i ulike former for fellesskap. Dette er et av temaene som tas opp av etnologen Barbro Blehr i boka *Lokala gemenskaper – en studie av en nordsvensk by på 1980-talet* (Blehr 1994). Hun diskuterer hvordan tilhørighet, lokal tilknytning og lokale fellesskap dannes gjennom utveksling av informasjon og gjennom samtaler i et lokalmiljø. Også disse tankene har relevans i forhold til de nettverk som bygges opp gjennom tradisjonen med å bytte planter.

Sansene befinner seg i grenselandet mellom vårt ytre og vårt indre. Karl Marx argumenterte for at sansene ikke bare er organer som hjelper oss til å oppfatte og forstå verden omkring oss, men de produserer dessuten minner som kroppen bærer i seg som bevissthet eller underbevissthet (Stewart 2005:59). Også etnologen Eva Londos knytter sansning til minner i sin artikkel ”Vackert och vedervärdigt i villaträdgården”, der hun fokuserer på den estetiske opplevelsen i hagerommet.

Med estetisk avser jag i den följande analysen sinnligt erfaren upplevelse, kunskap eller handling. Men inte bara de fem fysiologiska sinnen är involverade i de estetiska skeendena. Man kan inte bortse ifrån att det jämsides med den estetiska kommunikationen och sinnesretningen finns ett innehåll, som förmedlar ett konkret eller symboliskt budskap. Känsla, vilja och intellekt samverkar i den estetiska processen (Londos 1996:53f).

Hun behandler den estetiske opplevelsen av hele hagerommet, mens jeg behandler den estetiske opplevelsen av plantene. Men vi bruker de samme utgangspunktene for våre analyser: sansning, minne og opplevelse.

Jeg vil i det følgende undersøke i hvilken grad denne kombinasjonen av sansing og minne påvirker folks holdning til hageplantene. Susan Stewart diskuterer hvordan kunst kan bringe fram i oss en syntese av imaginære og materielle forestillinger (Stewart 2005:64), og hvordan denne helhetlige sanseopplevelsen kan deles med andre og skape forståelse mennesker imellom. Planter har den samme umiddelbare og spontane formidlingsevnen. Det er verken lett eller naturlig for mennesker å oversette dypt personlige sanseopplevelser til ord. Ordene vi bruker for å formidle en sanseopplevelse er bare en blek avspeiling av den opprinnelige opplevelsen. Vi må derfor anta at informantene har en rikere estetisk opplevelsesverden i hagen enn det som framkommer gjennom deres fortellinger (Londos 1996:54). Til tross for dette skapes det en gjenkjennelse hos den andre, fordi menneskene dypest inne har en felles følelsesmessig base. Plantehistoriene gir assosiasjoner til egne følelser, tanker og kontekster. Slik skaper felles erfaringer og delte sanseopplevelser et kulturelt fellesskap mellom mennesker. Vi gjenkjenner følelser hos andre ved at vi har erfart dem selv. De plantene som bringer fram gode fornemmelser ønsker vi å ha rundt oss, slik at vi stadig kan gjenoppleve og dele den med andre. Jeg mener å se et slikt følelsesmessig og kulturelt fellesskap hos mine informanter, og jeg erfarer det under hagevandring og foredrag, når jeg deler mine tanker og assosiasjoner med publikum. De gjenkjenner og bekrefter, enten ved kroppsspråk eller kommentarer.

Sansingens betydning for minnet

Fortida er integrert i oss og i våre omgivelser, men ber du et menneske fortelle hvilke deler av fortida som har krysset tankene i løpet av en dag, vil de være umulige å gjengi, fordi de ubevisst og naturlig føyer seg inn i vår opplevelse av nåtida. På denne måten oppleves fortida som både samtidig med og adskilt fra dagen i dag, og vi fornemmer både samtidighet og tidsavstand (Lowenthal 2003:185f). En av informantene forteller:

Jeg husker hu bestemor, hu hadde sånne jørginer, gule, sånne store gule! Bare gule hadde a. Og så digre! Så hvis jeg fikk se sånne store, gule jørginer, da ville jeg tenke på a bestemor. Jeg var jo veldig mye hos henne, da. Og jeg husker de derre gule jørginene der, det er så rart, altså, at man... men akkurat det...(K9 1935).

Tanken på dette synsinntrykket forflytter henne til barndommen og bestemors hage, samtidig som hun uttrykker undring over at de fortsatt betyr så mye for henne. En antydning om at jeg muligens kunne få tak i store, gule georginer, gledet henne: "Det hadde vøri artig å fått ei rot ta det, altså. Da var jeg bare småjenta, men jeg syns jo dem var veldig fine, da." Minnet om den gode opplevelsen gjør at tankene skifter mellom nåtid og fortid. Det opprettes en kontinuitet i tid og rom.

Også andre informanter forteller om synsinntrykk fra barndommen som har betydd mye for dem, og som de ønsker å holde fast på. Ei forteller om stor stjerneskjerm, *Astrantia major*, som lokalt i Nes har vært kalt for ”grå dame”:

Den forbinder jeg veldig med mormor. Ja, for hu hadde mye av den. Hu syntes den var utrolig vakker. Sånn som, da jeg var barn, så syntes jeg den var litt stusslig! Men nå, så bruker jeg den jo veldig mye som snittblomst. Den forbinder jeg veldig med mormor, da (K2 1955).

Også en annen informant plukker inn blomster fra hagen, og hun bruker mange av de samme blomstene som hennes mor brukte, blant annet frøstjerne, *Thalictrum*. ”Jeg husker at mamma, hu brukte jo, hu hadde jo alltid blomster inne i stuene, og da var jo de der en del av oppsatsene. Og dom er vakre! Så det er det *vakre* ved de” (K3 1960). Ingen av disse plantene har fargerik blomst, og for en utenforstående kan det være underlig at de beskrives som vakre. Men begge disse informantene framhevet at dette var blant de plantene som betydde mest for dem som voksne, og det ville føles som et tap om de skulle miste dem. Minner fra barndommen gir plantene betydning.

Berøringssansen kan også vekke til live minner. En kvinne, som er oppvokst i Skottland, forteller om da hun oppdaget, berørte og stjal litt av lammeøre, *Stachys byzantina* i en offentlig beplantning. Denne planten har filthårete blader, og den kjennes som myk fløyel å ta på. Mens hun fortalte, gned hun tommelen mot pekefinger og langfinger, som om hun kjente på et blad.

Ja men... dette har jeg vært borti før! [...] Og da fikk jeg en sånn aha-opplevelse. Ja, jo, dette har jeg... jeg kunne ikke huske hvor og når, men det må ha vært i Skottland, tror jeg, for liksom, ja...! [...] så da tok jeg en liten avlegger, og de spretter jo opp over alt. Så de er jeg veldig glad i (K8 1945).

Den taktile sanseopplevelsen hadde kalt fram minner hun ikke hadde vært bevisst i sitt voksne liv. Hun opplevde det ikke som et visuelt, men som et taktilt minne. Lammeøre er en mye brukt hageplante på de britiske øyer, så for henne, med bakgrunn fra Skottland, hørte den til i barndommens kulturelle kontekst.

Også smak og duft knytter forbindelser til fortida. Londos er overrasket over hvor få som ”beskriver gommens njutningar i trädgården” i hennes undersøkelse, der uttrykk for estetiske synsopplevelser forekommer ti ganger så ofte som uttrykk for smak. Selv er jeg overrasket over hvor *ofte* mine informanter trakk fram smaksinntrykk i løpet av intervjuer som i hovedsak skulle dreie seg om stauder. De trosset dermed min avgrensing av temaet, noe jeg tolker som at smaksinntrykk er for dem en viktig side ved det å ha en hage. Sju av ti informanter trakk fram smaksopplevelser, på eget initiativ. Å gå ut i hagen for å plukke rips til

dessert blir framstilt som ”reine andakten”. Nypoteter til silda utover høsten, margerter og sukkererter til å putte rett i munnen, eplemos til myslien hele vinteren, sprø gulrøtter dyrket i melkekartonger; når informantene forteller om slike nytelser, vitner varmen i stemmen og blikket om at dette er ikke likegyldig for dem. En mann *må* ha litt tyttebærlyng i hagen, og kona forteller at det feltet får hun ikke lov til å røre:

K8: Så der får jeg ikke lov til å luke eller noe som helst, så det ser jo litt kaotisk ut, men her skal tyttebærlyngen få lov til å... ja, men den har jo fordobla seg! Den har jo det, så...

M: Er det lyngen eller bæra som er viktige for ham?

K8: Altså de ti bæra kan jo umulig bidra noe særlig! (Begge ler godt) Men akkurat tyttebærlyng, det er hans barndom. For han og faren skulle ha tyttebær, så de var jo på tyttebærtur og plukket tonnevis, har jeg følelsen av (K8 1945).

Kanskje har de ti bæra stor betydning likevel, siden deres fysiske tilstedeværelse er det som materialiserer forbindelsen mellom fortid og nåtid. I motsetning til fysiske gjenstander endrer ikke plantene karakter selv om årene går, de slites ikke ned eller får patina (Lowenthal 2003:239), men de gjenoppstår i samme form hvert eneste år. Om det er ti, tjue eller tretti bær spiller ingen rolle, for det er forventningen og alle minnene som smaken framkaller, som har betydning for ham. Minnene, som er bakgrunnen for å ha de bæra, har han delt med sin kone, og selv om hun kommenterer det litt spøkefullt, så er det tydelig at hun forstår og respektere hans ønsker. Fordi hun selv har tatt med seg flere planter fra sin barndoms hage på Vestlandet, skjønner hun hvor viktig det er for ham.

En annen informant har grønnsakshage der han dyrker blant annet poteter og sukkererter.

Dette er jo den type hage som jeg er vant til, *var* vant når jeg vokste opp. Så hadde vi sånn, vi hadde jo også stor nyttehage dengang, selvfølgelig, med poteter og grønnsaker og kål og alt som lå der, ved siden av en masse bær og sånn. Så vi brukte jo hagen. Jeg er vant til at vi bruker hagen og høster av hagen. [...] Jeg har jo venner som syns dette med sukkererter og sånn det er jo utrolig godt, og det er klart, dette var vi jo vant med i oppveksten, så det var jo sånn vi hadde det (M1 1950).

På femtitallet var grønnsakhagen en selvfølgelig del av en landsens hage, og ungene var vant til å gå og putte sukkererter i munnen. Dette ønsker informanten også å kunne erfare som voksen, og han gleder seg over å kunne dele den med venner. For dem er smaken av sukkererter uløselig knyttet til barndommens hage, og smaksopplevelsen forbinder dagen i dag med sommerdager for femti år siden.

Ikke minst duft framkaller minner. En kvinne ønsker å hente liljekonvall fra en bjørkelund på hjemgården til sin nåværende hage. Hun føler seg nær knyttet til denne bjørkelunden, der

hele skogbunnen er dekket av liljekonvall i begynnelsen av juni. Hun gjenkaller opplevelsen av å gå langs krøttervegen fra gården:

Den opplevelsen å så gå – i gamledager var det jo en veg i fra tunet og forbi fjøset, en krøtterveg – å gå forbi gjødselkjeller'n og den kustanken da, og så komma opp på den ryggen og bort, og så slår den liljekonvalldufta mot deg, altså sånn er det jo enda, men det er jo fravær av kumøkk, det er jo ikke der lenger. Men de derre kontrastene der! (K2 1955)

Erindringen om og opplevelsen av luktene preger minnet hennes, og selv om konvallen fortsatt vokser frodig på hjemgården, vil hun gjerne ha noe av den i sin nåværende hage. På spørsmål om det var noen spesiell grunn til at hun ville ha av akkurat den bestanden, svarte hun:

Det er jo veldig mye liljekonvall inni bjørkelunden, så det skader ingen å så ta med seg en spade eller to med det der. Så er det vel, ja tilgangen er enkel, og så syns jeg jo det er litt hyggelig å... altså bjørkelunden er jo et sted som jeg er, er nær knytt' til da. Så hadde det ikke regna så forferdelig på min femtiårsdag, så skulle vi hatt cocktailen i bjørkelunden! (K2 1955)

Skal hun ha liljekonvall i hagen, er det naturlig for henne å hente den der, fra den bestanden som hun er vokst opp med. Det at hun har fødselsdag midt under denne blomstringa, knytter henne nok enda sterkere til den duftende liljekonvallen.

Flere informanter forteller om hvordan opplevelsen av hageplanter knyttes til fødselsdager i familien. En kvinne forteller at silkepeonene ble regnet som litt finere enn andre stauder. "Pionroser, sa folk." Der i familien har rosa peoner alltid vært knyttet til svigerinnas fødselsdag. Hun ble født i juli 1940, og mora ble alvorlig syk i forbindelse med fødselen, men klarte seg heldigvis etter et langt sykeleie. Med denne fødselshistorien, og med fire eldre brødre, fikk nok den lille jenta noe særbehandling. "Hun var den eneste som hadde geburs. Og da kom mor K med peoner i bukett. Det var det fineste hun hadde å komme med," forteller hun som er husmor på denne gården i dag (K.S. kvinne 1947). Mor K bodde på en av de tidligere husmannsplassene under gården.

Denne historien gjør et dypt inntrykk. Som kvinne, mor og en elsker av peoner fornemmer jeg alle kontrastene i denne fortellingen: Fortvilelsen over mors sykdom, gleden over en lillesøster, lettelsen over at mora ble frisk igjen, lillesøster som får markert sin fødselsdag, de fire eldre brødrene som opplever at deres egne dager ikke markeres, sommervarme og peonduft, dekket kaffebord med kaker, kona på husmannsplassen som kommer til gården med det fineste hun hadde. For menneskene på denne gården assosieres peoner fortsatt til lillesøsters fødselsdag.

Historien rører ved flere dypt menneskelige følelser som mange kjenner seg igjen i, og den aktiverer latente sansefølelser. En sanser duft, sollys, farger, sommervarme og smaken av bløtkake, samtidig som en fornemmer sorg og glede. Alt går opp i en stor helhet som inneholder både konkrete og abstrakte elementer. Dette holistiske synet på menneskets livsverden, som behandler form og innhold som en helhet, står sentralt i den etnologiske kulturhistorien (Londos 1996:54). Ved hjelp av sansene, som vekker til live minner, knyttes det konkrete og det abstrakte sammen, og det opprettes forbindelser mellom fortid og nåtid.

Vi kan bare bevare små glimt av fortida, sier Lowenthal (2003:193). Men det er i mange tilfelle nok. Ingen har behov for en altomfattende opplevelse og et altomfattende minne om det som har vært, men noe av det viktigste og det beste ønsker vi å ta med oss gjennom resten av livet. Gamle hageplanter ser ut til å være ideelle i så måte, som formidlere av minner om det som er viktig for oss.

Kontinuitet og tilhørighet

Flere av informantene forteller at når de steller med plantene, kommer fortida nærmere. Jeg vil her undersøke hvordan dette kommer til uttrykk. Tankene flyr når de steller i hagen, og tankens flukt berører ofte de som tidligere stelte med plantene.

Nei, og så føler du, når du snakker om det som står her fra tidligere, så føler jeg at disse herre ”kyss meg over gjerdet” eller hva det heter, det er jo noe gammelt som har stått her, og har stått på samme sted. Og liksom det, det føler jeg er litt, ja litt henne da, hun som bodde her. Når jeg er der borte, da tenker jeg veldig ofte på henne. [...] Så er det det óg, at de må du jobbe littegranne med, for de blir ofte så høye at du må binde dem opp eller gjøre noe med de. Så du liksom må passe litt på de og følge litt med, innimellom (M1 1950).

Denne informanten har overtatt en eiendom med en stor hage anlagt på 1950-tallet. Han kjente den tidligere eieren som en respektert person i lokalmiljøet, men ikke som noen nær venn. Ved restaureringen av huset hadde de lagt vekt på ”å opprettholde mye av det 50-tallet som ligger i tak og vegger her”, slik at ”de tidligere eierne gjerne kan gå litt igjen her, hvis de føler for det.” Hagen omformet de i større grad etter eget behov. Det kom likevel fram at de ønsket å bevare noe av det gamle preget også i hagen:

Ja, når du sier planter, så er det klart, det er jo kanskje fremfor alt disse enkle rosene, hurdalsrose, prestegårdsrose heter det vel – det er jo et parti her, der har vi ikke gjort noe. Det står intakt som det har vært hele tiden. Bare tynner ut litt innimellom når det blir litt voldsomt. Og det føler jeg, for det er jo enkle roser og de står jo i kort tid, men det er jo fantastisk når de blomstrer. Og er, det er jo sånn typisk femtitall som jeg syns er litt trivelig i den sammenheng, og at det er noe som da liksom er urørt og som har fulgt eiendommen hele tiden, da. Som vi ikke har gjort noe med (M1 1950).

Den tidligere eieren er indirekte til stede i hagerommet, ikke bare som seg selv, men også som representant for den generasjonen og det tidsbildet hun tilhørte. Det var hun som ga hagen dens form, ut fra hva som var normene på den tida. Resultatet av hennes arbeid gir hagen det preg som de nye eierne setter så stor pris på. Periodiseringen av tida kommer inn som en faktor, og siden den aktuelle tidsperioden finner en god gjenklang i den nye eieren, ønsker de å beholde det opprinnelige preget, og dermed også flere av de gamle plantene.

Å respektere den tidligere eiers arbeid er også noe som flere av informantene trekker fram. Det gir dem følelsen av å ha overtatt en arv som har vært viktig for noen andre, og det å bevare dette videre er å respektere det som var viktig for dem.

Og de har jo anlagt den hagen, og brukt veldig mye tid, så naboen sa at de lå alltid i hagen med bøyd rygg. [...] Altså, sånn er jeg nostalgisk, da. Jeg liker at det – det er vel kanskje litt sånn, å hedre forgjengernes minne på den måten. Sjøl om ikke jeg har så nært forhold til de folka, så har jeg et nært forhold til den hagen de har lagd, og da syns jeg at det er fint at jeg – hvis jeg kan bevare og holde på det på mitt nivå, da (K2 1955).

Hun tenker på de som anla hagen med takknemlighet. Hun kjente dem ikke godt, men hun traff dem tilfeldig noen ganger. Da snakket hun alltid om hvor fin hagen hadde vært da de overtok den. Selv om den nå er atskillig mer overgrodd og noen av plantene er gått ut, er hagen et bindeledd som skaper en tilhørighet mellom dem. De deler opplevelser fra et felles rom. Det som gledet dem som skapte hagen, har også gledet dem som kom etterpå.

Enkelte av informantene har planter etter slektninger som de verken har møtt eller har kjent. Men like fullt representerer plantene en kontinuitet og tilhørighet, som gjør at de føler de blir kjent med slektninger som døde før de selv ble født. I en hage blir jeg presentert for rosa peoner i full blomst. De er etter informantens oldemor. Den opprinnelige planten er blitt delt, slik at hun nå har av denne peonen flere steder i hagen. Informanten er vokst opp i denne hagen, men tenkte aldri over plantenes betydning før hun flyttet hit med mann og barn på 1980-tallet.

K10: Og så føler jeg jo at jeg tar vare på en historisk arv etter oldemoren min, da. Jeg ble veldig nysgjerrig på henne. For jeg har sett bilder av henne, og hun ser ut som en steika tøff dame, og hun hadde tretten unger og så hadde hun hage, og... Jeg ble nysgjerrig på henne altså. For jeg vet nesten ikke noe om henne.

M: Og da blir plantene et slags bindeledd?

K 10: Ja. Og en måte jeg viser respekt òg, på en måte. Jeg tenker at jeg er også litt tøff dame, jeg skal ta vare på de, jeg. (Begge ler).

M: Ja, føler du slektskapet sterkere kanskje?

K 10: Ja, jeg gjør det, altså. Jeg synes at det er, det er spesielt at det er en i slekta mi som har planta dem. Jeg tror ikke det ville vært på samme måte hvis det ikke var sånn. Jeg hadde sikkert vært veldig glad allikevel, men, det er spesielt (K10 1955).

Den samme gleden opplever en annen kvinne, som sammen med sin mann har overtatt hus og hage etter mannens slektninger. De første årene sådde hun spennende frø fra Botanisk hages venneforening, men etter hvert forsvant interessen for alt det raffinerte hun kunne få tak i, og nå er hun bare glad om de frøsådde plantene dør, sier hun. Øynene er blitt åpnet for de gamle staudene og rosebuskene som stod i hagen fra gammelt av, og som hørte til i slektshistorien:

Da er det noe mer enn bare planten, da er det liksom livet i det. Det er vel det at jeg, og det syns jeg var det fantastiske med å få overta denne her hagen, da, og at [de] bodde her og var her, og [han] gikk og fortalte meg at ”ja, her er tante – astersene fra tante H i Vestfold.” Jeg fikk på en måte en sånn direkte kontakt med min manns familie, da. På den måten. Så når jeg går og steller disse plantene så tenker jeg jo da på bestemor og tante H, som jeg jo i og for seg har sett litt fotografier av og sånn, men plutselig så blir de jo levende! På en måte som de ikke ville blitt hvis jeg bare hadde sett i et album. Ja, da hadde jeg vel ikke husket hvem som var hvem etter hvert, men nå ser jeg jo, når jeg steller disse plantene eller klipper visne blomster eller tar inn en bukett [...] så tenker jeg jo på de personene! (K5 1950)

Georginer knyttes spesielt sterkt til den en har arvet knollene etter. Georgineknoller krever stell og riktig håndtering hvert eneste år, vår og høst, og de må sjekkes for fukt og tørke mens de ligger i hvile i løpet av vinteren. Nettopp denne stadige håndteringen ser ut til å gi en sterk kontinuitetsfølelse, slik at den en har arvet dem etter, ikke blir glemt. Flere forteller at eldre naboer har kommet til dem med knoller når de føler at livet går mot slutten, og de som overtar knollene setter sin ære i å ta vare på dem.

Et ungt ektepar arvet to knipper av gårdens georgineknoller da de var nygifte for rundt tjue år siden, og de forteller at de nå har femtifem kraftige knipper med knoller. ”De hører til her. Det er sånn det skal være,” sier de. For seks år siden fikk de dessuten overta en del knoller etter en nabo, som da var blitt en gammel dame. Hun døde noen år seinere, men hennes georginer lever i beste velgående hos mine informanter. ”Hvis E hadde sett dem nå, så hadde hu blitt stolt. Det er å ta vare på hennes minne. De var barna hennes. Hu stelte med dem og ga dem omsorg, og de betydde så mye for henne og de betyr så mye for oss. Og siden hun er borte, er det godt å knytte minnene til georginene” (K7 1965). De opplever det som en stor tillitserklæring å få overta disse knollene, og de steller dem like godt som de som hørte til på gården fra før. Minnene om giveren forsterkes gjennom plantene:

Når du kom til a E og så det gode ansiktet hennes midt blant de georginene, så skulle du være temmelig grinete for ikke å bli i godt humør. Det var en sånn godhet. Så jeg tenker mye på henne når jeg steller med de røttene. Det gir så mye glede igjen for så lite arbeid (M7 1965).

Etter at knollene er kommet i jorda, går dette ekteparet og følger med hele tida. Først gjelder det spiring, seinere gjelder det blomstring. Og når de begynner å blomstre, kan det godt hende at kona ringer til mannen på jobben og jubler: ”Nå kommer de! Nå begynner de!”

De kommenterer at E’s barnebarn har overtatt hjemmet hennes nå, og de har også arvet noen av georginene hennes. ”Men de gjør det ikke slik som E, at de holder rede på knollene, slik at de røde står for seg og de gule står for seg.” De første åra reagerte informantene mine på det, og de syntes ikke det var riktig overfor E’s minne. Men nå ser de at røttene blir skikkelig stelt, så det får bare være at de gule og røde står om hverandre. Plantene lever videre og E’s minne blir dermed hedret, det er det viktigste.

Slike minner er tilsynelatende svært private, knyttet til den enkelte person eller den enkelte familie. Men de er også forbundet med samfunnet rundt, gjennom at en snakker med andre om sine planter og om dem som hadde dem før. Så lenge en person blir snakket om, er han eller hun ikke helt borte. En behøver ikke å ha møtt en person for å holde minnet om ham eller henne levende. Finnes det et gammelt fotografi, noen opplysninger om personen eller en plante etter vedkommende, er det mer enn nok til å føle en samhørighet. Denne samhørigheten påvirker igjen vår identitet, og den knytter oss sammen med andre som deler vår bakgrunn, enten det gjelder lokalmiljø eller slekt (Blehr 1994:118, 120).

Gjennom det vi selv har opplevd og det andre kan fortelle oss, bygges vårt minnelager opp. Både familien, venner, lokalmiljøet og storsamfunnet bidrar med opplysninger som bygger vår egen identitet, og vi bidrar overfor andre. En gruppe som mobiliserer felles minner, bygger opp og forsterker minnene til gruppens individer, men de bygger dessuten opp en felles samhørighet (Lowenthal 2003:198). Denne felles samhørigheten er hele tida åpen for nye individer. De som ønsker å dele gruppens karakteristiske og dominerende trekk, det som er viktig for gruppen, er alltid velkomne. Dermed blir de individuelle minnene av betydning for en større krets. Denne kretsen omfatter ikke nødvendigvis et helt lokalsamfunn eller ei hel grend, men det forener individer med en felles interesse. Barbro Blehr bruker begrepet ”sublokale nettverk” (1994:124). Dette begrepet kan overføres til samtalen rundt plantene. Ved å snakke om dem som har hatt plantene før, utveksles informasjon som identifiserer personer, og som holder dem levende i andres bevissthet. Kontinuiteten i tid, rom og mellommenneskelige forbindelser opprettholdes.

Hukommelsen, vårt lager av minner fra eget liv, er nødvendig for vår opplevelse av å ha en identitet. Å vite hvem vi var bekrefter at vi er (Lowenthal 2003:197), og det bekrefter *hvem* vi er. Vår identitet skapes av summen av de samlede erfaringer vi har gjort oss, det vi har lært gjennom livet, og de valg vi har foretatt. Demente og personer med hukommelsestap mister sin identitet og blir mer eller mindre hjelpeløse, de mister orienteringsevnen både i rom og tid.

Minner er resultat av innsikt, relikter er resultat av prosesser (Lowenthal 2003:187). Bevarthageplanter er knyttet til innsikt om personer og steder i fortida. De er dessuten resultat av prosesser som innebærer vedlikehold og formering. Innsikten og prosessene bekrefter at fortida har eksistert. Plantene gir en håndgripelig forbindelse mellom fortid og nåtid. Fortida er borte, og menneskene kan være borte, men de levende plantene representerer en kontinuitet, som bekrefter den forbindelsen mellom tid og rom som er så viktig menneskenes identitet og trygghet.

Når våren åpenbarer seg

Opplevelsen av våren er sterk for oss som bor i nord. Når varmen, fargene og lyset kommer tilbake, skjerpes sansene våre. Vi gleder oss over at vinteren er over, og at naturen våkner til liv igjen. Primula og narsisser spirer og springer ut, vi gleder oss over gjensynet og følger dem dag for dag fram mot blomstring. Forventning og glede fyller oss, og mange opplever at barndommen kommer nærmere. Vårblomstene har en spesiell betydning for mange av oss.

En av informantene har en hage som ble anlagt på 1950-tallet, og som tidligere hadde vært eid av samme familie i nærmere tretti år. Da de overtok, var det fullt av russeblåstjerneforvillet i en rosehekk i hagen.

Vi kjøpte huset om vinteren og visste egentlig ingenting om noen hage i det hele tatt. Og så gikk snøen og så oppdager jo vi at her var det faktisk en planteskatt! Det begynte med krokus, som en fillerye bortover plenen, i alle farver, og så var det masse "scilla", i en uklipt rosehekk, og det var tre eller fire slags rosebusker, og – ja, masse forskjellig, stauder – og løkplanter. Så det var en fantastisk opplevelse, den hagen bare kom opp av seg sjøl (K2 1955)!

Da de skulle bygge terrasse, måtte en del av denne rosehekken spas opp, noe som førte til at de små, svarte løkene spredte seg over stor deler av hagen. "Så nå er det jo *veldig* mye "scilla" rundt huset her, men så er det jo også – og litt i plenen – og så er det jo også *fryktelig* mye på den derre komposthaugen, da" (K2 1955). Disse utsagnene rommer overraskelse og glede over helt uforvarende å ha overtatt en planteskatt som hun egentlig ikke følte seg fortjent til. I denne hagen er våren og forsommeren den beste tida. Etter at peonene har avblomstret, har

ikke hagen så mye å gi. Vårblomstene får dermed betydning som et av hagens mest karakteristiske trekk.

Russeblåstjerne var også en overraskelse for en annen informant. Hun vokste opp på Vestlandet, og der fantes den ikke. Hun hadde knapt sett denne planten før hun flyttet til Østlandet. Men da de flyttet inn i nykjøpt hus i 1983, vokste det russeblåstjerne mellom furutrærne ved innkjørselen.

Så var jo ”scillaen” det første som hadde mulighet til å komme opp. Så etter hvert skjønte jeg at nei, jeg ville ha ”scillaen” et sted den var synlig. Så dermed så ble det faktisk bare tatt opp imellom de derre furuene og plassert mer tilfeldig. Og nå så har jeg lyst til å splitte den litt opp når den har avblomstret. For nå syns jeg det er nydelig når jeg kjører forbi sånne tepper i blått. Så nå skal jeg bevisst prøve å spre litt her (K8 1945).

Othocallis siberica – russeblåstjerne og *Primula veris* – marianøkleblom forvillet i plen

Nå drømmer hun om store flater med russeblåstjerne om våren. Hageeiere tillater en stor grad av forvilling når det gjelder vårblomstene. Flere sier at de ønsker å se vårblomster i store mengder bre seg utover og helst formere seg fra år til år. Det er som om den lange, kalde vinteren skal fordrives av en overflod av vårblomster, som får lov til å spre seg langt utenfor blomsterbed og stauderabatter. Røtter og løker deles gjerne opp og spres, slik at de kan bre seg utover i ettervinterens triste, brune grasbakker.

Altså, du skal få se på bildet inne, at disse påskeliljene, de vokste vilt mellom frukttrærne. Og ved min barndom, og for så vidt i Skottland, der vokste de også vilt imellom trærne. De er ikke i bed for meg. Så derfor har jeg spredd de sånn, så kan de forhåpentligvis dukke opp her neste år. Sånn litt vilt, da (K8 1945).

Denne informanten hadde sin barndom på Vestlandet og i Skottland. For henne var ikke det naturlig å se påskeliljer vokse i bed, slik de ofte gjør på Østlandet. Bladverket hos påskeliljer og andre narsisser bør få visne ned i fred, slik at næring fra blader og stilk kan trekke seg ned i løken og gi ny vekstkraft neste år. Når de vokser i halvvill eng mellom frukttrær eller i grøftekanter, er ikke dette noe problem. Heller ikke når de vokser i bed. Men dersom de skal vokse i plen, bør ikke plenen klippes før nærmere St. Hans. Der denne informanten vokste

opp, var ikke dette noe problem, fordi gresset mellom frukttrærne først ble slått med ljå rundt midtsommer. Med vår tids krav til vedlikehold av plen, kan dette være vanskeligere for noen, skjønt ikke for denne informanten. Hos henne er toleransen overfor påskeliljene stor. ”Så får vi heller plages med at det står for eksempel påskeliljerester i plenen etter hvert. Vi får tilgi de det. Vi har hatt glede av dem før gresset kom. Ja, ikke sant? Jeg tror det må være noe sånt” (K8 1945).

Mange har den enkle, ville marianøkleblom i hagen. En av dem bor i et distrikt der den ikke vokser i naturen. Den må ha blitt tatt med fra en annen kant av landet og plantet inn i denne hagen, som ble anlagt for hundre år siden og var i samme families eie fram til 1980.

Der på yttersida der òg, der har je fønni marianøklebånd. Og et sted hvor det ligger steiner sånn i et rektangel, der òg kommer det opp. Så der har det sikkert vært marianøklebånd. [...] Men den marianøklebånd, der har jeg vel beholdt alle sjøl, tror jeg (ler), for det plukker jeg opp i plenen, har gjort, og nå er det vel kanskje blitt en ti-tolv planter, kanskje. Som jeg da har putte’ inn i bed. Og da må jeg fordele det jeg har og prøve å få mer (K6 1945).

Ut fra spredning og voksested trekker informanten den slutningen at marianøklebånd har vært i hagen fra gammelt av. Selv om hun gjerne deler opp andre planter og gir bort, så gjør hun ikke det når det gjelder marianøklebånd. Hun beholder alt hun finner for seg selv. Hun hegner om dem og gir dem omsorg, så de skal øke i antall og ikke forsvinne. ”Jo, de syns jeg det er fint å ha her, for dom har jo vært her bestandig. Og så er det jo gode planter som gir mye glede. Så de passer jeg på. Og deler. Og får mer og mer av. Jeg kan godt tenke meg å spre de utover heile området, ja” (K6 1945). Marianøkleblom fantes i hennes barndoms hage, og det er nok en viktig grunn til at hun er så glad i den. Hun kaller den for et barndomsminne, en plante hun var vant til. Hun mener at dette har betydning for at hun nå ønsker å ha den i hagen, og at hun prøver å formere den opp så mye som mulig.

En kvinne født i 1958 forteller om blomsterlia i beitelandskapet like ved gården da hun var barn. Der vokste marianøkleblom i store mengder.

Der var jo masse, ikke sant, store områder, og her var vi jo der dyra gikk og hvor det var blomsterenger, så vi plukka jo, vi plukka jo blomster sikkert annenhver dag! Ja, det er jeg sikker på. Og jeg husker jo liljekonvall, som er jo ikke er der lenger, og den gule som jeg nevnte for deg i stad, den, å, den er jo så vakker, med de klokkene (K3 1955).

Her tenker hun på marianøkleblom, som hun forbinder med våren, den tida av året ”når vi fulgte med på alt,” alt som våknet til liv etter vinteren. Hun bor fortsatt på den samme gården, og lenge vokste det marianøkleblom forvillet i plenen under et av de store trærne i hagen, men

nå er den forsvunnet. Hennes mor bor i dag noen kilometer unna, og hun har marianøkleblom på sin nåværende tomt. Informanten vurderer å hente planter derfra for å plante inn på nytt; ”for det er en av de gamle blomstene som burde være her.”

Begge disse informantene gir uttrykk for at marianøkleblom har betydning for dem, både fordi de hørte til i hagen fra gammelt av, fordi de husker dem fra barndommen og fordi de forbinder den med våren. Disse plantene blir et uttrykk for kontinuitet i deres liv, og de ønsker å ha dem rundt seg. Eva Londos (1993:205) behandler samme fenomen i forhold til hvordan folk pryder veggene i hjemmet sitt. Når en i sitt eget konstruerte miljø innlemmer elementer med assosiasjoner til egen fortid, mottar en positive og beroligende signaler som bekrefter den egne personen og ens egen plass i historiens gang.

Begrepet ”nostalgi” kommer av de greske ordene *nosos* som betyr hjemkomst, og *algos*, som betyr smerte eller sorg, og ordet betegnet på 1600-tallet en smertefull, sykeliggjørende lengsel etter hjemmet eller hjemlandet, gjerne framkalt av sanseinntrykk (Lowenthal 2003:10). I dag brukes ordet for det meste om en lengsel tilbake i tid, og også i våre dager aktiviseres denne lengselen gjerne av sanseinntrykk. Planter, dyr og fugler fungerer nostalgisk på en annen måte enn gjenstander og personer. Flora og fauna har evnen til å frambringe assosiasjoner og minnebilder direkte fra barndommen til nåtida på en levende og umiddelbar måte. Plantene oppleves ikke som individer, men som kategorier, og dermed kan en primula som plukkes av en sekstiåring gjenkjennes som den samme primulaen han plukket som barn (Thomas 1984:253).

En stor del av vårt minne er personlig, det bygger på egne erfarte opplevelser. Ved å verne om våre minner, verner vi om basis for vår personlighet (Lowenthal 2003: 194f). Det å ha planter som assosieres med barndommen, blir dermed en svært personlig ting. Det handler ikke om å skaffe seg status eller å imponere noen, men om identitet, tilhørighet, velvære og trygghet. Plantene får betydning ved at de formidler de samme sanseimpulsene som da en var barn. De oppleves som noe privat og personlig, på samme måte som minnene om egen barndom er private og personlige.

En kvinne forteller at hun har fjernet det store staudebedet som mora hadde i hagen, men noe har hun tatt vare på: ”Og jeg har også tatt vare på alle de aurikkel-, mainøkkeltypene som var der borte. [...] Dom blomstrer så tidlig om våren! Og det, det er det jeg går og venter på!” (K4 1945). På spørsmål om hun syntes de var verdifulle bare fordi de kom tidlig om våren, eller fordi hun visste at hennes mor også hadde hatt dem, svarte hun, etter en liten tenkepause:

Jo, det er, det er jo klart det at det har litt med moder'n å gjøre òg, for det atte, ja, jeg er jo akkurat lik henne sånn. Ja, hu også gikk jo og venta på at dem sku komme. Runde på runde. Ut og kikka. Og akkurat sånn gjør jo jeg og! Så det er klart, det er noe med... men jeg tenker aldri sånn: "Ja, ja. Dissa har a mamma hatt." Men hu er så mye med, liksom... Jeg er inni dagbøkene hennes, vet du, og leser. Og der står det jo: "Har sett første mainøkkel," og "har sett første sånn og sånn" (K4 1945).

Mor og datter har hatt det samme forholdet til "mainøkklene" som vårens budbringere.

Opplevelsen av forventning knytter dem sammen. Vissheten om fellesskapet rundt planten, gjør planten i seg selv mer verdifull, og den blir derfor tatt vare på av datteren.

Forventning forutsetter gjenkjennelse, og gjenkjennelse forutsetter minne og hukommelse. David Lowenthal diskuterer hvordan relikter bringer fortida inn i nåtida. Han er sparsom med å definere begrepene han bruker, men han åpner for at levende natur kan betraktes som et relik:

Tangible relics survive in the form of natural features and human artifacts. Awareness of such relics enhances knowledge gained through memory and history. But no physical object or trace is an autonomous guide to bygone times; they light up the past only when we already know they belong to it (Lowenthal 2003:238).

Plantene har en historie knyttet til informantenes liv, de hører til i deres fortid. Den sansede fortida er en funksjon av atmosfære, like mye som av sted (Lowenthal 2003:240). For informantene gir sansingen av disse blomstene en atmosfære av vår. Denne atmosfæren hjelper dem til å oppleve og sanse hele begrepet *vår*, slik deres samlede erfaring har lagret begrepet *vår* i bevisstheten og i sanseapparatet. Ved å plukke store buketter i barndommens blomsterli, eller ved å følge med når vårblomstene kommer og brer seg utover, gjenoppleves hele den atmosfæren de forbinder med *våren*. Fortida blir til stede i nåtida, grensene i tid og rom viskes ut.

Å bytte planter

Den vanligste måten å få stauder på, har vært ved å bytte eller få planter. Slik kunne plantene vandre fra hage til hage, fra mor til datter, fra venn til venn eller fra nabo til nabo. Denne tradisjonen er fortsatt i høyeste grad levende. Alle mine informanter har fått eller byttet til seg planter i løpet av de siste ti år. Denne byttingen hviler på en sedvane som fortsatt styrer folks tanker og handlinger, til tross for at de økonomiske betingelsene i dag er annerledes enn de var for 50-100 år siden. Det ser ut til at plantene har fungert mer som et bindeledd mellom mennesker enn som et økonomisk system, og jeg vil nå undersøke bakgrunnen for denne sedvanen, og hvorfor vi fortsatt holder på den.

Å bytte planter skjer stort sett innenfor faste sosiale rammer. En bytter som regel med naboer og venner. Fra gammelt av fantes det en del uskrevne regler. ”Du skal helst bli tilbudt,” sier noen av mine informanter. Dette bunner i en beskjedenhet som før var en dyd og ble ansett som en positiv egenskap. Men en kunne gjerne si: ”Å, den var fin!” for å antyde at det var noe en ønsket seg. I noen tilfelle ble en da tilbudt å få ei rot, ellers måtte en bare håpe på bedre lykke en annen gang. En kvinne fra Ullensaker fortalte at hennes mor hadde en liten narsiss som hun ikke syntes var spesielt fin, mens Margit, en av naboene hadde en som var større og med sterkere farge, som mora ønsket seg veldig. ”Mor fikk den på 1960-tallet. Da hadde Margit hatt den i mange år. Den går i hvert fall tilbake til 1940-tallet. Mor snakka om den i mange år før a fikk den. – Det var vel det at a ikke ville spørre.” (Plantearven 2004/1, kvinne 1940).

Fortsatt i dag skal en helst bli tilbudt, selv av nære venner. Det kan ha sammenheng med at en ikke ønsker å stille den andre i forlegenhet dersom vedkommende ikke føler at overskuddet er stort nok til å dele. Det kan også henge sammen med en respekt for at hagen er et svært privat område, der en gjest vokter seg vel for å opptre påtrengende.

M: Er det sånn at du ber om å få?

K10: Nei, de spør om jeg vil ha, og så sier jeg tusen takk, og så har som regel jeg noe de vil ha. Vi bytter, da. Og så syns jeg det er veldig hyggelig, og så går jeg rundt og tenker på Kristian, ”det er Kristianliljen”, og sånn. Så er det Anders-akeleien, og så har jeg Charlotte-lilje borte et annet sted, og så har jeg Helga-akeleier borti her. Det er sånn (K10 1955).

Dette utsagnet illustrerer godt hvordan byttingen vanligvis foregår. Men en kan også bli tilbudt planter når noen har ryddet i staudebedet og fått et overskudd av røtter, uten at giveren forventer å få noe tilbake. Den som får, føler glede og takknemlighet over å ta imot.

Det hender at folk tar mot til seg og spør fremmede om å få planter. En informant forteller at hun ønsket å bygge opp et peonbed, fordi hun synes peoner er så vakre. ”Så jeg har liksom hatt en... litt piondille! Samlemani!” forteller hun, og dette lider hun av fortsatt. Derfor hadde hun flere ganger spurt om å få ei rot, hvis hun har sett ”noe veldig lekkert” i nabolaget. Det har aldri vært noe problem.

M: Er det da sånn at du føler at du kan spørre om å få det, fra hvem som helst?

K5: Ja, det... det har jeg gjort. [...] Og jeg har aldri møtt noen som har blitt sur for at jeg har gått inn og spurt om jeg kunne få ta noen. Alle har syntest det har vært veldig hyggelig (K5 1950).

Å ta kontakt for å tilby noe i bytte dersom en ser noe en ønsker seg, er også en akseptabel løsning. En av informantene har et langt georginebed ut mot vegen, og ofte kjører folk

langsomt forbi utenfor gjerdet deres og beundrer blomsterprakten. For noen år siden stoppet en fremmed mann utenfor hos dem og tilbød dem knoller av skaugumbegonia i bytte mot georginer (K7 1965). Det syntes de var hyggelig.

I det hele tatt ser det ut til at folk med interesse for gamle hageplanter er sjenerøse mennesker som gjerne deler med andre. Ved behov hjelpes unge husmødre i gang, slik at de har noe å starte med. Slik var det også på femtititallet. ”Jeg måtte jo *få* det, da. For jeg hadde ingenting å bytte med. Men jeg var heldig, jeg fikk da en del! Jeg fikk hjemmefra. A mor, hu samla no planter tel meg, da. Fra noen som hu kjente” (K9 1935). Informanten hadde fått noe fra sin mor, noe fra svigerinna og noe fra venninner. Så selv om skikken tilsa at det skulle være en form for likevekt i byttingen, var det ingenting i vegen for å bli hjulpet i gang. En ytelse uten gjenytelse er tydeligvis ikke noe problem når det gjelder staudebytte.

Det er et visst element av økonomi i dette, i den betydning at en gjennom bytte av planter unngikk å bruke penger i en tid da det ikke var mye kontanter i omløp blant folk. Utsagn som ”- Nei, vi hadde ikke noe penger å kjøpe for,” ”- Jeg kan ikke tenke meg hu kjøpte noe, hu var veldig forsiktig med pengepungen,” eller ”- Svigermor sløste ikke med pengene” når jeg spør om de kjøpte planter, viser at ervervelse av stauder ikke var knyttet til pengehusholdet i de miljøene der mine undersøkelser er foretatt. En undersøkelse i byområder, der folk stort sett har hatt inntekt knyttet til lønnsarbeid, vil sannsynligvis vise et annet bilde.

”Og så må du ikke takke,” sies det. Dette bunner i en form for overtro: ”Du må aldri takke for en plante. Da vil den ikke vokse og trives,” sier folk. Men mange føler at de bør uttrykke en form for takknemlighet likevel, og da omgår de skikken ved å si: ”Men jeg takker ikke!” Dette gjelder hageplanter. For stueplanter gjelder det at stiklinger skal stjeles, ellers vil de ikke klare seg. Vi kan tro at vi er moderne mennesker, men slike tanker lever fortsatt i beste velgående.

Sosialantropologen Tian Sørhaug diskuterer blant annet kontrasten mellom *gaven* og *varen* i sitt essay ”Det moderne og det autentiske” (Sørhaug 2004). ”I en gave sitter det en person,” skriver han, og denne personen, eller giveren, lar seg ikke skille fra gaven. Gaven får en unik verdi og sosial kraft som følge av dens historie og de hender den har passert igjennom. ”Og denne historien taler til oss. Gaven arbeider. Det sosiale virker i og gjennom tingen” (Sørhaug 2004:72). En av informantene uttrykker dette slik:

Og så det å *få* en ting – jeg syns jo og det var moro det at ho mor delte de staudene ho hadde og spurte om jeg ville ha det. I tillegg til at jeg òg fikk sommerblomster som ho hadde frøsådd og slik. Så det syns jeg fortsatt, sjøl om jeg òg kjøper stauder, så er det ekstra moro med de en får! [...] Det er en god tanke om å dele

godene, det er å dele gleder med hagevenner. Og jeg husker stort sett hvem jeg har fått planter av, ja. Det er akkurat som med kakeoppskrifter, det, så skriver jeg alltid navnet etter, og det, ja det er et godt minne. Det er et godt minne en har (K6 1945).

Mottakeren skiller ikke mellom person og ting, og det opprettes en helt spesiell sosial relasjon mellom giver og mottaker: ”Objektene *er* disse relasjonene helt konkret og substansielt. Gaven [...] *forbyr* en differensiering mellom tingen som ting og tingen som sosialt budskap” (ibid.). Dette blir svært tydelig når folk forteller om plantene sine. De snakker ikke bare om hvordan planten blomstrer i år sammenlignet med tidligere år, eller om de synes den er vakker eller spesiell; de snakker om hvem de har fått den fra. Giveren er uløselig knyttet til planten, og hvis de i enkelte tilfelle ikke husker hvem de har fått den fra, framhever de det som merkelig, og veldig irriterende. Det er som om noe av plantens verdi har forsvunnet for dem.

Tidligere representerte tradisjonen med å bytte planter en mentalitet knyttet til å ikke bruke penger, å dele gleder og å bidra til fellesskapet. Selv om den personlige økonomi i dag tilsier at de aller fleste har råd til å kjøpe sine hageplanter, lever mye av den gamle mentaliteten fortsatt. Jeg tolker informantene dit hen at denne mentaliteten, som i ytre form er en sedvane med faste regler og koder, er noe de verdsetter. Plantene representerer og bekrefter et forløp, der tid, rom og andre mennesker er involvert. Dermed definerer og bekrefter disse plantene individets plass og tilhørighet til et miljø som individet ønsker å tilhøre. Hageeieren ser seg selv som en del av en sammenheng og en tradisjon.

Planter en kjøper har ikke disse verdiene. De er like nøytrale som pengene de betales med. De har ingen historie eller minner knyttet til seg, og de representerer ingen kontinuitet i tid og rom. Den som tar vare på gamle hageplanter, tar også vare på tradisjonelle verdier. De ønsker å holde fast ved det nære, det som binder individene, rommet og tida sammen.. De dyrker plantene som en bekreftelse på egen tilhørighet til et lokalmiljø, ei slekt eller et geografisk område.

Femte del: Avslutning og konklusjoner

Som vist tidligere i oppgaven kan både plantene i seg selv og muntlige, trykte og ikonografiske kilder gi forskjellige slags kunnskaper om gamle hageplanter. Ved å nytte disse kildetyperne, i samvirkning eller hver for seg, har jeg vist hvordan hageplantenes historie i Norge kan bygges opp, og jeg har gitt noen eksempler på hvilken betydning gamle hageplanter kan ha for folk i dag. Kildematerialet har et stort potensial og kan brukes til å gi svar på andre spørsmål enn de jeg har stilt, for eksempel kan en rekonstruere andre planteslekters historie, en kan undersøke hvordan plantene brukes i hagerommet og bruken av plantenavn, eller en kan se på stell av plantene i et kjønnsperspektiv.

I siste del av oppgaven vil jeg imidlertid løfte problemstillingene i fjerde del opp et nivå, for å diskutere hvordan bruk av hageplantene kan sees i forhold til noen av modernitetens problemer.

Trekk ved moderniteten

Moderniteten er knyttet til framveksten av moderne vitenskapelig tenkning. Den kjennetegnes av troen på at menneskets situasjon stadig kan forbedres, ved hjelp av erfaringer, fornuft og logisk tenking (Giddens 1997:11). Dette har ført til store endringer i menneskenes liv, ikke bare i Europa, der moderniteten oppstod, men i hele verden. De tradisjonelle formene for sosial orden er endret, både på det globale, lokale og personlige plan, og endringene skjer med en hastighet og med konsekvenser som kan se ut til å være kommet ut av kontroll (ibid.:1997:13f).

Moderniteten har brakt med seg mange endringer som har gjort våre omgivelser tryggere og enklere. Vi er omgitt av ekspertsystemer som legger hverdagen til rette for oss. Men samtidig må vi stole på at disse systemene fungerer slik de er ment. Vi blir prisgitt krefter og sammenhenger som ligger utenfor vår kontroll. Disse ekspertsystemene forutsetter og innebærer en adskillelse av tid og rom, og de fjerner mange av våre sosiale relasjoner fra en umiddelbar kontekst (Giddens 1997:27ff).

All menneskelig aktivitet innebærer en form for refleksivitet, det vil si at vi tenker over årsakene til at vi handler som vi gjør og tilpasser praksis deretter. Sett i forhold til videreføring av tradisjoner betyr det at så lenge en tradisjon fungerer i forhold til helheten, opprettholdes den, eventuelt med små endringer. Tradisjonene og deres symboler holdes i ære, og enhver aktivitet eller erfaring plasseres inn i en kontinuitet av fortid, nåtid og framtid (Giddens 1997:34). Men i det moderne samfunn kan denne refleksiviteten få som konsekvens

at sosiale praksiser omformes og revideres kontinuerlig, fordi refleksiviteten inkluderes i selve fundamentet for systemets reproduksjon. Endringenes hastighet og fenomenenes omfang blir større enn de noen sinne tidligere har vært. Hva som er sikker viten blir omfattet med usikkerhet, og vi vet aldri når gjeldende praksis eller gjeldende viten revideres (Giddens 1997:34f). Vi må hele tida være mentalt forberedt på endringer, enten det gjelder i den nære, personlige eller i den omfattende globale kontekst. Reorganisering av arbeidsplasser og global oppvarming er elementer som tar stor plass i menneskenes tankeverden, enten de har innflytelse over dem eller ikke. Giddens skriver:

Moderniteten viser seg å være gåtefull i sin kjerne, og det synes ikke å være noen måte å løse denne ”gåten” på. Vi står tilbake med spørsmål der det tidligere syntes å være svar [...]. En allmenn bevissthet om fenomenet blir til en uro som rammer alle (1997:42).

Moderniteten har løsrevet tid fra rom, og den har ført til en uforutsigbar endring av tradisjoner og verdier. Denne ustabiliteten ser det ut til at mennesker prøver å kompensere for ved å søke til kulturuttrykk som virker beroligende og gir trygghet. Noen går turer i skog, mark eller fjell, andre dyrker sin hage. Noen av disse sistnevnte tar vare på gamle hageplanter, som for dem gjenoppretter forbindelsen mellom tid og rom.

Minner er resultat av innsikt, relikter er resultat av prosesser (Lowenthal 2003:187). Bevarte hageplanter er resultat av prosesser som vedlikehold og formering. Dessuten er de ofte knyttet til definerte steder og personer. Modernitetens problem, der tid og rom mister den gjensidige fysiske tilknytning, får ikke innpass her, for plantenes eksistens er avhengig av menneskenes stell av staudebedene over lang tid, og dermed holdes minnene om personer og steder levende. Selv om både fortida og menneskene er borte, bekrefter plantene at de har eksistert. Innsikten og prosessene, og dermed forbindelsen til disse stedene og personene, bekrefter hverandre.

Som nevnt over kjennetegnes moderniteten av ekspertsystemer. Et av disse ekspertsystemene er pengesystemet. Penger fungerer som et symbolsk tegn, som har en nøytral verdi, uavhengig av hvem som håndterer dem eller hva som utveksles. De er en upersonlig målestokk, som gjør det mulig å utveksle gjenstander og tjenester (Giddens 1997:24). Men dette innebærer som regel at varen, som utveksles mot pengene, er nøytral.

Jeg har tidligere trukket sammenligninger mellom plantebytte og gaveutveksling. Gaven er langt fra nøytral, slik som varen er. Gaven er uforenlig med modernitetens forventninger om globale sammenhenger og pengeflyt over store avstander. Jeg ser på det å bytte planter som en umoderne side ved vår moderne kultur, som mange mennesker holder fast ved, ikke av

økonomiske årsaker, men av følelsesmessige årsaker. Plantebytte knytter dem til et sosialt nettverk som er forankret i både tid og rom, noe som gir det både en verdi og en betydning som bærer av minner.

Det umoderne i mennesket

“There is no perception which is not full of memories. With the immediate and present data of our senses, we mingle a thousand details out of our past experience” (Bergson sitert i Stewart 2005:59). Som tidligere vist, kan sanseopplevelser i hagen formidle mange minner. Plantene blir å oppfatte som minnegjenstander, som folk ønsker å omgi seg med fordi de har en verdi for dem. I tråd med Susan Stewarts tanker blir derfor hagens estetiske former, altså dens planteutvalg og utforming, ofte preget av hvilke minner de ønsker å bevare. Plantene representerer kontinuitet, og de holder forbindelseslinjene til fortida åpne. Sanseopplevelsen av plantene fører til en syntese av forestilte og materielle erfaringer (Stewart 2005: 64), som framkaller minner om mennesker, situasjoner, steder og følelser. Grensene mellom tid og rom viskes ut, ulike rom og ulike tider oppleves i en innbilt samtidighet.

Den sanselige opplevelsene av plantene er på samme tid strengt privat og del av en felles sosial verden. Egne planter er private, men de deles med andre i et fellesskap, knyttet til byttetradisjoner, samtaler rundt plantene og utveksling av erfaringer. Dette kan karakteriseres som en umoderne del av vår moderne verden, knyttet til verdier som er løsrevet fra status, økonomi, framdrift, effektivitet, vellykkethet. Det handler om verdier knyttet til langsomhet, nytelse, stabilitet, kontinuitet, trygghet, identitet. Denne opplevelsene av det umoderne deles med en krets av likesinnede, dermed framstår den både som privat og som del av et kulturelt fellesskap.

Et fenomen blir tydeligere dersom det sees i motsetning til noe annet. Mine informanter kan sees i kontrast til dem som Ingvill Hoftun i sin hovedoppgave kaller ”formalister”, en kategori som også Gry Ingunn Eliessen gjenkjenner i sin undersøkelse av et byggefelt i Fet. Det viktigste for formalistene er at hagen er en lettstelt og velstelt ramme rundt huset. ”Den formalistiske hage er dyrket fram på et gartneri, og den fremstår som ferdig med en gang den er anlagt” (Hoftun sitert i Eliessen 2005:128). I en slik hage betraktes plantene ”mer som ting enn som vekster” (ibid.), og vintergrønne planter og sommerblomster i krukker er typiske elementer. Flere av mine informanter definerer seg selv som genuint planteinteresserte, og påpeker at de er forskjellige fra de som kjøper seg ferdig anlagte hager uten personlig

engasjement og uten kjærlighet til plantene. Å ha en slik upersonlig hage utenkelig for dem, fordi den mangler noen av de viktigste dimensjonene: tilhørigheten og kontinuiteten.

I forbindelse med utbygginga av Gardermoen ble dette konkretisert på en ubehagelig og unødvendig måte. Etter at eiendommene var blitt taksert, var det forbud mot å fjerne noe som helst, både ute og inne. Det ville føre til fratrekk i erstatningssummen. Dette opplevde folk som svært urimelig. ”Du kunne jo ha fått litt mer frie tøyler til å ta med deg for eksempel blomster og busker [...], men det var jo fullstendig tabu. Det var det bulldosera som skulle ha” (Swensen 1998:40). Flere trosset denne regelen. De ”lurte seg” til å ”stjele” noe av plantene. Det var en strategi for å skape en kontinuitet mellom det gamle og det nye hjemmet, for dermed å dempe smertene ved bruddet (ibid.: 41, 101).

De små og de store fortellingene

I hjemmets have lever man og lever med sine planter, hvorav hver enkelt er knyttet til familien med sin særskilte historie, derfor kan ikke et individ som regel ombyttes med et andet som gir samme eller en bedre skjønnehetsvirkning f. eks. den gamle røde pæon (bonderosen) som man har elsket vil man ikke gjerne bytte med en av de nyere sorter, selv om disse er vakrere. [...] Det er ikke individernes skjønnhed absolutt, men de billeder de enkelte er i stand til at fremtrylle i erindringen, som skaper den hjemlig hygge, som bør være og som fandtes i ældre haver, men som vor rastløse tid har jaget bort (Skancke 1926:33).

Dette sitatet er skrevet av gartner Bjarne Skancke i 1926, og det viser at hageplanter som uttrykk for kontinuitet og tilhørighet ikke er noe særegent for vår tid. Han var ansvarlig for hagebruket ved Akershus landbruksskole, før han etablerte sitt eget gartneri i Vormsund. Han var dessuten en nær venn av Martin Døsen, den første bestyreren ved Akershus landbruksskole og den ledende kraften i oppbyggingen av Gamle Hvam museum. Det ville nok ha gledet begge disse å se at museet nå bygger opp en samling med gamle hageplanter, der det også tas vare på plantenes historie.

Det er umulig for museene å formidle den totale fortida, men det bør ikke hindre oss i formidle de små delene. Mange av de besøkende ved Gamle Hvam museum gir uttrykk for at de kommer dit fordi de ønsker å oppleve det tidløse. I tillegg til ”de store fortellingene”, de overgripende historiske linjene som plasserer menneskene i den store sammenhengen, ønsker de besøkende å få formidlet ”de små fortellingene”, de innadvendte historiene som handler om personlig identitet, minner og følelser. Når besøkende vandrer blant de museets stauder og prydbusker kommer både følelser og engasjement fram, fordi plantene hører hjemme i deres egen personlige fortelling om barndommens hage, bestemors planter eller ferier på landet i barndommen.

Hagen på Gamle Hvam fungerer som et klonarkiv, det vil si som et bevaringssted for historiske hageplanter. Gjennom samarbeid med Norsk Genressurssenter er museet engasjert i arbeidet med å sikre en god og bærekraftig forvaltning av nasjonale plantegenetiske ressurser, og museet driver med veiledning og informasjonsarbeid rettet mot publikum. Dermed får plantene og minnene en plass i et større kulturelt fellesskap, der vi formidler de store fortellingene, de som forteller om hvordan plantene kom til vårt land og til vårt distrikt, og hvordan dette henger sammen med religioner, store oppdagelsesreiser, kolonisering, utvikling av verdenshandelen og moderne vitenskap.

Min konklusjon er at folk i dag har to ulike tidsforståelser, både en kontinuerlig og syklisk, og en lineær og utviklingsbasert tidsforståelse. Begge disse er vesentlige for dagens mennesker. Modernitetens systemer er nødvendige for at vi skal fungere i vår samtid, men de umoderne og tradisjonelle sidene ved livet er nødvendige for at vi skal overleve mentalt. Det er et stort behov i vår tid for å kunne trekke seg tilbake til et skjermet rom, der nåtida ikke trenger seg på. Gamle hageplanter og andre ting som inngår i våre samlinger av minnegjenstander, vil fortsatt være viktige for dem som ønsker å opprettholde en forbindelse til fortid, tradisjoner og lokal tilhørighet.

Vedlegg 1: Tabell over stauder funnet på Østlandet 2003-2005

STAUDENES ANTALL OG FOREKOMST

Vitenskapelig navn følger Lid & Lid 2005 der ikke annet er nevnt.

Under norsk navn står bokmålsformen og evt. den nynorske formen som Lid & Lids Norsk flora bruker.

"KL" refererer til Knut Langelands "Stauder i norske hager" (Langeland 2005) eller "Blomsterløker og knoller" (Langeland 1995)

Der kun slektsnavnet er nevnt, har det ikke vært grunnlag for å kunne bestemme artene nærmere ved utarbeidelse av tabellen.

Tabellen må betraktes som et arbeidsredskap som viser en tendens som må undersøkes nærmere.

		Indre			
		Østland	Østfold	Sum	%
		25 hager	16 hager	41	
<i>Paeonia lactiflora</i> (KL)	Silkepeon	18	11	29	0,70
<i>Aquilegia vulgaris</i>	Akeleie	17	8	25	0,60
<i>Hemerocallis lilioasphodelus</i>	Gul daglilje	14	8	22	0,50
<i>Iris x germanica</i>	Hageiris	10	4	14	0,30
<i>Lysimachia punctata</i>	Fagerfredløs	11	6	17	0,41
<i>Papaver orientale</i>	Orientvalmue	8	8	16	0,39
<i>Phlox paniculata</i> -hybrider (KL)	Høstflops	10	7	17	0,41
<i>Iris sibirica</i>	Sibiriris	17	3	20	0,49
<i>Lupinus polyphyllus</i>	Hagelupin	8	8	16	0,39
<i>Paeonia officinalis</i> /x <i>festiva</i> (KL)	Klosterpeon/bondepeon	14	1	15	0,37
<i>Aconitum x stoerkianum</i>	Prakthjelm	13	7	20	0,49
<i>Bergenia cordifolia</i> /x <i>crassifolia</i>	Hjertebergblom/ spadebergblom	7	6	13	0,32
<i>Centaurea montana</i>	Honningknoppurt	6	6	12	0,29
<i>Hosta</i> sp.	Bladlilje	8	5	13	0,32
<i>Solidago canadensis</i>	Kanadagullris	9	7	16	0,39
<i>Dianthus barbatus</i> /x <i>deltoides</i>	Busknelik/engnelik	8	5	13	0,32
<i>Vinca minor</i>	Gravmyrt	8	4	12	0,29
<i>Doronicum columnae</i> /x <i>pardalianches</i>	Smågullkorg/hjertegullkorg	11	2	13	0,32
<i>Aruncus dioicus</i>	Skogskjegg	8	5	13	0,32
<i>Astilbe</i> x <i>arendsii</i>	Astilbe, sildrespir	8	7	15	0,37
<i>Cerastium arvense</i> /x <i>tom.</i> /x <i>bieber.</i>	Storarve/filtarve/sølvarve	5	4	9	0,22
<i>Lilium martagon</i>	Krøll-lilje	9	5	14	0,34
<i>Malva moschata</i>	Moskuskattost	9	5	14	0,34
(<i>Dicentra</i>) <i>Lamprocapnos spectabilis</i>	Løytnantshjerte	6	12	18	0,44
<i>Lilium bulbiferum</i> / x <i>hollandicum</i> (KL)	Brannlilje/hagelilje	9	6	15	0,37
<i>Rudbeckia laciniata</i>	Gjerdeshatt	9	2	11	0,27
<i>Convallaria majalis</i>	Liljekonvall	5	5	10	0,24
<i>Narcissus poeticus</i>	Pinselilje, enkel eller fylt	7	5	12	0,29
<i>Primula</i> x <i>pubescens</i>	Hageaurikkel	7	5	12	0,29
<i>Hemerocallis fulva</i>	Brun daglilje	9	4	13	0,32
<i>Sedum acre</i> /x <i>Phedimus hybridus</i> / <i>Ph. Spurius</i>	Bitterbergknapp/sibirbergkn./gravbergkn.	6	4	10	0,24
<i>Stachys macrantha</i>	Prydbetonie	5	2	7	0,17
<i>Aster amellus</i> /x <i>novi-belgii</i>	Aster	8	3	11	0,27
<i>Euphorbia cyparissias</i> /x <i>polychroma</i> (KL)	Sypressvortemjolk/vårvortemelk	6	2	8	0,20
<i>Polemonium caeruleum</i>	Fjellflokk	10	1	11	0,27
<i>Thalictrum minus</i>	Kystfrøstjerne	9	4	13	0,32
<i>Astrantia major</i>	Stjerneskjerm	7	3	10	0,24
<i>Rheum</i>	Rabarbra	4	5	9	0,22
<i>Delphinium</i>	Ridderspore, riddarspore	8		8	0,20
<i>Dicentra formosa</i> /x <i>eximia</i>	Småhjerte/fenrikshjerte	7	3	10	0,24
<i>Geranium</i>	Storkenebb	1	1	2	0,05
<i>Hesperis matronalis</i>	Dagfiol	3	1	4	0,10
(<i>Scilla</i>) <i>Othocallis siberica</i>	Russeblåstjerne	5	2	7	0,17

Veronica spicata/austriaca/longifolia	Aksveronika/prydveronika/storveronika	6	1	7	0,17
Campanula glomerata	Toppklokke	6	3	9	0,22
Campanula rapunculoides	Ugrasklokke		2	2	0,05
Symphytum	Valurt	6		6	0,15
Leucanthemum vulgare	Prestekrage	5		5	0,12
Lilium lancifolium (KL)	Tigerlilje	5	4	9	0,22
Omphalodes verna	Vårkjærminne	1	1	2	0,05
Papaver croceum	Sibirvalmue	5	1	6	0,15
Polygonatum multiflorum	Storkonvall	8		8	0,20
Saponaria officinalis	Såpeurt, fylt	4	1	5	0,12
Viola odorata	Marsfiol	1	5	6	0,15
Heuchera sanguinea	Blodalunrot	6	2	8	0,20
Humulus lupulus	Humle	6	2	8	0,20
Iris pumila	Dvergiris	8		8	0,20
Lychnis chalcidonica	Brennende kjærlighet, eldkjærleik	3	3	6	0,15
Muscari	Perleblom	4		4	0,10
Alcemilla mollis	Praktmarikåpe	1	1	2	0,05
Dahlia x cultorum (KL)	Hagegeorgine	2	6	8	0,20
Emipedium x rubrum (KL)	Rød bispelue	3	1	4	0,10
Geum	Humleblom	5	1	6	0,15
Hepatica nobilis	Blåveis	3	2	5	0,12
Iris pseudacorus	Sverdlilje	2	2	4	0,10
Lysimachia nummularia	Krypfredløs	1	4	5	0,12
Phlox douglasii/subulata/stolonofera (KL)	Nålefloks/vårfloks/krypfloks	1		1	0,02
Saxifraga	Sildre	1	4	5	0,12
(Sedum) Hylotelephium ewersii	Høstbergknapp	6	3	9	0,22
Levisticum officinale	Løpstikke	4	1	5	0,12
Myosotis scorpioides	Engforglemmegei, engminneblom	3		3	0,07
Narcissus pseudonarcissus	Påskelilje	2	2	4	0,10
Phalaris arundinacea f. picta	Bandgras	6		6	0,15
Rubus odoratus	Rosebær	6		6	0,15
Tanacetum parthenium	Matrem	2	4	6	0,15
Tanacetum coccineum	Rosekrage	1		1	0,02
Tanacetum vulgare f. crispum	Kruset reinfann	2	3	5	0,12
Trollius europaeus	Ballblom	1	3	4	0,10
Anemone sylvestris	Filtsymre	1		1	0,02
Corydalis	Lerkespore		3	3	0,07
Digitalis purpurea	Revebjelle		4	4	0,10
Tulipa sylvestris	Villtulipan		3	3	0,07
Achillea ptarmica	Nyseryllik, fylt	3		3	0,07
Arabis caucasica	Hageskrinneblom	1		1	0,02
Asparagus officinalis	Asparges	4	1	5	0,12
Galanthus nivalis	Snøklokke	3		3	0,07
Asarum europaeum	Hasselurt		1	1	0,02
Aubretia (KL)	Pute			0	-
Bellis perennis	Tusenfryd	3		3	0,07
Campanula persicifolia	Fagerklokke		2	2	0,05
Chenopodium bonus-henricus	Stolt henrik			0	-
Cymbalaria muralis	Murtorskemunn	1		1	0,02
Echinops bannaticus	Blå kuletistel		3	3	0,07
Fallopia japonica	Parkslirekne		2	2	0,05
Galium odoratum	Myske			0	-
Iberis sempervirens	Snøsløyfe	1	1	2	0,05
Ligularia	Nøkketunge, nykketunge	3		3	0,07
Primula eliator	Hageprimula, hagenøkleblom	4		4	0,10
Pulmonaria	Lungeurt	1		1	0,02
Scopolia carniolica	Galnebær	4		4	0,10
Viola cornuta/x wittrockiana	Hornfiol, hagestemorsblom	2	1	3	0,07
Armoracia rusticana	Pepperrot, peparrot	2	2	4	0,10

Artemisia abrotanum	Abrodd	3		3	0,07
Campanula carpatica	Karpatklokke	2		2	0,05
Chelidonium majus	Svaleurt		1	1	0,02
Crocus	Krokus	4		4	0,10
Dictamnus albus (KL)	Askrot, Moses' brennende busk	1	1	2	0,05
Filipendula	Mjødurt			0	-
Fritillaria meleagris	Rutelilje	1		1	0,02
Helleborus niger (KL)	Hvit julerose			0	-
Leucanthemum x superbum	Kjempekrage	3	1	4	0,10
Ornithogalum nutans/angustif.	Nikkestjerne/fuglestjerne	1		1	0,02
Primula veris	Marianøkleblom	1		1	0,02
Sempervivum tectorum	Takløk	1		1	0,02
Tulipa	Tulipan	4		4	0,10
Verbascum thapsus	Filtkongsløys		1	1	0,02
Aegopodium podagraria	Skvallerkål		3	3	0,07
Anemone nemorosa	Hvitveis, kvitsymre	1		1	0,02
Brunnera macrophylla	Forglemmegeisøster, kaukasusminneblom		1	1	0,02
Calendula officinalis	Ringblomst		3	3	0,07
Eranthis hyemalis	Vinterblom	1		1	0,02
Helianthus tuberosus	Jordskokk		1	1	0,02
Hyssopus officinalis	Isop	1		1	0,02
Meum amanthicum	Bjørnerot	1		1	0,02
Physalis alkekengi	Jødekirsebær	2	1	3	0,07
(Sedum) Hylotelephium telephium	Hagesmørbutikk	1		1	0,02
Stachys byzantina	Lammøre			0	-
Ajuga reptans	Krypjonsokkoll		1	1	0,02
Athyrium filix-femina	Skogburkne			0	-
Begonia (KL)	Begonia	1		1	0,02
Bistorta officinalis	Ormrot	1	1	2	0,05
Bryonia alba	Svartgallbær	1		1	0,02
Calystegia sepium	Strandvindel	2		2	0,05
Dryopteris filix-mas	Ormetelg		2	2	0,05
Echinum vulgare	Ormehode			0	-
Gypsophila	Slør	1		1	0,02
Leonurus cardiaca	Løvehale	2		2	0,05
Leucojum vernum	Klosterklokke	1		1	0,02
Mentha	Mynte	1		1	0,02
Pachysandra terminalis	Vinterglans	2		2	0,05
Polygonatum odoratum	Kantkonvall	1		1	0,02
Tradescantia virginiana	Virginiaavandrer (KL), blomejøde	1	1	2	0,05
Aconogonum	Toppslirekne		1	1	0,02
Allium fistulosum	Pipeløk		1	1	0,02
Anthericum	Sandlilje		1	1	0,02
Arnica montana	Solblom		1	1	0,02
Crocus x crocosmiiflora	Værhane, værhane	1		1	0,02
Dianthus gratianopolitanus (KL)	Pinsenellik		1	1	0,02
Primula denticulata (KL)	Kuleprimula	1		1	0,02
Tanacetum vulgare	Reinfann	1		1	0,02
Thalictrum aquilegifolium	Akeleieførstjerne			0	-
Thymus	Timian		1	1	0,02
Veratrum nigrum	Nyserot			0	-

Vedlegg 2: Fortegnelse over planter på Bogstad i 1792

Del av "Afhandling om Norske, Danske og nogle udenlandske Botaniske haver og Gewexthuuser ved Christopher Hammer den 22 Julij 1794.

Sendt til Bernt Anker på Frogner. Svarbrev fra Anker til Hammer datert 23 May 1795.

Manuskriptet er i Hammers arkiv i Vitenskapsselskapets bibliotek ved Universitetsbiblioteket i Trondheim. Tolket av Lars Roede og Madeleine von Essen, med anførsler av dem i parentes.

Gjengitt her med velvillig tillatelse fra Madeleine von Essen. Rettskriving fra deres utskrift er fulgt.

II. Vedvarende Planter. Plantæ Perennes

1. Aakkerkrands kronagtig	<i>Agrostemma coronaria</i> (<i>lychnis coronaria</i>)
2. Katost figenbladet	<i>Alce Ficifolia</i> (<i>Alcea rosea</i>)
3. Akaley Canadisk	<i>Aquilegia canadensis</i>
4. Stiernblomme storblommet	<i>Aster grandiflorus</i>
5. Stiernblomme Tradescants	<i>Aster Tradescanti</i>
6. Achille Hviid Renfan	<i>Achillea ptarmica</i>
7. Lushat-Næpe Blaa	<i>Aconitum Napellus</i> (Storhjelm)
8. Dobbelt Katost officinal	<i>Althæa Officinalis</i>
9. Løvenæse Større	<i>Antirrhinum majus</i>
10. Vindblomme, fylدت, Leverurt	<i>Anemone Hepatica fl. pl:</i>
11. Asfodil Guul	<i>Asphodelus luteus</i>
12. Asfodil hvid	<i>Asphodelus ramosus</i>
13. Tusindfryd vedvarende	<i>Bellis perennis</i>
14. Klokke Pyramidisk	<i>Campanula Pyramidalis</i>
15. Klokke persiskbladet	<i>Campanula Persicifolia</i> (ferskenbladet?)
16. Guldhaar. Toblommet	<i>Chrysocoma Biflora</i>
17. Ridderspore Storblommet	<i>Delphinium grandiflorum</i>
18. Ridderspore Høyere.	<i>Delphinium Elatum</i>
19. Gudsgave Meadie	<i>Dodecantheon Meadia</i>
20. Fylدت Nellik Gudsblomme Skiægget	<i>Dianthus Barbatus fl. pl.</i>
21. Nellik Fiærnellik Fiæragtig	<i>Dianthus Plumaris</i>
22. Fylدت Nellik chinesisk	<i>Dianthus Chinensis fl. pl:</i>
23. Fylدت Nellik. Havenellik Gemen	<i>Dianthus Caryophyllus. fl. pl: (D. carophyllus)</i>
24. Fingerbølle Purpurfarvet	<i>Digitalis Purpurea</i>
25. Fingerbølle Hviidbuntet	<i>Digitalis fl. alba variegata</i>
26. Brætspilblomme. Keyserkrone	<i>Coronaria imperialis</i>
27. Sværdblomme gemen. Seyerrod	<i>Gladiolus communis</i>
28. Natfiol traurige	<i>Hesperis tristis</i>
29. Havenatfil Frueagtig	<i>Hesperis matronalis</i>
30. Høkurt. Pomeransfarvet	<i>Hieracium aurantiacum</i>
31. Nyserot Svart	<i>Helleborus niger</i>
32. Nyserod vinteragtig	<i>Helleborus hyemalis</i>

33. Sverdlilie Buntblommig	<i>Iris versicol.</i>
34. Sverdlilie vaaragtig	<i>Iris verna</i>
35. Sverdlilie Tysk	<i>Iris germanica</i>
36. Sverdlilie Spraglet	<i>Iris variegata</i>
37. Sverdlilie Siberisk	<i>Iris siberica</i>
38. Sverdlilie Knolagtig	<i>Iris tuberosa</i>
39. Lilie Hviid	<i>Lilium candidum</i>
40. Lilie Svibelførende. Ildlilie	<i>Lilium Bulbiferum</i>
41. Lilie Tyrkisk Hat eller Bund. Guldrod	<i>Lilium Martagon</i>
42. Lin vedvarende	<i>Linum perenne</i>
43. Lysblomme Fylt	Chalcedonisk. <i>Lychnis chalcedonica fl. pl.</i>
44. Katost Desmerlugtende	<i>Malva moscata</i>
45. Host katost. Asmensurt Mangedeeltbladet	<i>Malva alcea</i> (Brukt mot hoste og astma)
46. Moerurt gemen	<i>Matricaria Parthenium</i>
47. Marru. Andorn (?) Hviideste	<i>Marubium Candidissimum</i>
48. Fuld Narcisse Hviid Poetisk	<i>Narcissus poeticus fl. pl.</i>
49. Narcisse, Guul	<i>Narcissus pseudonarcissus</i>
50. Bergmynte Katagtig Katmynte	<i>Nepeta Cataria</i>
51. Natkarse Toaarige	<i>Oenothera Biennis</i>
52. Pæonie officinalisk	<i>Pæonia Officinalis</i>
53. Valmue morgenlands	<i>Papaver Orientalis</i>
54. Flammeblomme adspærret	<i>Phlox Divaricata</i>
55. Flammeblomme Carolinsk	<i>Phlox Phlox Carolina</i>
56. Flammeblomme Flækket	<i>Phlox maculata</i>
57. Flammeblomme Toppdragende	<i>Phlox Paniculata</i>
58. Polemonsurt Himmelblaa	<i>Polemonium cæruleum</i>
59. Nøkleblom aurikel Biørnøre	<i>Primula auricula</i> 30 sorter
60. Nøkleblom vaarens	<i>Primula veris</i> 10 sorter
61. Fylt RanuncelTreskblomster Skarp	<i>Ranunculus acris fl. pl.</i> (R. a. 'Multiplex')
62. Rhabarber gemen	<i>Rheum undulatum</i>
63. Rudbecke Revet	<i>Rudbeckia Laciniata</i>
64. Rudbecke Purpurfarvet	<i>Rudbeckia purpurea</i>
65. Guldriis canadisk	<i>Solidago canadensis</i>
66. Guldriis Lugtende	<i>Solidago odorata</i>
67. Sophora Farvende	<i>Sophora Tinctoria</i>
68. Fylt Spirurt Felipendal	<i>Spiræa Felipendula fl. pl.</i>
69. Grønkaalling Akeleybladet	<i>Thalictrum aquilegifolium</i>
70. Viol vellugtende	<i>Viola odorata</i>

Vedlegg 3: Intervjuguide

Spørsmålsliste for intervjuer til masteroppgave for Mari Marstein.

Hvem jeg ønsker å intervju: Folk som har overtatt gamle hager, gamle planter eller hager med gamle planter.

Hva jeg ønsker å undersøke: I hvilken grad folk bruker gamle hageplanter til å skaffe seg tilhørighet og til å definere sin egen plassering i tid og rom.

Personalia:

1. Fødselsår og fødselssted
2. Hvor er du oppvokst?
3. Yrke?
4. Hvor lenge har du stelt denne hagen?

Om hagen:

5. Hva slags hage har du?
6. Når er den anlagt?
7. Når er huset bygget?
8. Hvem er hagen anlagt av?
9. Hvor stor er hagen?
10. Hvordan trives du med størrelsen?
11. Hvem har hatt den før?
12. Hvordan trives du i hagen din?

Om plantene:

13. Hvilke planter stod i hagen da du overtok?
14. Hvilke av disse har du fortsatt?
15. Hvem har du ellers fått planter fra?
16. Får du fortsatt planter?
17. Hva kan du fortelle om personen/personene du har fått plantene fra? I hvilket forhold står de til deg?
18. Hvem steller hagen din? Hvor mye tid går det med til det pr. uke?
19. Hvordan bruker du plantene i hagen?

20. Hvilke minner har du om din mor/bestemor i hagen?
21. I hvilke situasjoner kan disse minnene dukke opp?
22. Hvordan opplever du slike minner?
23. Hjalp du selv til med hagearbeid da du var barn?

Om betydningen av omgivelsene:

24. Hvilken rolle spiller hagen din for deg?
25. Hvordan bruker du hagen din?
26. Hagerommets funksjoner?
27. Sosialt samvær?
28. Solforhold?
29. Rekreasjon?
30. Opplevelse av de ulike delene av hagen?
31. Snakker du med andre om dine planter?
32. Livskvalitet?
33. Har du forandret noe i hagen?
34. Hvorfor har du forandret?
35. Hva er viktig for deg med hagens utseende?

Plantekunnskap, generelt og spesielt om egne planter:

36. Hvilke av plantene kjenner du navnet på? Norsk navn? Botanisk navn? Folkelige navn?
37. Hvilke navn bruker du?
38. Er du interessert i plantenes opprinnelse?
39. Leser du hagebøker og plantebøker?
40. Hvor mye vet du om dine planters historie før du fikk dem?
41. Hvordan tar du vare på historiene?
42. Hvordan er det vanlig å få tak i gamle hageplanter i ditt nærmiljø?
43. Hagelag?
44. Plantebyttemøter?
45. Naboer, venner, slekt?
46. Å kjøpe?

Dine egne planters betydning for deg:

- 47. Er det noen av dem som betyr mer for deg enn andre?
- 48. I så fall hvilke – og hvorfor?
- 49. Hvilke følelser har du overfor disse plantene – spiller nostalgi eller andre følelser noen rolle?
- 50. Hvilke tanker gjør du deg når du steller med disse plantene?
- 51. Har alder eller livsfase noen betydning for interessen for planter?
- 52. Hva betyr mest for deg, det at de er vakre, at du har fått dem av noen du kjenner, at de passer inn i hagen din?
- 53. Fortell om planter du eventuelt har mistet.

Dine planters framtid:

- 54. Gir du bort planter – i så fall på hvilken måte og til hvem?
- 55. Forteller du til andre hva du vet om plantene?
- 56. Hvem formidler du i så fall til? Hvordan og til hvem?
- 57. Hvis noen av dine planter skulle gå tapt, hvordan ville du oppleve det?
- 58. Makter du å holde dem ved like slik du ønsker?
- 59. Når du selv ikke kan ta vare på dem lenger – hva ser du for deg vil skje med disse plantene?
- 60. Hvis du ikke rår med vedlikeholdet i den grad du ønsker, hvem har du i så fall dårlig samvittighet overfor?
- 61. I hvilken grad tror du kunnskap om plantene har betydning for om de blir tatt vare på?
- 62. Hvordan er din generelle historieinteresse? Slekthistorie? Lokalhistorie?

Planter på museum:

- 63. Hva synes du om planter på museum?
- 64. Hva ønsker du å få vite om plantene på museet?
- 65. Hvilken betydning mener du det har at plantene tas vare på på museum?

Kilder:

Informanter:

- Informant 1: Mann født mellom 1948 og 1952, M1 1950
Informant 2: Kvinne født mellom 1953 og 1957, K2 1955
Informant 3: Kvinne født mellom 1958 og 1962, K3 1960
Informant 4: Kvinne født mellom 1943 og 1947, K3 1945
Informant 5: Kvinne født mellom 1948 og 1952, K5 1950
Informant 6: Kvinne født mellom 1943 og 1947, K6 1945
Informant 7: Mann født mellom 1963 og 1967, M7 1965, og hans ektefelle:
Kvinne født mellom 1963 og 1967, K7 1965
Informant 8: Kvinne født mellom 1943 og 1947, K8 1945
Informant 9: Kvinne født mellom 1933 og 1937, K9 1935
Informant 10: Kvinne født mellom 1953 og 1957, K10 1955

Andre muntlige kilder:

Kilder med henvisninger som er skrevet ut med initialer og fødselsår, er fra intervjuer foretatt av Mari Marstein. Oppbevares ved Gamle Hvam museum.

Kilder med henvisninger til Plantearven, er fra intervjuer foretatt i forbindelse med Genressursutvalgets undersøkelser av gamle hager på Østlandet, foretatt av Mari Marstein. Oppbevares ved Gamle Hvam museum.

Kilder til Tredje del: Plantene

- Balvoll, Gudmund & Gunnar Weisæth (1994): *Horticultura: Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner*. Landbruksforlaget.
- Bille, Olaf (1959): *Våre hageblomsters historie*. Johan Grundt Tanum, Oslo.
- Brochmann, Odd (1987): *Om stygt og pent*. J. W. Cappelens Forlag, Oslo.
- Campbell-Culver, Maggie (2001): *The origin of plants*. Headline Book Publishing, London.
- Carlberg, Birgitta (1988): *Gömda växter i glömda trädgårdar*. Wahlström & Widstrand.
- Christensen, P. C. og Th. Tøgersen (1885): *Praktisk Havebog: Veiledning i Blomster-, Frugt- og Køkkenhavens Anlæg og Stel*. P. T. Mallings Boghandels Forlag, Kristiania.
- Collins, Ted (2003): *Dahlias: A colour guide*. The Crowood Press, Marlborough.

- Dietze, Annegreth (2006b): "Planteimporten til Norge og dens innflytelse på norsk hagekunst 1750-1850." I: *Internasjonale strømninger i hagekunsten: Parken og hagen på Bogstad restaureres*, s. 56-64. Bogstad Stiftelse, Oslo.
- Duthie, Ruth (1988): *Florists' flowers and societies*. Shire Garden History, Aylesbury.
- Dykes, W. R. (1974): *The genus iris*. Dover publications, New York. (Utkom første gang 1913).
- Eriksen, Anne (2007): *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse*. Pax forlag, Oslo.
- Essen, Madeleine von (1997): *Hager til lyst og nytte: Hagekunsten gjennom tusen år*. Schibsted, Oslo.
- Fearnley-Whittingstall, Jane (2000): *Peonies: The imperial flower*. Seven Dials, London.
- Flatberg, Kjell Ivar (2006): *Primula og primulahagen på Ringve*. NTNU Vitenskapsmuseet, Bli med ut! 5, Trondheim.
- Florilegium Harlemense* (2003). Manuscriptum Verlagsbuchhandlung. (Utkom første gang 1901).
- Fransrud, Signe (1931): "Gamle hager og hageplanter på Ringerike." I: Lyng, B., W. C. Brøgger og Johan Kiær (red.): *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne*, bind 70, s. 199-271. A. W. Brøggers Boktrykkeris Forlag, Oslo.
- Fremstad, Eli (2000): "Naturalisering av hageplanter." I: Dagfinn Moe et al. (red.): *Historiske hager*, s. 32-39. Bergen Museums skrifter nr. 5, Bergen.
- Fremstad, Eli og Thyra Solem (2005a): *Gamle hageplanter i Midt-Norge*. NTNU Vitenskapsmuseet, Rapport botanisk serie 2005-2, Trondheim
- Fremstad, Eli og Thyra Solem (2005b): *Gamle hageplanter i Midt-Norge 2005*. NTNU Vitenskapsmuseet, Rapport botanisk serie 2005-9, Trondheim.
- Gentz, Randi Gunderson (1998): *Hildegard av Bingens urtehage*. Pax Forlag, Oslo.
- Goody, Jack (1993): *The culture of flowers*. University Press, Cambridge.
- Grenfell, Diana (1998): *The gardener's guide to growing daylilies*. David & Charles, Newton Abbot.
- Halda, Josef J. (2004): *The genus Paeonia*. Timber Press, Portland – Cambridge.
- Hammer, Christopher (1773): *Norsk huusholdnings-kalender*. Christiania.
- Hammer, Christopher (1794): "Afhandling om Norske, Danske og nogle udenlandske Botaniske haver og Gevæxthuuser" ved Christopher Hammer den 22 Julij 1794. Fortegnelse over planter på Bogstad i 1792, opprinnelig forfattet av Peder Anker. Hammers arkiv i Vitenskapsselskapets bibliotek, Universitetsbiblioteket i Trondheim.

- Transkribert av Lars Roede og Madeleine von Essen.
- Harding, Alice (1995): *The peony*. Sagapress/Timber Press, Portland. (Utkom første gang 1917-1923).
- Hobhouse, Penelope (1994): *Plants in garden history*. Pavilion Books, London.
- Jensen, Carl Chr. og Søn (1851): *Havebog for norske Jorddyrkere og Haveelsekere*. J. Chr. Abelsted, Christiania.
- Koesveld, Judith van (2006): *Historiske hager i Lofoten*. Museumssamarbeidet i Lofoten. Upublisert rapport.
- Lange, Johan (1999): *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark*. DSR Forlag, Frederiksberg.
- Langeland, Knut (1995): *Den store boken om blomsterløker og knoller*. Schibsted, Oslo.
- Langeland, Knut (2005): *Stauder i norske hager*. Landbruksforlaget, Tun forlag, Oslo
- Lid, Johannes og Dagny Tande Lid (1998): *Norsk flora*. 6. utg. ved Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, Johannes og Dagny Tande Lid (2005): *Norsk flora*. 7. utg. ved Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, Nils (1934): "Liv og levemåte". I: *Norske bygder: Romerike II*. John Griegs forlag, Bergen, s. 110-134.
- Lundh, G. F. og A. Hansen (1849): *Norsk Havebog, indeholdende Kjøkken-, Frugt og Blomsterhaven, udarbeidet med særdeles Hensyn til Rigets forskjellige Egne til Huusbrug*. P. T. Mallings Forlags-Boghandling, Christiania.
- Lundquist, Kjell (2005): *Lilium martagon L. Krolliljans introduction och tidiga historia i Sverige intill år 1795 – i en europeisk liljekontext*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. Doktorgradsavhandling, No. 2005:19.
- Mahan, Clarence E. (2007): *Classic irises and the men and women who created them*. Krieger, Malabar, Florida.
- Marstein, Mari (2006): *Staudefinventering på Østlandet: Staudegruppas arbeid 2003 – 2004 – 2005*. Gamle Hvam Museum/Naturhistorisk museum Botanisk hage UiO. Upublisert rapport.
- Nitzelius, Tor og Ruth Rösiö Conradi (1953): *Havens vakreste blomster*. J. W. Cappelens forlag, Oslo.
- Nøvik, Peter (1902): *Norsk Havebog: Fjerde del: Blomsterhaven og Park*. Grimsgaard & Brettevilles Forlag, Kristiania.
- Pedersen, Maisen (1929): *Blomsterhaven: Flerårige planter*. H. Aschehoug (W. Nygaard),

Oslo.

Plum, Camilla (u.å.): "Farvestrålende georginer".

URL: http://www.havenyt.dk/artikler/prydhaven/blomster/loeg_og_knolde/624.html

Lesedato: 23.april 2008.

Robild, Eva og Görgen Persson (2007): *Pioner*. Natur & kultur, Stockholm.

Rogers, Allan (2004): *Peonies*. Timber Press, Oregon – Cambridge.

Rowlands, Gareth (2003): *The gardener's guide to growing dahlias*. David & Charles, Newton Abbot, Devon.

Rydén, Mads og Ingvar Svanberg (2005): "Gullviva". I: Håkan Tunón (red.): *Människan och floran: Etnobiologi i Sverige*, bind 2, s. 51. Wahlström & Widstrand, Stockholm,

Saxhaug, Signe J. (1989): *Plantemateriale i norske østlandshaver 1870-1920 sett i historisk sammenheng*. Hovedoppgave. Institutt for hagebruk, seksjon grøntanleggsplanter, Norges landbrukshøgskole, Ås.

Schul, Jane (2002): *Cappelens store staudebok*. Cappelen, Oslo.

Skard, Olav (2003): *Ville vekster – røtter i kulturhistorien*. Landbruksforlaget, Oslo.

Stout, A. B. (1986): *Daylilies: The wild species and garden clones, both old and new, of the genus Hemerocallis*. Sagapress, Millwood, New York. (Utkom første gang 1934).

Söderbergh, Catharina (2000): *Strindberg som trädgårdsmästare*. Albert Bonniers förlag.

Thomas, Graham Stuart (2004): *Perennial Garden Plants or the modern florilegium*. Frances Lincoln, London.

Thomas, Keith (1984): *Man and the natural world: Changing attitudes in England 1500-1800*. Penguin Books, London.

Tuan, Yi-Fu (1984): *Dominance and affection: the making of pets*. Yale University Press, New Haven, London.

Ward, Peter (1997): *Primroses & polyanthus*. B. T. Batsford, London.

Litteratur:

- Alver, Bente Gullveig og Ørjar Øyen (1997): *Forskningsetikk i forskerhverdag: Vurderinger og praksis*. Tano Aschehoug.
- Arkio-Laine, Leena (1991): *Blomma kruka! Krukväxternas historie i Finland*. Meddelanden från folkkultursarkivet nr. 12. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Balvoll, Gudmund & Gunnar Weisæth (1994): *Horticultura: Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner*. Landbruksforlaget.
- Blehr, Barbro (1994): *Lokala gemenskaper: En studie av en nordsvensk by på 1980-talet*. Carlssons, Stockholm.
- Blunt, Wilfrid (2001): *Linnaeus: The compleat naturalist*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Carlberg, Birgitta (1988): *Gömda växter i glömda trädgårdar*. Wahlström & Widstrand.
- Christensen, P. C. og Th. Tøgersen (1885): *Praktisk Havebog: Veiledning i Blomster-, Frugt- og Kjøkkenhavens Anlæg og Stel*. P. T. Mallings Boghandels Forlag, Kristiania.
- Christensen, Annie (1997): *The Klingenberg garden day-book*. Rhodos, Copenhagen.
- Christensen, Annie (1999): *Haverne – dengang*. Rhodos.
- Dietze, Annegreth (2006a): *Gartenkunst und Bürgertum 1750 – 1850: Soziale, politische und ökonomische Aspekte der Gartenkunst in Südnorwegen mit einem Schwerpunkt auf Pflanzenimport und –verwendung*. Doktorgradsavhandling UMB.
- Dragsbo, Peter og Helle Ravn (2002): *Jeg en gård meg bygge vil – der skal være have til*. Landbohistorisk Selskab.
- Dykes, W. R. (1974): *The genus iris*. Dover publications, New York. (Utkom første gang 1913).
- Skancke, Bjarne (1926): "Havebruket." I: *Beretning om Akershus landbruksskole paa Hvam for budgetaaret 1925-1925*, s. 32-35. Nationaltrykkeriet, Oslo.
- Eggen, Mette (2000): "Prestegårdshagen i Hadsel" og "Husfruen til Bjerkebæk". I: Conradi, Eggen et al: *Gjennom hageporten til hundre års hageglede*, s. 54-93. Landbruksforlaget, Oslo.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren (2001): *Kulturanalyser*. Gleerups; Malmö.
- Eliessen, Gry Ingunn (2005): *Eneboligen – naturen – kjernefamilien: Det norske byggefeltet i et kulturhistorisk perspektiv*. Hovedfagsoppgave i kulturhistorie. Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo.
- Fara, Patricia (2004): *Sex, botany and empire: The story of Carl Linnaeus and Joseph Banks*.

- Icon Books, Cambridge.
- Flinck, Maria (1994): *Tusen år i trädgården*. Tidens Förlag/Torekällbergets museum.
- Flinck, Maria (2005): "Trädgårdar." I: Håkan Tunón (red.): *Människan och floran: Etnobiologi i Sverige* (Bind 2, s. 291-300). Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Florilegium Harlemense* (2003). Manuscriptum Verlagsbuchhandlung. (Utkom første gang 1901).
- Fransrud, Signe (1931): "Gamle hager og hageplanter på Ringerike." I: Lyng, B., W. C. Brøgger og Johan Kiær (red.): *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* (bind 70, s. 199-271).. A. W. Brøggers Boktrykkeris Forlag, Oslo.
- Giddens, Anthony (1997): *Modernitetens konsekvenser*. Pax Forlag, Oslo.
- Goody, Jack (1993): *The culture of flowers*. University Press, Cambridge.
- Hammer, Christopher (1773): *Norsk huusholdnings-kalender*. Christiania.
- Hansson, Marie (1997): *De skånska trädgårdarna och deras historia*. Signum, Lund.
- Hobhouse, Penelope (1994): *Plants in garden history*. Pavilion Books, London.
- Hodne, Bjarne et al. (1981): *Muntlige kilder: Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hodne, Bjarne (1988): "Personlige fortellinger." I: *Norveg 31*, s. 41-68. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hoftun, Ingvill (1999): *Eget hus med hage i byens grønne utkant: Om fremveksten av et villastrøk og livet mellom husene*. Hovedfagsoppgave i etnologi. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo.
- Howes, David (2005): "Introduction: Empires of the senses." I: David Howes (red.): *Empire of the senses: The sensual culture reader*, s. 1-20. Berg, Oxford, New York.
- Jensen, Carl Chr. og Søn (1851): *Havebog for norske Jorddyrkere og Haveelskere*. J. Chr. Abelsted, Christiania.
- Judd, Walter S. et al. (1999): *Plant systematics: A phylogenetic approach*. Sinauer Associates, Sunderland.
- Kaldal, Ingar (2003): *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Kjeldstadli, Knut (2000): *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Klepp, Asbjørn (1988): "Initierte kilder og "muntlige kilder"". I: *Norveg 31*, s. 7-16. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lid, Johannes og Dagny Tande Lid (2005): *Norsk flora*. 7. utg. ved Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.

- Londos, Eva (1993): *Uppåt väggarna i svenska hem*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.
- Londos, Eva (1996): "Vackert och vedervärdigt i villaträdgården." I: Renée Valeri og Ingrid Nordstrøm (red): *Tycke och smak: Sju etnologer om estetikk*. Carlsson Bokförlag, Stockholm, s. 47-73.
- Lowenthal, David (2003): *The past is a foreign country*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Loxton, Howard (red.) (1996): *History of the garden: Its evolution & design*. Bounty Books, London.
- Lundh, G. F. og A. Hansen (1849): *Norsk Havebog, indeholdende Kjøkken-, Frugt og Blomsterhaven, udarbeidet med særdeles Hensyn til Rigets forskjellige Egne til Huusbrug*. P. T. Mallings Forlags-Boghandling, Christiania.
- Lundquist, Kjell (2005): *Lilium martagon L. Krolliljans introduction och tidiga historia i Sverige intill år 1795 – i en europeisk liljekontext*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. Doktorgradsavhandling, No. 2005:19.
- Mahan, Clarence E. (2007): *Classic irises and the men and women who created them*. Krieger, Malabar, Florida.
- Marstein, Mari (2007): "Scopolia carniolica – galnebær. En hemmelighetsfull plante." I: *Jord og gjerning 2007*, s. 123-136. Norsk landbruksmuseum, Ås.
- Mathew, Brian (1990): *The iris*. Timber Press, Portland, Oregon. (Utkom første gang 1981).
- Minnhagen-Alvsten, Monika, K. Johansson og J. Jönsson (1996): *Arvet: Trädgårdens glömda skatter*. Kritianstads länsmuseum, Kristianstad.
- Nøvik, Peter (1891): *Norsk Havebog*. F. Beyers Forlag, Kristiania.
- Nøvik, Peter (1902): *Norsk Havebog: Fjerde del: Blomsterhaven og Park*. Grimsgaard & Brettevilles Forlag, Kristiania.
- Pavord, Anna (2000): *Tulpanen*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Phillips, Roger og Martyn Rix (1998): *Bulbs*. Pan Books, London.
- Ravn, Helle (2000): *Havetid: Den almindelige danske have – kulturhistorisk set*. Langelands Museum, Rudkøbing.
- Roberts, Lissa (2005): "The death of the sensuous chemist: The 'new' chemistry and the transformation of sensuous technology." I: David Howes (red.): *Empire of the senses: The sensual culture reader*, s. 106-127. Berg, Oxford, New York.
- Rusten, Kjersti (1998): *Uti vår hage: Om hagens utforming, bruk og betydning i dag*. Hovedfagsoppgave i etnologi. Institutt for kulturstudier, Universitetet i Oslo.
- Saxhaug, Signe J. (1989): *Plantemateriale i norske østlandshaver 1870-1920 sett i historisk*

- sammenheng*. Hovedoppgave. Institutt for hagebruk, seksjon grøntanleggsplanter, Norges landbrukshøgskole, Ås.
- Stewart, Susan (2005): "Remembering the senses." I: David Howes (red.): *Empire of the senses: The sensual culture reader*, s. 59-69. Berg, Oxford, New York.
- Stout, A. B. (1986): *Daylilies: The wild species and garden clones, both old and new, of the genus Hemerocallis*. Sagapress, Millwood, New York. (Utkom første gang 1934).
- Svanberg, Ingvar (2005): "Källor till folklig växtkunskap." I Håkan Tunón (red.): *Människan och floran: Etnobiologi i Sverige* (Bind 2, s. xx). Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Sørhaug, Tian (2004): "Det moderne og det autentiske." I: Christian Hintze Holm & Kirsten Linde (red.): *Ja, vi elsker ting! En artikkelsamling om gjenstander ved museene i Akershus*. Forlaget Bonytt, Oslo.
- Swensen, Grete (1998): *Hjemstedet under flystripa*. Akershus fylkesmuseum, Strømmen.
- Thomas, Keith (1984): *Man and the natural world: Changing attitudes in England 1500-1800*. Penguin Books, London.
- Thorsen, Liv Emma (1994): *Det fleksible kjønn: Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920-1985*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Zeuner, Lilli (2000): *Sociologisk kulturteori mellem naturvidenskabelig og kulturvidenskabelig tænkning*. Nyt fra samfundsvidenskaberne, København.
- Åsen, Per Arvid (2003): *Gamle stauder på Agder*. Natur i Sør, Agder naturmuseums rapportserie 2003-2, Kristiansand.

- Oldemors pion og sånne gule liljer

Veger til viten om gamle stauder i nåtidas hager

Masteroppgave i kulturhistorie, våren 2008

Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo

Mari Marstein

Sammendrag

Peoner og dagliljer, hvor lang historie har de egentlig i norske hager? Og hvordan kan en se forskjell på hageiris og sibiriris? Hvorfor har noen fortsatt slike gamle planter i hagene sine? I et møte mellom kulturhistorie og botanikk undersøkes i denne oppgaven hvilke kilder som kan gi kunnskap om våre gamle hageplanters historie, og hvilke kilder som kan fortelle om disse plantenes betydninger for dagens hageeiere.

Ved hjelp av en systematisk gjennomgang av skriftlige kilder som gamle norske hagebøker, bøker om hage- og plantehistorie og tidligere forskning, samt ved nåtidige undersøkelser av gamle hager, rekonstrueres historien til russeblåstjerne, primula, dagliljer, peoner, iris, kystfrøstjerne og georginer. Noen av disse plantene er fortsatt velkjente, andre er mindre kjente i dag, men alle var vanlige hageplanter i Norge tidlig på 1900-tallet. En viktig forutsetning for å kunne bygge opp slik kunnskap, er at en har gode botaniske kunnskaper og bred erfaring med plantematerialet.

Ti intervjuer med hageeiere, som fortsatt dyrker slike planter, forteller om hvilken betydning disse plantene kan ha for folk i dag. Denne undersøkelsen tar opp hvordan opplevelsen av plantene, i samspillet mellom sansing og minne, holder barndom og fortid levende for informantene. Plantene uttrykker en opplevelse av kontinuitet i tid og rom, som er viktig for dem som tar vare på dem.

De gamle hageplantene kan både formidle ”de store fortellingene”, det vil si de overgripende historiske linjene, og ”de små fortellingene”, altså de innadvendte historiene som handler om personlig identitet, minner og følelser. For mange mennesker representerer plantene de umoderne og tradisjonelle sidene ved livet, som for dem er nødvendige for trivsel og velvære. Det er et stort behov i vår tid for å kunne trekke seg tilbake til et skjermet rom, der nåtida ikke trenger seg på. Gamle hageplanter og andre ting som inngår i våre samlinger av minnegjenstander, vil fortsatt være viktige for dem som ønsker å opprettholde en forbindelse til fortid, tradisjoner og lokal tilhørighet.